

(619) .. :3

μ

:

μ μ^μ 2022-2023

Περιεχόμενα:

C. Robson, *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου. Ένα μέσον για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές* (επ. επιμέλεια Κ. Μιχαλοπούλου, επιμ. μετάφρασης Φ. Καλύβα, μετάφραση Β. Νταλάκου & Κ. Βασιλικού), Gutenberg, Αθήνα 2007, σελ. 38, 41, 196, 226-237.

Α. Λυδάκη, *Ποιοτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, νέα έκδοση συμπληρωμένη, Καστανιώτης, Αθήνα 2011, σελ. 1-21.

Γ. Τσιώλης, *Ιστορίες ζωής και βιογραφικές αφηγήσεις. Η βιογραφική προσέγγιση στην κοινωνιολογική ποιοτική έρευνα*, Κριτική, Αθήνα 2006, σελ. 203-212.

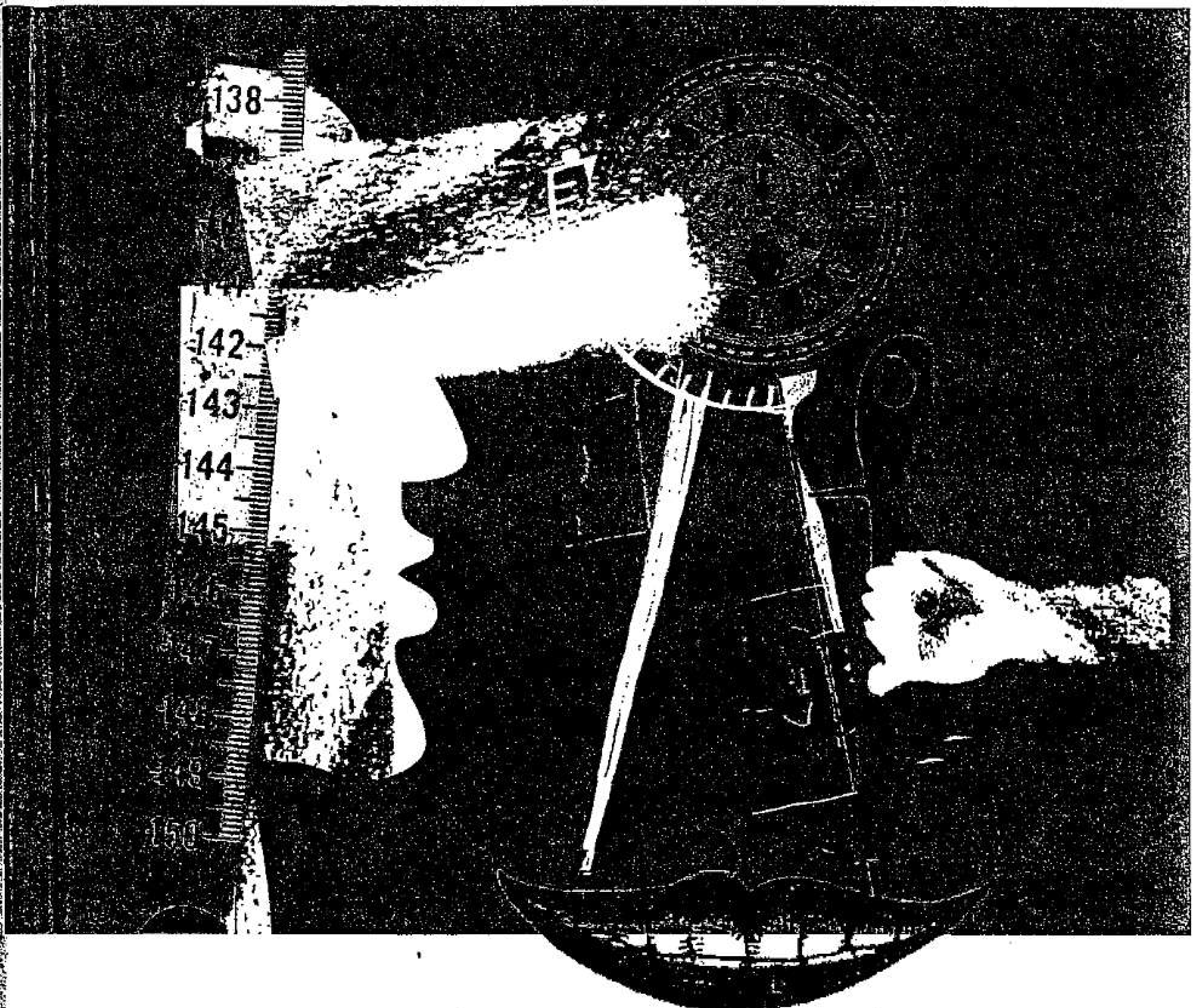
Α. Λυδάκη, *Τσικιοι κι αλαφοῦσκιοι. Λαϊκός λόγος και πολιτισμικές σημασίες*, β' έκδοση Παπαζήσης, Αθήνα 2011, σελ. 59-62 ή 59-70.

Α. Μοσχοπούλου, *Η εγκληματικότητα των μεταναστών. Απεικόνιση του φαινομένου στον απογευματινό τύπο, 1990-1999*, Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή 2005, σελ. 221-238.

E. Babbie, *Εισαγωγή στην κοινωνική έρευνα* (εισ., επιμ. Κ. Ζαφειρόπουλος, μετ. Γ. Βογιατζής), Κριτική, Αθήνα 2011, σελ. 525-536.

Χρ. Κανάκη, *Ενδεικτική βιβλιογραφία διαδικτυακών διευθύνσεων*, Αθήνα 2011, 6 σελ.

Colin Robson

Η ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ
ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΥ
ΚΟΣΜΟΥ

Ένα μέσον για κοινωνικούς επιστήμονες
και επαγγελματίες ερευνητές

G U T E N B E R G

ΠΛΑΙΣΙΟ 2.6

Μία ρεαλιστική άποψη περί την επιστήμη

- 1 Δεν υπάρχει αναμφισβήτητη θεμελίωση για την επιστήμη, ούτε αναμφισβήτητα «γεγονότα». Η γνώση είναι ένα κοινωνικό και ιστορικό προϊόν. Τα «γεγονότα» είναι βεβαρημένα με τη θεωρία.
- 2 Η αποστολή της επιστήμης είναι να ανακαλύπτει θεωρίες που ερμηνεύουν τον πραγματικό κόσμο και να ελέγχει αυτές τις θεωρίες με ορθολογικά κριτήρια.
- 3 Η ερμηνεία ασχολείται με τον τρόπο με τον οποίο οι μηχανισμοί παράγουν γεγονότα. Οι κατευθυντήριες μεταφορές αφορούν τις δομές και τους μηχανισμούς της πραγματικότητας και όχι τα φαινόμενα και τα γεγονότα.
- 4 Ένας νόμος είναι το χαρακτηριστικό πρότυπο μιας ενέργειας ή τάσης ενός μηχανισμού. Οι νόμοι είναι δηλώσεις περί των πραγμάτων που συμβαίνουν «πραγματικά», των συνεχών τρόπων που δρουν πράγματα που υφίστανται ανεξάρτητα και που μπορεί να μην εκφράζονται στο επίπεδο των γεγονότων.
- 5 Ο πραγματικός κόσμος δεν είναι μόνο πολύπλοκος, αλλά και διαστρωματωμένος σε διαφορετικά επίπεδα. Η κοινωνική πραγματικότητα ενσωματώνει μεμονωμένα, ομαδικά και θεσμικά, καθώς και κοινωνικά επίπεδα.
- 6 Η έννοια της αιτιότητας είναι εκείνη κατά την οποία οι οντότητες δρουν ως λειτουργία της βασικής τους δομής.
- 7 Η ερμηνεία υποδεικνύει με ποιον τρόπο έχει συμβεί κάποιο γεγονός σε μια συγκεκριμένη περίπτωση. Τα γεγονότα πρέπει να ερμηνεύονται ακόμη και όταν δεν μπορούν να προβλεφτούν.

(Εν μέρει, σύμφωνα με τον House, 1991.)

γραφή. Σημειώστε ότι, όπως και στις συζητήσεις στις αρχές του κεφαλαίου για τις θετικιστικές και ρεαλιστικές απόψεις, η σύνοψη που παρουσιάζεται εδώ είναι ένα αμάλγαμα των χαρακτηριστικών που είναι κοινά στα ρεαλιστικά κείμενα αλλά τα οποία θα ήταν δύσκολο να πείσουμε διαφορετικούς ρεαλιστικούς θεωρητικούς να συνυπογράψουν πλήρως. Συγκεκριμένα, οι κορυφαίοι πρωταγωνιστές Roy Bhaskar και Rom Harré διαφέρουν σημαντικά στη στάση τους και την ορολογία (Lewis, 2000). Ο Harré υποστηρίζει την ερμηνευτική κοινωνική ψυχολογία, ενώ ο Bhaskar ασχολήθηκε αρχικά κυρίως με τις φυσικές επιστήμες και βρίσκεται πολύ πιο κοντά σε υλιστικές απόψεις. Αν και οι δύο συμφωνούν ότι οι κοινωνικές επιστήμες αποτελούν μια αναζήτηση των θεμελιωδών δομών και μηχανισμών της κοινωνικής ζωής, ο Harré προτιμά να μιλά για «ερμηνείες αι-

τιών
στις
στη
του
γχε
και
και
να
μά
λει
χο
νω

ότι
2.έ
πο
η
συ
δύ
κο
ντ
ηλ
το
ζε
σι
φι
τε
σ
σι
μ

Ρεαλισμός και κοινωνική έρευνα

Μετακινούμενοι από τη διεξαγωγή πειραμάτων στο εργαστήριο στο πλαίσιο των φυσικών επιστημών σε μελέτες περί ανθρώπων στον πραγματικό κόσμο απαιτούνται δύο γιγαντιαία άλματα. Η μελέτη ανθρώπων, σε οποιοδήποτε περιβάλλον, διαφέρει πολύ από τη μελέτη φυσικών αντικειμένων ή μη ανθρώπινων οργανισμών. Επίσης, έξω από το εργαστήριο, το είδος του πειραματικού ελέγχου που συζητήθηκε παραπάνω γίνεται δύσκολο, και συχνά αδύνατο. Αυτό ουσιαστικά σημαίνει τη μετακίνηση από μια κλειστή ελεγχόμενη κατάσταση σε μια ανοικτή και πιο ρευστή κατάσταση. Αυτά τα χαρακτηριστικά δεν απαξιώνουν σε καμία περίπτωση τη ρεαλιστική ανάλυση, αλλά περιπλέκουν τη διεξαγωγή της έρευνας.

Και τι γίνεται με την κοινωνική πραγματικότητα; Υπάρχουν κοινωνικά «αντικείμενα»; Ο ρεαλισμός αποδέχεται ότι υπάρχουν θεμελιώδεις διαφορές μεταξύ φυσικών και κοινωνικών φαινομένων. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να χρησιμοποιηθούν διαφορετικές μέθοδοι για διαφορετικά αντικείμενα μελέτης. Ωστόσο, αν και οι διαδικασίες τους διαφέρουν, οι φυσικές και οι κοινωνικές επιστήμες μοιράζονται κοινές αρχές. Για τους ρεαλιστές υπάρχουν κοινωνικά αντικείμενα που μπορούν να μελετηθούν επιστημονικά, αλλά οι μέθοδοι που θα επιλεγούν πρέπει να ταιριάζουν με το αντικείμενο της μελέτης. Όπως το θέτει ο Bhaskar (1979, σ. 30, σημ. 40) «είναι προφανές ότι δεν μπορεί κανείς πλέον να προσδιορίσει πειραματικά ... τα αίτια της Γαλλικής επανάστασης ούτε κάποιος μπορεί να διανοηθεί να πάρει συνέντευξη από ένα γονίδιο».

Ο ρεαλισμός επιτρέπει μια νέα ολοκλήρωση αυτού που συχνά αναφέρεται ως υποκειμενικές και αντικειμενικές προσεγγίσεις στην κοινωνική θεωρία. Οι πρώτες προσεγγίσεις (π.χ. θεωρία δράσης, φαινομενολογία, εθνομεθοδολογία, ερμηνευτική κοινωνιολογία) τονίζουν ότι η δράση είναι γεμάτη νόημα και σκοπιμότητα, ότι είναι κοινωνική συμπεριφορά, ότι τα νοήματα είναι κοινωνικά νοήματα και ότι η σκοπιμότητα ενέχει την αναστοχαστική παρακολούθηση της συμπεριφοράς σε ένα κοινωνικό, περιβάλλον. Ωστόσο, έτειναν να αρνούνται τον αντικειμενικό χαρακτήρα της κοινωνίας. Οι αντικειμενικές προσεγγίσεις (π.χ. ο δομικός λειτουργισμός των Durkheim και Parsons), ενώ τονίζουν την πραγματικότητα της κοινωνίας, τείνουν να αρνούνται τον αιτιατό ρόλο του φορέα.

Η νέα ενσωμάτωση υποστηρίζει ότι η κοινωνική δομή είναι ταυτόχρονα το σχετικά διαρκές προϊόν, και παράλληλα το μέσο, της υποκινούμενης ανθρώπινης δράσης. Αυτό επιτρέπει τη συνύπαρξη των υποκειμενικών και των αντικειμενικών προσεγγίσεων. Οι κοινωνικές δομές, όπως η γλώσσα, αναπαράγονται και μεταμορφώνονται από τη δράση, αλλά επίσης προϋπάρχουν για τα άτομα. Επιτρέπουν στα άτομα να δράουν με νόημα και στόπιμα, ενώ ταυτόχρονα περιορίζουν τους τρόπους με τους οποίους μπορούν να δράσουν. Οι άνθρωποι μπορεί

να παντρεύονται για προσωπικούς, ψυχολογικούς λόγους, αλλά η ακούσια συνέπεια των ενεργειών τους είναι η αναπαραγωγή της οικογενειακής δομής.

ΠΛΑΙΣΙΟ 6.2

Χαρακτηριστικά ενός «καλού» ευέλικτου σχεδίου

- 1 Χρησιμοποιούνται αυστηρές διαδικασίες συλλογής δεδομένων. Τυπικά, χρησιμοποιούνται πολλαπλές τεχνικές συλλογής δεδομένων. Τα δεδομένα συνοψίζονται επαρκώς (π.χ. σε μορφή πινάκων). Δίνονται λεπτομέρειες για το πώς συλλέχθηκαν τα δεδομένα.
- 2 Η μελέτη διατυπώνεται στο πλαίσιο των παραδοχών και των χαρακτηριστικών της ευέλικτης (ποιοτικής) προσέγγισης στην έρευνα. Αυτό περιλαμβάνει βασικά χαρακτηριστικά, όπως είναι ένα εξελισσόμενο σχέδιο, η παρουσία των πολλαπλών πραγματικοτήτων, ο ερευνητής ως εργαλείο συλλογής δεδομένων και ένα επίκεντρο στις απόψεις των συμμετεχόντων.
- 3 Η μελέτη ενημερώνεται με μια κατανόηση των υπαρχόντων παραδόσεων διερεύνησης: δηλαδή, ο ερευνητής προσδιορίζει, μελετά και χρησιμοποιεί μια ή περισσότερες παραδόσεις διερεύνησης.
- 4 Αυτή η παράδοση δεν χρειάζεται να είναι «καθαρή», και μπορούν να συνδυαστούν οι διαδικασίες από αρκετές παραδόσεις. Συνιστάται στον αρχάριο ερευνητή να μείνει στο πλαίσιο μιας παράδοσης αρχικά, να αισθανθεί άνετα με αυτή, να τη μάθει και να διατηρήσει τη μελέτη λιτή και απλή. Αργότερα, ειδικά σε μακρές και σύνθετες μελέτες, μπορεί να είναι χρήσιμα χαρακτηριστικά από διάφορες παραδόσεις.
- 5 Το πρόγραμμα ξεκινά με μια μοναδική ιδέα ή πρόβλημα που ο ερευνητής προσπαθεί να κατανοήσει, όχι μια αιτιατή σχέση των μεταβλητών ή μια σύγκριση ομάδων (για τις οποίες μπορεί να υποδεικνύεται ένα προκαθορισμένο σχέδιο). Οι σχέσεις μπορεί να εξελίσσονται ή μπορεί να γίνουν συγκρίσεις, αλλά αυτές προκύπτουν μεταγενέστερα στη μελέτη.
- 6 Η μελέτη περιλαμβάνει λεπτομερείς μεθόδους, μια αυστηρή προσέγγιση στη συλλογή δεδομένων, την ανάλυση δεδομένων και τη συγγραφή της ερευνητικής έκθεσης. Ο ερευνητής έχει την ευθύνη να αποδείξει την ακρίβεια της αναφοράς του.
- 7 Τα δεδομένα αναλύονται χρησιμοποιώντας πολλαπλά επίπεδα αφαίρεσης. Συχνά, οι συγγραφείς παρουσιάζουν τις μελέτες τους σε στάδια (π.χ. πολλαπλά θέματα που μπορούν να συνδυαστούν σε ευρύτερα θέματα ή οπτικές), ή διαστρωματώνουν τις αναλύσεις τους από το ειδικό στο γενικό.
- 8 Το γράψιμο είναι σαφές, γοητευτικό και βοηθά τον αναγνώστη να βιώσει το «να είναι εκεί». Η ιστορία και τα ευρήματα γίνονται πιστευτά και ρεαλιστικά, αντικατοπτρίζοντας με ακρίβεια την πολυπλοκότητα της πραγματικής ζωής.

(Σύμφωνα με τον Cresswell, 1998, σσ. 20-2.)

Δεν υπάρχει ένα συγκεκριμένο σχέδιο για μια εθνογραφική μελέτη. Το βάθος μάλλον παρά το εύρος της κάλυψης είναι ο κανόνας, όταν μελετάται ένας σχετικά μικρός αριθμός περιπτώσεων. Μπορεί να τονίζονται η περιγραφή και η ερμηνεία (Atkinson και Hammersley, 1994).

Ενώ η εθνογραφία είναι μια διακριτή προσέγγιση, μπορεί να συνδεθεί είτε με την προσέγγιση της μελέτης της περίπτωσης είναι με την προσέγγιση της θεμελιωμένης θεωρίας. Μια μελέτη της περίπτωσης μπορεί να προσεγγισθεί εθνογραφικά ή μια εθνογραφική μελέτη μπορεί να προσεγγισθεί μέσω της θεμελιωμένης θεωρίας.

Μελέτες θεμελιωμένης θεωρίας

Μια μελέτη θεμελιωμένης θεωρίας επιχειρεί να παράγει μια θεωρία που σχετίζεται με τη συγκεκριμένη κατάσταση που αποτελεί το επίκεντρο της μελέτης. Αυτή η θεωρία είναι «θεμελιωμένη» στα δεδομένα που συγκεντρώνονται κατά τη διάρκεια της μελέτης, ιδιαίτερα στις ενέργειες, αλληλεπιδράσεις και διαδικασίες των εμπλεκόμενων ανθρώπων. Είναι στενά συνδεδεμένη με δύο Αμερικανούς κοινωνιολόγους, τον Barney Glaser και τον Anselm Strauss. Το ιδιαίτερα εμπνευσμένο τους κείμενο που εισάγει στη συγκεκριμένη προσέγγιση (Glaser και Strauss, 1967) έχει ακολουθηθεί από αρκετές πιο προσιτές εισαγωγές, περιλαμβανομένων των Glaser (1978) και Strauss και Corbin (1997 και 1998).

Η προσέγγισή τους διατυπώθηκε σε αντίδραση στην κοινωνιολογική στάση που επικρατούσε τη δεκαετία του 1960, και επέμεινε ότι οι μελέτες πρέπει να έχουν έναν αυστηρό «εκ των προτέρων» θεωρητικό προσανατολισμό. Έχει αποδειχθεί ιδιαίτερα ελκυστική σε νέα και εφαρμοσμένα πεδία όπου οι προϋπάρχουσες θεωρίες είναι συχνά δύσκολο να βρεθούν. Η ιδέα ότι είναι εφικτό να ανακαλύψουμε έννοιες και να βρούμε υποθέσεις από το πεδίο, που να μπορούν έπειτα να χρησιμοποιηθούν για να παράγουμε θεωρία, αρέσει σε πολλούς.

Η θεμελιωμένη θεωρία είναι τόσο μια στρατηγική διεξαγωγής έρευνας, όσο και ένα συγκεκριμένο ύφος ανάλυσης των δεδομένων που προκύπτουν από αυτήν την έρευνα. Καθεμιά από αυτές τις πτυχές ενέχει ένα συγκεκριμένο σύνολο διαδικασιών και τεχνικών. Δεν είναι καθαυτή μια θεωρία, εκτός ίσως υπό την έννοια ότι υποστηρίζει ότι η προτιμώμενη προσέγγιση στην ανάπτυξη θεωρίας είναι μέσω των δεδομένων που συλλέγετε. Αν και η θεμελιωμένη θεωρία συχνά παρουσιάζεται ως κατάλληλη για μελέτες που είναι αποκλειστικά ποιοτικές, δεν υπάρχει κανένας λόγος να μην περιληφθεί η συλλογή κάποιων ποσοτικών δεδομένων. Πράγματι, οι πρώτες μελέτες που αναφέρθηκαν από τους Glaser και Strauss (1967) έκαναν εκτενή χρήση ποσοτικών δεδομένων. Αργότερα, προέκυψαν διαφορές μεταξύ των δύο συνεργατών σε τέτοια έκταση, ώστε ο Glaser

Το βάθος
υνας σχετι-
και η ερ-

είτε με την
μελιωμένης
ικά ή μια ε-
ριάς.

α που σχε-
ρο της με-
ντώνονται
εις και δια-
δύο Αμερι-
ο ιδιαίτερα
(Glaser και
5, περιλαμ-

γική στάση
πρέπει να

Έχει απο-

προϋπάρ-

ρικό να α-

ια μπορούν

λλούς.

ευνας, όσο

υν από αυ-

ένο σύνολο

ως υπό την

ξη θεωρίας

ωρία συχνά

ιολογικές, δεν

τικών δεδο-

Glaser και

ια, προέκυ-

τε ο Glaser

(1992) αντιτάχθηκε σθεναρά στην κατεύθυνση στην οποία οδήγησαν ο Strauss (και άλλοι συνεργάτες) τη θεμελιωμένη θεωρία. Ο Rennie (1998), αναπτύσσοντας μια λογική για τη θεμελιωμένη θεωρία που συμβιβάζει το ρεαλισμό και το σχετικισμό, υποστηρίζει ότι η προσέγγιση των Strauss και Corbin μας πάει πίσω στον υποθετικό-επαγωγισμό του παραδοσιακού πειραματισμού, και ότι οι διαδικασίες του Glaser είναι πιο συνεπείς με τους στόχους της μεθόδου.

Το Πλαίσιο 6.12 υποδεικνύει μερικά ελκυστικά χαρακτηριστικά της θεμελιωμένης θεωρίας και το Πλαίσιο 6.13 παρουσιάζει μερικά προβλήματα κατά τη διεξαγωγή της.

ΠΛΑΙΣΙΟ 6.12

Ελκυστικά χαρακτηριστικά της έρευνας θεμελιωμένης θεωρίας

- 1 Προσφέρει σαφείς διαδικασίες για την παραγωγή θεωρίας στην έρευνα.
- 2 Παρουσιάζει μια στρατηγική διεξαγωγής έρευνας η οποία, ενώ είναι ευέλικτη, είναι συστηματική και συντονισμένη.
- 3 Προσφέρει σαφείς διαδικασίες για την ανάλυση ποιοτικών δεδομένων.
- 4 Είναι ιδιαίτερα χρήσιμη σε εφαρμοσμένες και σε νέες περιοχές έρευνας, όπου η θεωρητική προσέγγιση που θα επιλεγεί δεν είναι ασαφής ή ανύπαρκτη.
- 5 Υπάρχει πλέον διαθέσιμο ένα μεγάλο εύρος υποδειγμάτων της χρήσης της σε πολλά εφαρμοσμένα και επαγγελματικά περιβάλλοντα.

ΠΛΑΙΣΙΟ 6.13

Προβλήματα κατά τη χρήση της θεμελιωμένης θεωρίας

- 1 Δεν είναι δυνατόν να ξεκινήσει μια ερευνητική μελέτη χωρίς κάποιες προϋπάρχουσες θεωρητικές ιδέες και υποθέσεις.
- 2 Υπάρχουν εντάσεις μεταξύ του εξελισσόμενου και επαγωγικού ύφους μιας ευέλικτης μελέτης και της συστηματικής προσέγγισης της θεμελιωμένης θεωρίας.
- 3 Μπορεί να είναι δύσκολο πρακτικά να αποφασίσουμε πότε οι κατηγορίες έχουν «χορεστεί (saturated)» ή πότε η θεωρία έχει αναπτυχθεί επαρκώς.
- 4 Η θεμελιωμένη θεωρία έχει συγκεκριμένους τύπους προκαθορισμένων κατηγοριών ως συνιστώσες της θεωρίας που μπορεί να μη φαίνονται κατάλληλοι για μια συγκεκριμένη μελέτη.

Διεξάγοντας μια μελέτη θεμελιωμένης θεωρίας

Μια μελέτη θεμελιωμένης θεωρίας περιλαμβάνει το να βγούμε «στο πεδίο» και να συλλέξουμε δεδομένα. Δεν απαιτείται κάποιο συγκεκριμένο τύπο «πεδίου». Τέτοιες μελέτες έχουν διεξαχθεί σε ένα πολύ μεγάλο εύρος περιβαλλόντων. Οι Glaser και Strauss αρχικά εργάστηκαν σε οργανωσιακά πλαίσια: το ενδιαφέρον για τις μελέτες τους περί του θανάτου σε νοσοκομεία (Glaser και Strauss, 1965, 1968) πρόσφερε το ερέθισμα για το πρώτο τους μεθοδολογικό κείμενο (Glaser και Strauss, 1967). Τυπικές μελέτες περιλαμβάνουν τη μελέτη «γι' αυτούς που ζουν με πολλαπλή σκλήρυνση κατά πλάκας» (Davis, 1973), τις σχέσεις μεταξύ μητέρων και ενήλικων θυγατέρων (Henwood, 1993), και τη λήψη αποφάσεων σχετικά με την εγκυμοσύνη (Currie, 1988). Περαιτέρω παραδείγματα προσφέρονται στο Πλαίσιο 4.1.

Οι συνεντεύξεις είναι η πιο συνηθής μέθοδος συλλογής δεδομένων. Ωστόσο, μπορεί να έχουν χρησιμοποιηθεί άλλες μέθοδοι, όπως η παρατήρηση (συμμετοχική ή άλλη) και η ανάλυση τεκμηρίων. Παρομοίως, αν και η θεμελιωμένη θεωρία τυπικά απεικονίζεται ως ποιοτική προσέγγιση στην έρευνα, δεν υπάρχει επί της αρχής λόγος να μη χρησιμοποιηθεί κάποιας μορφής συλλογή ποσοτικών δεδομένων. Οι Strauss και Corbin (1998) καθιστούν σαφές ότι η θεμελιωμένη θεωρία είναι μια γενική μέθοδος και ότι μπορεί να χρησιμοποιηθεί τόσο σε ποσοτικές, όσο και σε ποιοτικές μελέτες.

Διαδικαστικά, ο ερευνητής αναμένεται να κάνει διάφορες επισκέψεις στο πεδίο για να συλλέξει δεδομένα. Τα δεδομένα μετά αναλύονται μεταξύ των επισκέψεων. Οι επισκέψεις συνεχίζονται μέχρι οι κατηγορίες που βρέθηκαν μέσω της ανάλυσης να «κορεστούν». Ή, με άλλα λόγια, συνεχίζετε να συγκεντρώνετε πληροφορίες μέχρι να αρχίσει να φθίνει η απόδοση και να μην προσθέτετε κάτι σε όσα ήδη έχετε. (Μια κατηγορία είναι μια μονάδα πληροφορίας που αποτελείται από γεγονότα, δρώμενα και περιστάσεις – βλέπε παρακάτω.)

Αυτή η κίνηση μπρος-πίσω – πρώτα στο πεδίο για τη συλλογή πληροφοριών, μετά πίσω στη βάση για να αναλυθούν τα δεδομένα, έπειτα πίσω στο πεδίο για να συγκεντρωθούν περισσότερες πληροφορίες, μετά πίσω στο σπίτι για να αναλυθούν τα δεδομένα κ.λπ. – είναι παρόμοια με τη «διαλογική» διαδικασία που είναι κεντρική στην ερμηνευτική παράδοση. Είναι πολύ διαφορετικό από το παραδοσιακό γραμμικό μονοδρομικό υπόδειγμα έρευνας, όπου πρώτα συγκεντρώνετε όλα τα δεδομένα σας και μετά τα αναλύετε. Ωστόσο, είναι κλειστό στην προσέγγιση που κατά την κοινή λογική θα χρησιμοποιούσε κανείς, όταν προσπαθεί να κατανοήσει κάτι που είναι σύνθετο και μπερδεμένο.

Η δειγματοληψία στις μελέτες θεμελιωμένης θεωρίας είναι σκόπιμη. Δεν αναζητούμε ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα ως αυτοσκοπό: σίγουρα δεν έχει κανένα νόημα η τυχαία δειγματοληψία από έναν γνωστό πληθυσμό για να πετύχουμε στατιστική γενίκευση. Η δειγματοληψία ανθρώπων από τους οποίους θα

πάρουμε συνέντευξη ή γεγονότων που θα παρατηρήσουμε γίνεται για να πετύχουμε πρόσθετη πληροφόρηση που θα μας βοηθήσει να παράγουμε εννοιολογικές κατηγορίες. Στη θεμελιωμένη θεωρία, αυτός ο τύπος σκόπιμης δειγματοληψίας αναφέρεται ως θεωρητική δειγματοληψία. Δηλαδή, τα άτομα από τα οποία θα πάρουμε συνέντευξη, ή θα μελετήσουμε με άλλον τρόπο, επιλέγονται για να βοηθήσουν τον ερευνητή να διατυπώνει τη θεωρία.

Η επαναλαμβανόμενη σύγκριση της πληροφορίας από τη συλλογή δεδομένων και την ανακλύπτουσα θεωρία αναφέρεται μερικές φορές ως μέθοδος της σταθερής συγκριτικής (*constant comparative*) ανάλυσης δεδομένων. Η διαδικασία της ανάλυσης δεδομένων στην έρευνα θεμελιωμένης θεωρίας είναι συστηματική. Μια τυποποιημένη μορφή παρέχεται από τους Strauss και Corbin (1998) και συνοψίζεται στο Πλαίσιο 6.14 (σημειώστε, ωστόσο, ότι ο Glaser, 1992, διαφωνεί πολύ σοβαρά με κάποια στοιχεία της διατύπωσής τους).

Περαιτέρω λεπτομέρειες για τη διαδικασία ανάλυσης δίνονται στο Κεφάλαιο 14. Μια σύνοψη παρουσιάζεται εδώ εξαιτίας της στενής δια-συσχέτισης μεταξύ σχεδίου και ανάλυσης σε μια μελέτη θεμελιωμένης θεωρίας. Μπορεί επίσης να σας βοηθήσει να εκτιμήσετε ότι μια μελέτη θεμελιωμένης θεωρίας δεν είναι επουδενί εύκολη επιλογή και δεν θα πρέπει να την αναλάβετε ελαφρά. Φυσικά, είναι πιθανό να σχεδιάσετε μια μελέτη που ενσωματώνει κάποιες πτυχές της θεμελιωμένης θεωρίας αγνοώντας κάποιες άλλες. Για παράδειγμα, μπορεί να αισθάνεστε ότι η προσέγγιση στην κωδικοποίηση είναι πολύ πλήρης εντολών και κανόνων ή περιοριστική. Ωστόσο, όπως και με τις άλλες ερευνητικές παραδόσεις, εργαζόμενοι στο πλαίσιο της παράδοσης αγοράζετε καταφύγιο και υποστήριξη από την κριτική – υπό τον όρο ότι αυτοί οι τρόποι λειτουργίας της φυλής ακολουθούνται πιστά. Και κάτι κάπως λιγότερο κυνικά, το γεγονός ότι μια ομάδα ερευνητών και μεθοδολόγων έχουν εργαστεί με την προσέγγιση επί σειρά ετών καθιστά πιθανόν ότι έχουν ανεβρεθεί λύσεις σε προβλήματα και δυσκολίες.

Άλλες παραδόσεις ευέλικτου (ποιοτικού) ερευνητικού σχεδίου

Αυτή η ενότητα επιχειρεί να παρουσιάσει ενδεικτικά μια σειρά από άλλες πιθανές προσεγγίσεις που έχουν χρησιμοποιηθεί, καθώς και αναφορές που δίνουν περαιτέρω λεπτομέρειες. Η βασική αρχή για την ένταξή τους είναι ότι μπορεί να είναι χρήσιμες, για να απαντηθούν συγκεκριμένα είδη ερευνητικών ερωτημάτων.

«στο πεδίο»
 κριμένο τύπο
 ήρος περιβαλ-
 ή πλαίσια· το
 α (Glaser και
 μεθοδολογικό
 υν τη μελέτη
 vis, 1973)· τις
 και τη λήψη
 παραδείγμα-
 των. Ωστόσο,
 ρση (συμμετο-
 λιωμένη θεω-
 ν υπάρχει επί
 τοσοτικών δε-
 λιωμένη θεω-
 σο σε ποσοτι-
 έφεις στο πε-
 ταξύ των επι-
 ρέθηκαν μέσω
 πυγκεντρώνετε
 οσθήτετε κάτι
 ρς που αποτε-
 ω.)
 πληροφοριών
 στο πεδίο για
 τι για να ανα-
 ιαδικασία που
 κό από το πα-
 εα συγκεντρώ-
 ι κλειστό στην
 είς, όταν προ-
 όπιμη. Δεν α-
 χ δεν έχει κα-
 ι για να πετύ-
 υς οποίους θα

ΠΛΑΙΣΙΟ 6.14

Ανάλυση δεδομένων σε μελέτες θεμελιωμένης θεωρίας

Η ανάλυση περιλαμβάνει τρία σύνολα κωδικοποιήσεων:

- 1 *Ανοιχτή κωδικοποίηση (open coding)* Ο ερευνητής σχηματίζει αρχικές κατηγορίες πληροφορίας για το φαινόμενο που μελετάται από τα αρχικά δεδομένα που συγκεντρώθηκαν. Μέσα σε κάθε κατηγορία, αναζητάτε διάφορες υποκατηγορίες (που αναφέρονται ως *ιδιότητες*) και μετά για δεδομένα, ώστε να σχηματίσετε διαστάσεις (*dimensionalize*) (δηλαδή, να δείξετε τις διαστάσεις στις οποίες οι ιδιότητες ποικίλουν και να αναζητήσετε ακραίες πιθανότητες σ' αυτά τα συνεχή).
- 2 *Αξονική κωδικοποίηση (axial coding)* Περιλαμβάνει τη συγκέντρωση των δεδομένων με νέους τρόπους μετά την ανοικτή κωδικοποίηση. Ένα παράδειγμα κωδικοποίησης (αλλιώς γνωστό ως *λογικό διάγραμμα*) αναπτύσσεται το οποίο:
  - προσδιορίζει ένα *κεντρικό φαινόμενο* (δηλαδή, μια κεντρική κατηγορία για το φαινόμενο),
  - διερευνά τις *αιτιατές συνθήκες* (δηλαδή, κατηγορίες συνθηκών που επηρεάζουν το κεντρικό φαινόμενο),
  - εξειδικεύει *στρατηγικές* (δηλαδή, τις ενέργειες ή αλληλεπιδράσεις που προκύπτουν από το κεντρικό φαινόμενο),
  - προσδιορίζει το *πλαίσιο* και τις *μεσολαβούσες συνθήκες* (δηλαδή, τις συνθήκες που επηρεάζουν τις στρατηγικές), και
  - σκιαγραφεί τις *συνέπειες* (δηλαδή, τα αποτελέσματα των στρατηγικών) για το συγκεκριμένο φαινόμενο.

3 *Επιλεκτική κωδικοποίηση (selective coding)* Περιλαμβάνει την ολοκλήρωση των κατηγοριών στο αξονικό υπόδειγμα κωδικοποίησης. Σ' αυτήν τη φάση παρουσιάζονται τυπικά *δεσμευμένες (conditional) προτάσεις* (ή υποθέσεις).

Το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας συλλογής και ανάλυσης δεδομένων είναι μια *θεωρία ουσιαστικού επιπέδου (substantive-level theory)* σχετικά με ένα συγκεκριμένο πρόβλημα, ζήτημα ή ομάδα.

Σημείωση: Οι τρεις τύποι κωδικοποίησης δεν είναι απαραίτητα εξακολουθητικοί· είναι πιθανό να αλληλεπικαλύπτονται.

(Σύμφωνα με τους Strauss και Corbin, 1998.)

Βιογραφική έρευνα ή έρευνα ιστορίας ζωής (biographical or life history research)

Αυτή μπορεί να θεωρηθεί ως ένα εξειδικευμένο είδος μελέτης της περίπτωση-σής, όπου η «περίπτωση» που μελετάμε είναι ένα μεμονωμένο άτομο. Η πρόθεση είναι να πούμε την ιστορία της ζωής ενός προσώπου. Αποτελεί ένα καθεωρωμένο είδος λογοτεχνικής προσπάθειας που καλύπτει σχεδόν όλα τα είδη διαφορετικής ζωής (ιστορικής, πολιτικής κ.λπ.) που μπορεί να μη φιλοδοξεί να αποτελέσει μια μορφή έρευνας κοινωνικών επιστημών. Ωστόσο, δεν υπάγεται λόγω μια βιογραφική ή έρευνα ιστορίας ζωής να μην έχει τα χαρακτηριστικά μιας συστηματικής μελέτης που δίνονται στο Πλαίσιο 6.2.

Μια τέτοια μορφή έρευνας είναι η «ερμηνευτική» βιογραφία (Denzin, 1989), όπου υπάρχει η πρόθεση να ερμηνεύσουμε τη ζωή ενός προσώπου λέγοντας την «ιστορία» του. Γενικά, αυτό γίνεται χρησιμοποιώντας τεχνίρια και αρχεία, μαζί με συνεντεύξεις και συζητήσεις όταν το πρόσωπο είναι ακόμη εν ζωή. Εάν είναι εφικτό, αυτό υποστηρίζεται με παρατήρηση του υποκειμένου για κάποια χρονική περίοδο, μαζί με συνεντεύξεις με φίλους (και εάν είναι δυνατόν ε-χθρούς!) και συναδέλφους.

Οι βράσεις για την επιλογή ενός συγκεκριμένου υποκειμένου μπορεί να είναι πολλές και ποικίλες. Περιλαμβάνουν τόσο τη ζωή των «μεγάλων και καλών», όσο και εκείνων των οποίων οι ζωές, που κατά τα άλλα μπορεί να μην είναι αξιόσημεις, ρίχνουν φως σε πτυχές της κοινωνίας και της κουλτούρας. Η βιογραφία είναι, ίσως, απίθανο να εκληφθεί ως μια προσέγγιση για τη μελέτη του πραγματικού κόσμου. Εκτός από τεχνικά προβλήματα, όπως η εκτενής χρονική κλίμακα που είναι απαραίτητη για να παράγει μια αυστηρή και συστηματική μελέτη, είναι αμφίβολο ότι θα προσφέρει απαντήσεις σε ερευνητικά ερωτήματα που έχουν άμεση σχέση με το είδος των ζητημάτων και των προβλημάτων που θα ενέσχουν οι χρηματοδότες.

Ο Gresswell (1998, σσ. 47-51) προσφέρει περισσότερες λεπτομέρειες και ένα μεγάλο εύρος αναφορών σε διαφορετικές εκδοχές της βιογραφικής προσέγγισης.

Φαινομενολογική έρευνα

Η φαινομενολογική έρευνα εστιάζει στην υποκειμενική εμπειρία των ατόμων που μελετάμε. Με τι μοιάζει η εμπειρία τους; Πώς μπορεί κάποιος να κατονοήσει και να περιγράψει τι τους συμβαίνει από τη δική τους οπτική; Όπως προτείνει και ο όρος, στην καρδιά της βρίσκεται η προσπάθεια κατανόησης ενός συγκεκριμένου φαινομένου. Αυτό μπορεί να είναι, για παράδειγμα, η εμπειρία ενός παιδιού με κινητικές δυσκολίες σε μια γενική (ή χωριστή) σχολική τάξη.

Η φαινομενολογία έχει τις ρίζες της στη φιλοσοφία του Husserl (1977)· βλέπε, Stewart και Mickunas (1990) ή Holstein και Gubrium (1994) για προσβάσιμες εισαγωγές. Είναι δημοφιλής σε διάφορες κοινωνικές επιστήμες, καθώς και σε εφαρμοσμένα πεδία όπως η νοσηλευτική και οι επιστήμες της υγείας (Nieswiadomy, 1993). Άσκησε επίσης μεγάλη επιρροή στη γενική ανάπτυξη της ποιοτικής μεθοδολογίας και προσφέρει τη φιλοσοφική βάση για στρατηγικές ερμηνευτικής έρευνας, περιλαμβανομένης της εθνομεθοδολογίας και της ανάλυσης του διαλόγου (conversational analysis), (Holstein και Gubrium, 1994). Υπάρχει επίσης μια εκτενής βιβλιογραφία για την ψυχολογική φαινομενολογία και συγκεκριμένα, πώς μπορεί να διεξαχθεί η έρευνα σ' αυτό το πλαίσιο (π.χ. Moustakas, 1994). Ωστόσο, υπάρχουν σοβαρά εμπόδια στον τρόπο με τον οποίο ένας αρχάριος ερευνητής θα προσπαθήσει να χρησιμοποιήσει αυτήν την προσέγγιση. Υπάρχει ένα πολύ εξειδικευμένο λεξιλόγιο και απαιτούνται γερές βάσεις σε κάποια ενδιαφέρουσα φιλοσοφία. Παρόλα αυτά, είναι μια προσέγγιση που έχει πολλά να προσφέρει για να απαντήσουμε συγκεκριμένα είδη ερευνητικών ερωτημάτων περί την υποκειμενική εμπειρία που μπορεί να έχει άμεση σχέση με κάποιες μελέτες του πραγματικού κόσμου.

Συμβολική αλληλεπίδραση (symbolic interactionism)

Η συμβολική αλληλεπίδραση είναι μια σημαίνουσα αντίληψη στην κοινωνιολογία και την κοινωνική ψυχολογία (π.χ. Coffman, 1969 και Berger και Luckman, 1967). Αν και υπάρχουν αναμφίβολα συγκεκριμένα ευέλκτα ερευνητικά σχέδια που χρησιμοποιούν σαφώς αυτήν την αντίληψη, ίσως είναι καλύτερα να τη θεωρήσουμε ως μια γενική και διάχυτη επιρροή στην ανάπτυξη της ποιοτικής μεθοδολογίας. Το Παράδειγμα 6.15 καταγράφει μερικές από τις επιρροές αυτού του θεωρητικού πλαισίου.

Ερμηνευτική

Η ερμηνευτική είναι η «τέχνη και η επιστήμη της ερμηνείας». Η κύρια αρχική χρήση της ήταν από θεολόγους κατά την ερμηνεία της Βίβλου, ώστε να αποκτήσει νόημα σε μια κοινωνία πολύ διαφορετική από εκείνη κατά την οποία γράφηκε αρχικά. Οι Benitz και Shapiro (1998, σ. 105) αναφέρουν την Αμερικάνικη χρήση της ερμηνευτικής στη σύγχρονη ζωή στην ερμηνεία του Συντάγματος των ΗΠΑ. Ένας όρος όπως η «ελευθερία του λόγου» πρέπει να μεταφραστεί από ένα γενικό πλαίσιο του δεκάτου όγδοου αιώνα στη σύγχρονη κατάσταση. Πώς, για παράδειγμα, εφαρμόζουμε την έννοια της μετάδοσης του λόγου μέσω

ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ 6.15

Αρχές της συμβολικής αλληλεπίδρασης που άσκησαν επιρροή στην ανάπτυξη της ποιοτικής έρευνας

- 1 Η κοινωνική ζωή σχηματίζεται, διατηρείται και μεταβάλλεται από το βασικό νόημα που της δίνουν οι αλληλεπιδρώντες άνθρωποι, οι οποίοι αλληλεπιδρούν στη βάση των νοημάτων που δίνουν στον κόσμο τους· η κοινωνική ζωή και τα αντικείμενα καθίστανται σημαντικά όταν τους προσδίδεται νόημα.
- 2 Η κοινωνική ζωή εκφράζεται μέσω συμβόλων. Η γλώσσα είναι το πιο σημαντικό από τα συμβολικά συστήματα.
- 3 Ο σκοπός της κοινωνικής έρευνας είναι να μελετήσει τη δομή, τις λειτουργίες και το νόημα των συμβολικών συστημάτων.
- 4 Η πιο κατάλληλη μέθοδος κοινωνικής έρευνας είναι η νατουραλιστική μέθοδος, που ενσωματώνει δύο κύριες διαδικασίες, τη διερεύνηση και τη λεπτομερή εξέταση (inspection) (Blumer, 1969 και Wallace και Wolf, 1986). Η διερεύνηση μελετά νέες περιοχές, αναζητεί λεπτομέρειες και προσφέρει μια σαφή κατανόηση του ερευνητικού ερωτήματος. Κάθε μέθοδος είναι χρήσιμη εδώ. Η λεπτομερής εξέταση απ' την άλλη, είναι μια αναλυτική μέθοδος και περιέχει έναν πιο ενστατικό και επικεντρωμένο έλεγχο. (Ο Blumer, 1969, ονόμαζε αυτόν τον τύπο προσέγγισης *συμπαθητική ενδοσκόπηση* - *sympathetic introspection*.)
- 5 Τα δεδομένα και οι ερμηνείες εξαρτώνται από το πλαίσιο και τη διαδικασία και πρέπει να επαληθεύονται σταθερά και, εάν χρειάζεται, να διορθώνονται.
- 6 Τα νοήματα εδραιώνονται μέσα από και μέσω της κοινωνικής αλληλεπίδρασης. Μαθαίνονται μέσω αλληλεπίδρασης και δεν καθορίζονται αλλιώς.
- 7 Τα νοήματα χρησιμοποιούνται, διαχειρίζονται και μεταβάλλονται μέσω αλληλεπίδρασης.

(Σύμφωνα με τον Sarantakos, 1998, σσ. 49-50.)

ραδιοφώνου ή τηλεόρασης; Απαιτούνται διάφορα επίπεδα ερμηνείας. Ποιες ήταν οι προθέσεις του συγγραφέα; Ποια ήταν η ιστορία της έννοιας; Πώς έχουν οι αλλαγές στα συμφοραζόμενα οδηγήσει σε μια επανερμηνεία της έννοιας;

Όπως και σε όλη την έρευνα των κοινωνικών επιστημών ενέχεται η ερμηνεία, οι αντιλήψεις που προσφέρονται από την ερμηνευτική είναι σχετικές με πολλές πλευρές της ερευνητικής διαδικασίας. Οι Reason και Rowan (1981) επισημαίνουν ότι η ερμηνευτική είναι απλώς ένα παράδειγμα της διαδικασίας κατά την οποία οι άνθρωποι αντιλαμβάνονται τον κόσμο τους. Καθώς όλη η κατανόηση λαμβάνει χώρα στο χρόνο και σε μια συγκεκριμένη κουλτούρα, ένα μάθημα που μας δίνει η ερμηνευτική είναι ότι οι εκ των προτέρων κρίσεις που μεταφέρουμε σ' αυτήν τη διαδικασία είναι σε κάποια έκταση πολιτισμικά προκαθορισμένες.

Αν και η ερμηνευτική ασχολούνται αρχικά με την ερμηνεία «κειμένου» υπό την κατά γράμμα έννοια, τώρα εφαρμόζεται ευρύτερα σε συζητήσεις, αλληλεπιδράσεις μεταξύ ανθρώπων σε διαφορετικά περιβάλλοντα, ακόμη και στη μόδα. Το πόσο κατάλληλο είναι να το κάνουμε αυτό, συζητείται από τον Giddens (1986).

Όταν το βασικό ερευνητικό σας έργο είναι η ερμηνεία ενός κειμένου (υπό ευρεία έννοια), υπάρχουν διάφορες ερμηνευτικές στρατηγικές που αξίζει να λάβετε υπόψη. Για παράδειγμα, η ερμηνευτική θα μπορούσε να υποστηρίξει ότι όσο πιο κοντά βρίσκεται κάποιος στην πηγή του κειμένου, τόσο πιο έγκυρη μπορεί να είναι η ερμηνεία του (το οποίο, φυσικά βρίσκεται σε πλήρη αντίθεση με την βετικιστική άποψη της «απόστασης» από το υπό μελέτη αντικείμενο). Οι μητέρες των βρεφών μπορούν να ερμηνεύσουν τη γλώσσα τους πολύ καλύτερα από οποιονδήποτε άλλον.

Ένα κεντρικό χαρακτηριστικό στοιχείο είναι η «διαλογική (dialogic)» φύση της ερμηνευτικής διερεύνησης. Επιστρέφουμε στο κείμενο πολλές φορές. Οι αρχικές κατανοήσεις εκλεπτύνονται μέσω ερμηνείας: αυτή με τη σειρά της αναδεικνύει περαιτέρω ερωτήματα, απαιτώντας μια επιστροφή στο κείμενο και αναθεώρηση της ερμηνείας. Καθ' όλη τη διάρκεια αυτής της διαδικασίας, προσπαθούμε να κατανοήσουμε τι σημαίνει σ' αυτούς που το δημιούργησαν και να ολοκληρώσουμε αυτό το νόημα με τα δικά μας νοήματα. Η ερμηνευτική έχει συμβάλει στη μεθοδολογία της ποιοτικής έρευνας την ιδέα μιας ενεργού εμπλοκής του ερευνητή στην ερμηνευτική διαδικασία.

Είναι μια μέθοδος δύσκολη για να την ακολουθήσει κανείς, τόσο διαδικαστικά όσο και εξαιτίας των εντάσεων μεταξύ της στενής ενσωμάτωσης με το πλαίσιο και τη διαδικασία της ερμηνείας και της ερευνητικής ανάγκης για τιμότητα και ισορροπία. Όπως και στις άλλες ποιοτικές προσεγγίσεις, αυτό το δίλημμα μπορεί να αντιμετωπισθεί, εάν προσφέρουμε λεπτομερείς καταγραφές για την ερμηνευτική διαδικασία, έτσι ώστε να μπορούμε να εξασφαλιστούμε απέναντι στις υποψίες ότι βασίζουμε την ερμηνεία σε μια επιλεκτική και μεροληπτική ανάγνωση. Μία πιο λεπτομερής αναφορά ενός εύρους παραδειγμάτων προσφέρεται από τους Benz και Shapiro (1998, σσ. 105-14). Άλλα παραδείγματα περιλαμβάνονται στο βιβλίο του Little (1999) και των von Post και Erikson (1999). Ο Draucker (1999) προσφέρει μια κριτική της εργασίας σ' αυτήν την περιοχή.

ΦΕΜΙΝΙΣΤΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΚΑΙ ΕΥΕΛΙΚΤΑ ΣΧΕΔΙΑ

Μερικοί ερευνητές που υιοθετούν τη φεμινιστική αντίληψη απορρίπτουν τις ποσοτικές μεθόδους και τα ποσοτικά σχέδια, και τόσο το θετικισμό, όσο και το μεταθετικισμό, ως «αναπαραστάσεις της πατριαρχικής σκέψης που συνεισφέρονται έναν διαχωρισμό μεταξύ του επιστήμονα και του υπό μελέτη προσώπων (Fine, 1992)» (Mertens, 1998, σ. 162). Γι' αυτούς τα ευέλικτα, ποιοτικά σχέδια είναι η μόνη επιλογή. Υπάρχει φυσικά μια έμφαση σ' αυτές τις παραδόσεις σχεδίου σε μια έρευνα που δεν εξμεταλλεύονται και που αναζητεί μια συναισθηματική κατανόηση μεταξύ ερευνητή και συμμετεχόντων που εναρμονίζεται στενά με τις φεμινιστικές απόψεις. Ωστόσο, όπως επισημαίνουν οι Davidson και Layder (1994, σ. 217), οι φεμινιστικές μεθοδολόγοι δεν είναι ούτε οι μόνες, ούτε οι πρώτες που υποστηρίζουν τέτοιες απόψεις. Η Reinharz (1992) είναι επίσης επιφυλακτική απέναντι στην παραδοχή ότι η έρευνα που χρησιμοποιεί ποιοτικές μεθόδους είναι εγγενώς φεμινιστική. Επίσης, περιγράφει τη μεγάλη ποικιλία των απόψεων που έχουν οι φεμινιστριες για την καταλληλότητα διαφόρων μεθόδων και μεθοδολογιών.

Έτσι η θέση που παίρνουμε εδώ, ακολουθώντας τους Davidson και Layder (1994), είναι ότι ενώ η κριτική που παρουσιάζεται από τις φεμινιστριες μεθοδολόγους ότι η παραδοσιακή έρευνα των κοινωνικών επιστημών έχει παράγει σημαντικές αντιλήψεις και έχει βοηθήσει να ισχυροποιηθεί η θέση για την ποιοτική έρευνα, η αξίωση για μια ξεχωριστή μεθοδολογία φεμινιστικής έρευνας δεν έχει τεκμηριωθεί.

Μέγεθος δείγματος στα ευέλικτα σχέδια

Είναι δύσκολο να προκαθορισθεί ο αριθμός των συνεδριών παρατήρησης, συνεντεύξεων κ.λπ., που απαιτούνται σε μια μελέτη ευέλικτου σχεδίου. Αν και η ορολογία διαφέρει στις διαφορετικές παραδόσεις, η βασική ιδέα είναι ότι συνεχίζεις μέχρι να φθάσεις στον «καρεσμό». Δηλαδή, όταν η περαιτέρω συλλογή δεδομένων φαίνεται να προσθέτει λίγο ή καθόλου σε ό,τι έχεις ήδη μάθει. Θα λάβετε υπόψη το γεγονός, ότι το να συνεχίσετε την ανάλυση και ερμηνεία των δεδομένων που έχετε ήδη συλλέξει παράγει συμπεράσματα, προτείνει νέα θέματα κ.λπ., που μπορεί να απαιτούν περαιτέρω συλλογή δεδομένων. Επίσης, είναι πιθανό σε μια μελέτη του πραγματικού κόσμου, εξωτερικοί παράγοντες (όπως η υποχρέωση τήρησης μιας δεδομένης προθεσμίας) να περιορίσουν αυτό που μπορείτε να κάνετε.

Η Morse (2000) ισχυρίζεται ότι μια εκτίμηση του αριθμού των συμμετεχόντων,

των παρατηρήσεων, των πηγών δεδομένων κ.λπ. που απαιτείται σε μια ευέλικτη μελέτη για να φτάσει τον κορεσμό εξαρτάται από αρκετούς παράγοντες:

- Το εύρος της μελέτης Όσο πιο ευρεία η μελέτη, τόσο περισσότερο χρόνο χρειάζεται. Σε κάθε περίπτωση, ξεκινήστε από μεγάλο εύρος, αλλά περιορίστε το μόλις είναι εφικτό. Μ' αυτόν τον τρόπο μπορείτε να κρατήσετε τη μελέτη μέσα σε όρια, πιο επικεντρωμένη και ίσως καλύτερης ποιότητας.
- Τη φύση του θέματος Εάν το θέμα είναι προφανές και σαφές, χρειάζονται λιγότεροι συμμετέχοντες. Εάν είναι δύσκολο να κατανοηθεί, ή εάν οι συμμετέχοντες δυσκολεύονται να μιλούν γ' αυτό το θέμα, χρειάζεστε περισσότερους.
- Την ποιότητα των δεδομένων «Εάν τα δεδομένα εντάσσονται στο στόχο, περιέχουν λιγότερα άχρηστα στοιχεία και είναι πλούσια και δοκιμασμένα, τότε θα απαιτηθούν λιγότεροι συμμετέχοντες για να φτάσουμε στον κορεσμό» (σ. 4).
- Το σχέδιο της μελέτης. Μερικά σχέδια μελέτης παράγουν περισσότερα δεδομένα ανά συμμετέχοντα από άλλα (π.χ. όπου υπάρχουν επαναλαμβανόμενες συνεντεύξεις ή η μονάδα μελέτης είναι, λ.χ. η οικογένεια, απαιτώντας συνεντεύξεις από όλα τα μέλη της οικογένειας).
- Την ερευνητική μέθοδο Εάν χρησιμοποιείτε, λ.χ. ημιδομημένες συνεντεύξεις, παράγοντας μικρή ποσότητα δεδομένων ανά ερώτηση της συνέντευξης, χρειάζεστε έναν μεγάλο αριθμό συμμετεχόντων (της τάξεως των τριάντα μέχρι εξήντα). Οι εις βάθος συνεντεύξεις που παράγουν πιο πλούσια δεδομένα μπορούν να είναι λιγότερες.

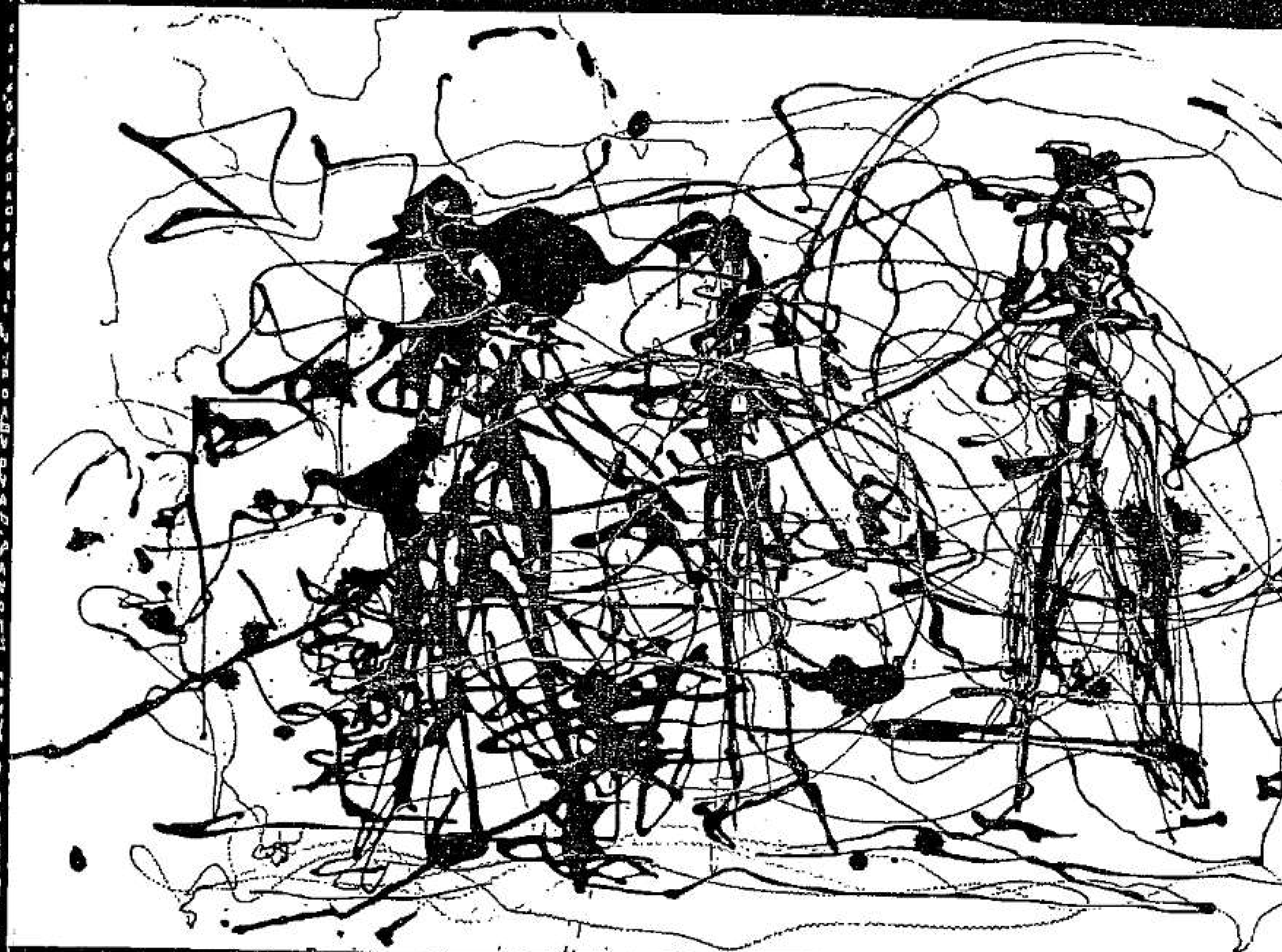
Όπως παραδέχεται η Morse, «αφού ληφθούν υπόψη όλοι αυτοί οι παράγοντες, μπορεί να έχετε πολύ δρόμο ακόμη για να προβλέψετε τον ακριβή αριθμό, αλλά θα είστε σε θέση να υπερασπίσετε το εκτιμώμενο εύρος που παρουσιάζετε στην πρότασή σας» (σ. 3). Σε μια προγενέστερη δημοσίευση (Morse, 1994), είχε παράγει τους «εμπειρικούς κανόνες» για τις εθνογραφικές μελέτες και για τις μελέτες θεμελιωμένης θεωρίας, συνιστώντας περίπου τριάντα με πενήντα συνεντεύξεις. Αυτό τουλάχιστον προσφέρει κάποια εφόδια σε εκείνους που χρειάζονται να προκαθορισθεί ένας αριθμός ως μέρος μιας ερευνητικής πρότασης (βλέπε επίσης παράρτημα Α). Σημειώστε ότι, οι μελέτες της περίπτωσης είναι τόσο ποικίλες, ώστε δεν είναι λογικό να κάνουμε γενικές προτάσεις.

Περαιτέρω Πηγές

CRESSWELL, J.W. (1998), *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing among Five Traditions*, Sage, Thousand Oaks, Καλιφόρνια. Ισορροπημένη έκθεση των ποικίλων διαθέσιμων επιλογών και προσεγγίσεων για όσους επιθυμούν να σχεδιάσουν και να διεξάγουν μια ευέλικτη (ποιοτική) μελέτη.

- DELAMONT, S. (1992), *Field Work in Educational Settings: Methods, Pitfalls and Perspectives*, Falmer, Λονδίνο. Πρακτικός, προσβάσιμος και ιδιαίτερα διακεδαστικός οδηγός για τη διενέργεια ποιοτικής έρευνας. Εστιάζει σε εκπαιδευτικά περιβάλλοντα, αλλά έχει ευρεία εφαρμογή.
- HAMMERSLEY, M. και ATKINSON, P. (β' έκδ. 1995), *Ethnography: Principles in Practice*, Routledge, Λονδίνο. Ιδιαίτερα ευανάγνωστη, συστηματική και συνεκτική αναφορά της εθνογραφικής προσέγγισης.
- LEE, T.W. (1999), *Using Qualitative Methods in Organizational Research*, Sage, Thousand Oaks, Καλιφόρνια. Εκτενής επισκόπηση. Προσφέρει συνδέσεις για τη χρήση ποσοτικών μεθόδων.
- LOFLAND, J. και LOFLAND, L.H. (γ' έκδ. 1995), *Analyzing Social Settings: A Guide to Qualitative Observation and Analysis*, Wadsworth, Belmont, Καλιφόρνια. Απολύτως ενημερωμένη έκδοση του κλασικού εγχειριδίου για την ποιοτική κοινωνική έρευνα. Πολύ σαφές και ενδιαφέρον.
- MASON, J. (1996), *Qualitative Researching*, Sage, Λονδίνο. Πολύ σαφές και προσβάσιμο. Συνδέει τις αρχές με την πρακτική.
- MILES, M.B. και HUBERMAN, A.M. (β' έκδ. 1994), *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*, Sage, Thousand Oaks, Καλιφόρνια. Πολλές χρήσιμες ιδέες για το σχέδιο και την ανάλυση μελετών της περίπτωσης.
- PARCETT, D.K. (1998), *Qualitative Methods in Social Work Research: Challenges and Rewards*, Sage, Thousand Oaks, Καλιφόρνια. Σύντομο, μεγάλο εύρος και πρακτικό, με εστίαση στις ανάγκες του ερευνητή της κοινωνικής εργασίας.
- SILVERMAN, D. (2000), *Doing Qualitative Research: A Practical Handbook*, Sage, Λονδίνο. Πολύ πρακτικός οδηγός για όσους επιθυμούν να κάνουν ποιοτική έρευνα.
- STAKE, R.E. (1995), *The Art of Case Study Research*, Sage, Thousand Oaks, Καλιφόρνια. Διεγερτικό και ευανάγνωστο κείμενο για τη (κυρίως ποιοτική) μελέτη της περίπτωσης.
- STRAUSS, A. και CORBIN, J. (β' έκδ. 1998), *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*, Sage, Thousand Oaks, Καλιφόρνια. Προσφέρει αυτό ακριβώς που λέει ο τίτλος του.
- YIN, R.K. (β' έκδ. 1994), *Case Study Research: Design and Methods*, Sage, Thousand Oaks, Καλιφόρνια. Κείμενο - κλειδί για το σχέδιο και την ανάλυση αυστηρών μελετών της περίπτωσης.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΤΣΙΩΛΗΣ

*Ιστορίες ζωής
και
βιογραφικές αφηγήσεις*

*Η βιογραφική προσέγγιση
στην κοινωνιολογική ποιοτική έρευνα*

Πρόλογος: Prof. Dr. Dr. Peter Alheit

 εκδόσεις

σύνολο και σηματοδοτείται από αυτό (ό.π.). Η αρχή της ανασυνγκρότησης της δομής συμβαδίζει με μια δεύτερη αρχή που σφραγίζει, κατά την G. Rosenthal, να διέπει την αναλυτική επεξεργασία βιογραφικών εκθέσεων, την «αρχή της διαδοχικότητας»: Η βιογραφική αυτοπαρουσίαση δεν συνίσταται στο άθροισμα των μερών της, αλλά στον τρόπο με τον οποίο αυτά συναρθρώνονται μεταξύ τους. Κάθε δράση ή συμβάν πρέπει να ιδωθεί ως μέρος μιας διαδικασίας. Συναρθρώνεται με τα προηγούμενα και ταυτόχρονα αποτρέπει αφηρητά για νέα δράση ή εξέλιξη (Rosenthal 1995: 213).

21. Η πρόταση που υιοθετείται στο παρόν κείμενο αναγνωρίζει (σε αντίθεση προς τη θέση των Nasselji/Saake) τη δυνατότητα διακριτής ανασυνγκρότησης των δύο διαφορετικών χρόνων εκπαίδευσης (αυτού που τότε βιώθηκε και αυτού που τώρα παρουσιάζεται), χωρίς ωστόσο να υιοθετεί τη θέση περί ομολογίας βιωματός και αφήγησης.

22. Βλ. Lucius-Hoene και Deppemann (2002: 141).

23. Για τις διαφορετικές εκδόσεις ταξινόμησης των κειμενικών ειδών, βλ. Γεωργιοπούλου και Γούτσος (1999: 63 κ.ε.).

24. Βλ. Lucius-Hoene και Deppemann (2002: 160-162).

25. Βλ. Lucius-Hoene και Deppemann (2002: 162-170).

26. Lucius-Hoene και Deppemann (2002: 146-153).

27. Η αφηγηματική ανάδοξη σε παραδοσιακές εμπειρίες και γεγονότα παρέχει τη δυνατότητα στον αφηγητή να τα συλλογιστεί και να τα αξιολογήσει εκ νέου. Όπως εκτιμούν οι Lucius-Hoene και Deppemann (2002: 149), η υποχρέωση ομολόγησής της μορφής πιέζει τον αφηγητή να καταλήξει σε αξιολογική κρίση σε σχέση με την ιστορία που παραθέτει. Οι αξιολογήσεις αυτές μπορούν να περιλαμβάνονται σε εμβόλιμα μη αφηγηματικά τμήματα, μπορούν όμως να ανακαλύπτουν και από τα ίδια τα αφηγηματικά μέρη μέσω της επίλογής συγκεκριμένων λέξεων, του γλωσσικού ύφους, παραγλωσσικών ενδείξεων κ.ά.

28. Lucius-Hoene και Deppemann (2002: 153-154).

29. Lucius-Hoene και Deppemann (2002: 154-155).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 14

ΤΑ ΣΤΑΔΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΩΝ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Για την ανάλυση των βιογραφικών αφηγηματικών κειμένων προτείνεται μια πολυεπίπεδη επεξεργασία¹ που περιλαμβάνει τα παρακάτω στάδια.

14.1 Ανάλυση της διαδομής του βίου στη χρονολογική της σειρά

Συγκροτείται ένας χρονολογικός πίνακας, ο οποίος περιλαμβάνει τους σημειωκότερους βιογραφικούς σταθμούς του ερευνημένου υποκειμένου. Οι βιογραφικοί σταθμοί παρατίθενται εδώ στη χρονολογική τους αλληλουχία και ανεξάρτητα από τη σειρά παρουσίασής τους στο βιογραφικό κείμενο ή την εδμηνεία που τους προσάδει ο αφηγητής. Τα δεδομένα αυτά αντλούνται, κατά κύριο λόγο, από την αφήγηση του φορέα της βιογραφίας. Μπορούν, ωστόσο, να συμπληρωθούν με στοιχεία που προκύπτουν από άλλες πηγές (έγγραφα, αφηγήσεις άλλων προσώπων, καταγραφές στον Τύπο).

Η εξέταση της χρονολογικής αλληλουχίας των βιογραφικών γεγονότων δίνει τη δυνατότητα στον ερευνητή να σχηματίσει μια πρώτη εικόνα σχετικά με τα κοινωνικά χαρακτηριστικά του φορέα της βιογραφίας (κοινωνική καταγωγή, εκπαιδευτική διαδρομή, επαγγελματικές τοποθετήσεις, οικονομική κατάσταση). Επίσης, να διατυπώσει υποθέσεις σχετικά με την εξέλιξη της διαδρομής του βίου του (μετάβαση από την εκπαίδευση στην εργασία, επαγγελματική εξέλιξη, χωρική, επαγγελματική και κοινωνική κινητικότητα).

Η διατύπωση των υποθέσεων αυτών γίνεται στο φόντο γενικότερων γνώσεων που αφορούν την κοινωνικο-ιστορική εξέλιξη και τα χαρακτηριστικά του κοινωνικού πλαισίου, εντός του οποίου τοποθετείται η συγκεκριμένη τροχιά. Δημιουργικό ρόλο έχει στο στάδιο αυτό η βιβλιογραφική επεξεργασία και η συλλογή στοιχείων σχετικά με την κοινωνική ιστορία του τόπου ή της συγκεκριμένης ομάδας καθώς και στοιχείων που αφορούν την κοινωνική όληση και τη διάθρηση των κοινωνικών σχέσεων εντός του ερευνημένου πεδίου. Ιδιαίτερη σημασία έχει, επίσης, η εξοικείωση του ερευ-

νητή με τον ερευνώσιμο χώρο μέσω της συμμετοχικής παραστήρησης και της συστηματικής καταγραφής δεδομένων από το πεδίο της έρευνας.

Τέλος, η χρονολογική παράθεση των βιογραφικών σταθμών της διαδρομής του βίου του ερευνώσιμου υποκειμένου παρέχει στον ερευνητή έναν άξονα, προς τον οποίο μπορεί να αντανακλάσει τη θεματική διάθραση της βιογραφικής αφήγησης σε μεταγενέστερα στάδια της ανάληψης, έτσι ώστε να εκτιμήσει ποια βιογραφικά γεγονότα και εξελίξεις αποδίδονται από τον αφηγητή, με ποια σειρά και ποια δεν θεματοποιούνται.²

14.2 Αποκάλυψη και εξέταση της κείμενικης διάθρασης της βιογραφικής αφήγησης

Σε αυτό το στάδιο της ανάληψης δίνεται έμφαση στη *διαδοχική αλληλουχία* των μερών του κείμενου. Το κείμενο, κατ' αρχάς, χωρίζεται σε ενότητες και υποενότητες. Η κατάταξη γίνεται βάσει κριτηρίων που αφορούν τόσο το περιεχόμενο όσο και τη μορφή. Οι ενότητες και οι υποενότητες μπορούν να περιλαμβάνουν διακριτές βιογραφικές εξελίξεις, περιόδους, επεισόδια, αναφορές σε κοινά θεματικά πεδία. Η αλλαγή αφηγηματικής διαδρομής, χρονικού πλαισίου ή θεματικής περιοχής αποτελούν ενδείξεις για το διαχωρισμό των ενότητων. Ένα άλλο κριτήριο μπορεί να είναι η αλλαγή του είδους του λόγου (π.χ. αφηγηματικός, περιγραφικός λόγος, επιχειρηματολογία).

Το στάδιο αυτό της ανάληψης παρέχει τη δυνατότητα στον ερευνητή να αποκτήσει μια εποπτική εικόνα της θεματικής και μορφολογικής εξέλιξης του κείμενου, καθώς και της αλληλουχίας των στοιχείων της δομής του. Προς διορίζονται τα βιογραφικά γεγονότα, οι εξελίξεις και οι θεματικές περιοχές που παρουσιάζονται, η μετάξυ τους συνάρθρωση, καθώς και το είδος του λόγου που χρησιμοποιείται σε καθένα από αυτά. Στη βάση της εκκώνας αυτής ο ερευνητής δύναται να προβεί σε πρώτες υποθέσεις σχετικά με την εσωτερική λογική που διαπερνά και μορφοποιεί το κείμενο της αφήγησης σχετικά, δηλαδή, με τους μηχανισμούς εκείνους που διευθύνουν την επιλογή των μερών της ιστορίας, καθώς και τη χρονική και θεματική τους συνάρθρωση.³ Οι υποθέσεις αυτές μπορούν να μετασχηματιστούν κατά τη λειτουργική ανάλυση των επιμέρους μερών στο στάδιο της «δομικής περιγραφής».

Στις έρευνες εκείνες που αποφασίζεται να μην υποβληθεί το σύνολο του κείμενου της συνέντευξης σε μια ενδελεχή, σειρά προς σειρά, ανάλυση, αλλά μόνον επιλεγμένα τμήματά του, η μελέτη της κείμενικης διάθρασης αποτελεί τον βασικό οδηγό για την επιλογή των τμημάτων αυτών.

14.3 Δομική περιγραφή

Το στάδιο αυτό αποτρέπει τον πηγήνα της αναλυτικής διαδικασίας. Παρά το χαρακτηρισμό της ως δομικής *περιγραφής*⁴ πρόκειται για μια ιδιαίτερα πολύπλοκη και σύνθετη εγχειρνητική διαδικασία του κείμενου της βιογραφικής ανακφαλαίωσης. Στη φάση αυτή οι ενότητες του κείμενου⁵ αναλύονται σειρά σειρά («line-by-line»).

Αρχικά, επιδιώκεται μια «ανοικτή κωδικοποίηση» που οδηγεί σταδιακά σε μια εξελικτική και διαλεκτική διαδικασία σχηματισμού κατηγοριών και διατύπωσης υποθέσεων. Οι θεωρητικές προκατανοήσεις του ερευνητή, οι γνώσεις από το χώρο των κοινωνικών επιστημών και τα αποτελέσματα προγενέστερων ερευνών αποτελούν τα «μέσα ευαισθητοποίησης», τα οποία τον καθοδηγούν στην ανάληψη των στοιχείων. Μέσα από ένα συνεχή «διάλογο» με το εμπειρικό υλικό στην πορεία της ανάλυσης, ο ερευνητής μετασχηματίζει και μορφοποιεί τις θεωρητικές κατηγορίες και υποθέσεις.

Κατά τη δομική περιγραφή ακολουθείται η αρχή της *διαδοχικότητας*. Τα τμήματα του κείμενου αναλύονται στη φυσική τους σειρά και στην αλληλοδιαδοχή τους. Λαμβάνεται δε σοβαρά υπόψη η τοποθέτηση του κάθε συγκεκριμένου τμήματος εντός της συνολικής κείμενικης δομής, ο τρόπος σύνδεσής του με τα άλλα αποσπάσματα καθώς και η λειτουργία του στο πλαίσιο της ευρύτερης αφηγηματικής ενότητας.

Κατά την ανάλυση του κείμενου λαμβάνονται υπόψη τόσο δεδομένα που αφορούν το περιεχόμενο των λεχθέντων (*πραγματολογικό επίπεδο*), όσο και τα μορφολογικά στοιχεία της εκφοράς του λόγου — όπως, για παράδειγμα, το είδος του λόγου που επιλέγεται (αφηγηματικός, περιγραφικός, επιχειρηματολογία κ.λπ.) ή η συντακτική απόδοση (παθητική — ενεργητική σύνταξη). Λαμβάνονται επίσης υπόψη οι *αλληλεπιδράσεις* του πλαισίου της συνέντευξης και ο ρόλος τους στην παραγωγή του κείμενου.⁶ Οι Licius-Hoene και Derpmanη προτείνουν μια σειρά από πέντε ερωτήματα, τα οποία μπορούν να αποτελέσουν έναν ευρετικό οδηγό για την εγχειρνητική προσέγγιση των τμημάτων του κείμενου. Τα ερωτήματα αυτά είναι τα ακόλουθα:

- Τι παρουσιάζεται στο απόσπασμα; (περιεχόμενο)
- Πώς παρουσιάζεται; (μορφή)
- Γιατί παρουσιάζεται το συγκεκριμένο απόσπασμα — και όχι κάτι άλλο; (λειτουργία σε σχέση με το περιεχόμενο)
- Γιατί παρουσιάζεται στο συγκεκριμένο (χρονικό) σημείο — και όχι σε κάποιο άλλο; (λειτουργία σε σχέση με την τοποθέτηση εντός της συνολικής αφήγησης)

- Γιατί παρουσιάζεται με αυτόν τον τρόπο – και όχι με κάποιον άλλο; (Λειτουργία σε σχέση με τη μορφή)

Ο ερευνητής οφείλει κατά την ανάληψη να λαμβάνει υπόψη πως οι βιογραφικές παρουσιάσεις τοποθετούνται σε δύο διακριτούς χρονικούς ορίους: το χρόνο της βίωσης – δράσης και τον παροντικό χρόνο της αφήγησης. Οφείλει, ως εκ τούτου, να διακρίνει μεταξύ (α) της ανασυγκρότησης της παρελθοντικής σκοπιάς του φορέα της βιογραφίας και της σημασίας που είχε προσλάβει το αφηγηθέν γεγονός στο χρόνο της βίωσης και (β) της παροντικής οπτικής του αφηγητή και της σημασίας που προσλαμβάνουν τα αφηγηθέντα επεισόδια για την παροντική οικοδόμηση και παρουσίαση της βιογραφίας. Ο τρόπος συνάρθρωσης των αφηγηματικών μερών με αξιολογικά μέρη που περιέχουν γενικές κρίσεις και αποτιμήσεις αποτελεί μια από τις ενδείξεις για τη διακριτή ανασυγκρότηση και την αντισταθβολή των δύο οπτικών.

Στο (α): Για την ανασυγκρότηση της σημασίας των βιωμάτων και του προσανατολισμού της δράσης στον παρελθόντα χρόνο και στην εξέλιξη της βιωμένης ιστορίας ζωής⁷ ο ερευνητής δύναται να αξιοποιήσει ως ευεπτακό πλαίσιο τα «γνωστικά σχήματα» που προτείνει ο Fr. Schütze και, σε συνδυασμό με μορφολογικά στοιχεία της αφηγηματικής απόδοσης, να προσεγγίσει την κάθε διακριτή περίοδο του βίου διατυπώνοντας υποθέσεις σχετικά με:

- τα στοιχεία γύρω από τα οποία ο φορέας της βιογραφίας δομεί την αυτοεικόνα του
- τον τρόπο με τον οποίο κατανοεί τη θέση του εντός του κοινωνικού χώρου και εκτιμά τα διαθέσιμα περιθώρια της δράσης
- τον τρόπο με τον οποίο συναρθρώνονται και συσχετίζονται τα σημαντικά γεγονότα και η στάση του υποκειμένου έναντι αυτών
- τους βασικούς βιογραφικούς του προσανατολισμούς και τη «διαχείριση» των κοινωνικά προσπεραζόμενων βιογραφικών προδιαγραφών
- την άρθρωση βιογραφικών σχεδίων και την εκπαλήθωση ή μη των σχεδίων αυτών
- τις αποκρουσταλλωμένες στρατηγικές δράσης και το αξιακό πλέγμα που υιοθετεί το υποκείμενο
- το πλέγμα των σχέσεων με σημαίνοντες άλλους και τα στοιχεία γύρω από τα οποία οικοδομείται η αίσθηση του «ανήκειν».

Για την ανασυγκρότηση της βιογραφικής σημασίας ενός συμβάντος ή εξέλιξης θα πρέπει, επίσης, να εξεταστεί ο τρόπος με τον οποίο εντάσσεται εντός της αλληλουχίας των προηγούμενων και των ακόλουθων βιογραφι-

κών εμπειριών καθώς και ο τρόπος με τον οποίο φωτίζεται στο φόντο της ζωής τότε αποκρισταλλωμένης βιογραφικής γνώσης.

Η ανασυγκρότηση και εγμνησία των συγκεκριμένων βιωμάτων και δράσεων δεν περιολίζεται στην ανάδειξη της σημασίας αυτών των ιδίων, αλλά έχει σκοπό, μέσα από την εξέταση των διαφορετικών βιογραφικών περιόδων στη διαδοχική τους εξέλιξη, να αποκαλυφθούν τυπικά υποδείγματα βίωσης και δράσης που αποκρισταλλώνονται στη δομή της βιογραφικής γνώσης και αποτελούν συστατικά στοιχεία της βιογραφικής συγκρότησης του υποκειμένου. Μέσα από την ανασυγκρότηση της στάσης του υποκειμένου έναντι της αλληλουχίας των βιογραφικά σημαντικών συμβάντων ή εξελίξεων, επιχειρείται να αποκαλυφθούν οι νοηματικοί συμβάντων ή αυτού και του βίου. Αυτό το γενικότερο και πιο αφηγημένο επίπεδο της ανασυγκρότησης επιχειρείται κυρίως σε συνόψεις που παρατίθενται στο τέλος της ανάληψης κάθε αφηγηματικής ενότητας.

Στο (β): Τα επιμέρους τμήματα εξετάζονται σε σχέση με τη λειτουργική τους σημασία εντός της συνολικής μορφής της βιογραφικής αφήγησης. Δηλαδή ερωτήματα αποτελούν τα παρακάτω: πώς μορφοποιεί ο αφηγητής την παρουσίασή του; τι αφηγείται, με ποιο τρόπο, τι αφήνει απ έξω; σε ποια θεματικά πεδία εντάσσει τα βιογραφικά του βιώματα. Στο σημείο αυτό δεν επιδιώκεται η ανασυγκρότηση του «παρελθοντικού παρόντος», αλλά του «παρόντικού παρελθόντος», πώς δηλαδή διαχειρίζεται ο αφηγητής το παρελθόν του μέσα από την παροντική οπτική. Η διαδοχική εξέταση των τμημάτων της αφήγησης κάτω από αυτό το πρίσμα έχει ως τελικό σκοπό να αποκαλυφθεί ο τρόπος με τον οποίο το υποκείμενο συγκροτεί από το παροντικό σημείο μια λιγότερο ή περισσότερο συνεκτική ιστορία ζωής, πώς εντάσσει τις μεταβολές της κατάστασής του εντός αυτής, πώς διαχειρίζεται τη θέση του στο γαλδία μεταβαλλόμενο κοινωνικό χώρο και πώς επαναδιαπραγματεύεται την εικόνα του αυτού προσοικειωμένου τη νέα πραγματικότητα. Επίσης, εξετάζεται ο τρόπος με τον οποίο το υποκείμενο αναπαριστά εκείνες τις όψεις του παρελθόντος του που είναι σημαντικές για την τωρινή του κατάσταση αλλά και τα μελλοντικά του σχέδια.

14.4 Αναλυτική αφάριση

Κατά το στάδιο της αναλυτικής αφάρισης ο ερευνητής αποστασιοποιείται από τις λεπτομέρειες των μεμονωμένων τμημάτων του κειμένου και προβαίνει σε συνολικές αποτιμήσεις που αφορούν τα δομικά χαρακτηριστικά της περίπτωσης. Η ανασυγκρότηση της δομής της περίπτωσης λαμβάνει χώρα στα ακόλουθα στάδια:

- *Ανασυγκρότηση της μορφής της συνολικής βιογραφικής αφήγησης.*

Ο ερευνητής εστιάζει στον τρόπο με τον οποίο η αφήγηση συνοψίζει με ένα ιδιαίτερο τρόπο σημαντικές βιογραφικές εμπειρίες, εντάσσοντάς τες σε μια έχουσα νόημα αλληλουχία και συνδέοντάς τες με την παγοντική κατάσταση και τον μελλοντικό προσανατολισμό. Επιχειρείται η αποκρυπτογράφηση της «συνολικής βιογραφικής σκοπιάς», εκείνου δηλαδή του λαμβάνοντος μηχανισμού που καθορίζει το σχηματισμό της μορφής της βιογραφικής αφήγησης ως συνόλου.⁸ Εντοπίζονται και ερμηνεύονται οι μεταβολές της αφηγηματικής οπτικής και εξετάζεται ο τρόπος που αποτυπώνονται αφηγηματικά οι μετατοπίσεις και οι ανακατατάξεις που επιφέρει η κοινωνική μεταβολή.

- Ανασυγκρότηση της *βιογραφικής συγκρότησης* της περιπτώσεως, σκείνης της λαμβάνουσας δομής νοήματος που ως αποκρυπτολόγηση της («άφησης») βιογραφικής γνώσης περιλαμβάνει τους νοηματοφόρους άξονες του βίου. Ως «νοηματοφόρους άξονες», που διαπερνούν τη «βιογραφική συγκρότηση» και συνέχουν τον ατομικό βίο, μπορούμε να εννοήσουμε ενδεικτικά τους εξής: προσδιορισμοί και κατηγορήματα γνώσεώς από τα οποία δομείται η εικόνα του εαυτού⁹, πλέγματα αξιολογικών προσανατολισμών¹⁰, αποκρυπτολλωμένες μορφές δράσης και οικίες πρακτικές¹¹, τοποθετήσεις του εαυτού στον κοινωνικό χώρο και σε σχέση με τα διαδραματιζόμενα γεγονότα, κοινωνικές εντάξεις και προσδιορισμοί του «συνανήκειν», σχέση του εαυτού προς τους «άλλους»¹², προσδιορισμός του οικείου χώρου. Η ανασυγκρότηση της βιογραφικής συγκρότησης σκοπό έχει να παράσχει στον ερευνητή ένα εξηγητικό πλαίσιο για την κατανόηση του ιδιαίτερου τρόπου με τον οποίο το υποκείμενο «αντιπαρατίθεται» στις μεταβαλλόμενες συνθήκες της ύπαρξής του και προσοικειώνεται τη νέα πραγματικότητα.
- Ανασυγκρότηση του ειδικού τρόπου με τον οποίο η εξεταζόμενη περίπτωση συγκεκριμενοποιεί το ερευνημένο φαινόμενο.¹³ Συγκεκριμένα, αποτιμούνται η βιογραφική σημασία που λαμβάνουν οι διαδικασίες της κοινωνικής μεταβολής στη συγκεκριμένη περίπτωση. Εντοπίζονται οι συμμετρίες μεταξύ του «οικείου κόσμου» και της νέας πραγματικότητας. Ανακεφαλαιώνονται οι τεχνικές συμβολικής διαχείρισης των ασυμμετριών αυτών και η βιογραφική εργασία που επιβάλλει η ανάγκη διασφάλισης της συνέχειας του εαυτού και του τόχρονα ο συγχρονισμός του με τη μεταβαλλόμενη κατάσταση.

Κατά την αναλυτική αφαιρεση ο ερευνητής, παρμένοντας στο επίπεδο της ατομικής περίπτωσης, επιχειρεί να ανασυγκροτήσει τα δομικά της χαρακτηριστικά. Όπως έχουμε ήδη περιγράψει¹⁴, η δομή της περίπτωσης αποτελεί τον τόπο μιας ιδιότυπης συνύσταξης του ειδικού με το καθολικό.

Συγκροτεί μια «ιδιαιτέρη καθολικότητα» στο βαθμό που συγκεκριμενοποιεί και αποκρυπτολλώνει με το δικό της ιδιαίτερο τρόπο ένα γενικότερο κοινωνικό φαινόμενο.

Κατά την παρουσίαση των ευρημάτων της αναλυτικής διαδικασίας ο ερευνητής καλείται να καταδείξει τους τρόπους μετάβασης από το επίπεδο των επιμέρους τμημάτων του κειμένου στην ανασυγκρότηση της δομής της περίπτωσης. Ο ερευνητής οφείλει να θέσει την αναλυτική διαδικασία που ακολούθησε στη βάση του διυποκειμενικού ελέγχου.¹⁵ Ο έλεγχος της εγκυρότητας της ερμηνείας εξαστάται από το κατά πόσο η έκθεση των συμπερασμάτων περιλαμβάνει και την παρουσίαση του τρόπου με τον οποίο κατέληξε ο ερευνητής στη συγκεκριμένη ερμηνεία.¹⁶ Ένα κεντρικό ζήτημα αποτελεί το εάν η ερμηνεία συνάγεται από τα δεδομένα του κειμένου. Ως εκ τούτου, στα κρίσιμα σημεία της ανάλυσης του, και ειδικά στα σημεία που αναδεικνύουν με πυκνό τρόπο τα κεντρικά στοιχεία της δομής της περίπτωσης, θα πρέπει να παρατίθεται το κείμενο της βιογραφικής αφήγησης και να καταδεικνύεται ο τρόπος με τον οποίο εξάγεται η ερμηνεία από αυτό. Η επιλογή των κατάλληλων αποσπασμάτων σε τέτοια έκταση ώστε να ικανοποιεί το κριτήριο του διυποκειμενικού ελέγχου της αναλυτικής διαδικασίας, χωρίς να γίνεται παραβίαση αυτής κουραστική για τον αναγνώστη, αποτελεί ένα δύσκολο στοίχημα που καλείται να κερδίσει ο ερευνητής.

Η μετακίνηση από το επίπεδο της μεμονωμένης περίπτωσης δύναται να λάβει χώρα μέσω της *συγκριτικής ανάλυσης* διαφορετικών περιπτώσεων. Μία *συγκριτική ανάλυση* περιπτώσεων στη βάση των δομικών τους χαρακτηριστικών μπορεί να καθύψει σε μεγαλύτερο εύρος το φάσμα των μορφών τις οποίες μπορεί να λάβει η συγκεκριμενοποίηση του εξεταζόμενου φαινομένου¹⁷ (*σχηματισμός τυπολογίας*), παρέχοντας ταυτόχρονα τη δυνατότητα γενικευτικών κρίσεων σχετικά με τα τυπικά (ουσιώδη) χαρακτηριστικά του προς εξέταση φαινομένου.¹⁸ Ως τυπικά (ουσιώδη) χαρακτηριστικά ενλαμβάνονται εκείνα τα υψηλής αφαιρεσης στοιχεία, που συναντώνται σε όλες τις εκδοχές που λαμβάνει η συγκεκριμενοποίηση του εξεταζόμενου φαινομένου παρά τις διαφοροποιήσεις τους. Η συγκριτική ανάλυση ακολουθεί τη λογική της *ελάχιστης και μέγιστης διαφοροποίησης* των περιπτώσεων.¹⁹

Στην περίπτωση κατά την οποία η έρευνα περιλαμβάνει την επεξεργασία μεγιστοτέγων της μιας περίπτωσης και καταλήγει μέσω της συγκριτικής τους ανάλυσης στο σχηματισμό μιας τυπολογίας που αποδίδει τις διαφορετικές εκδηλώσεις του ερευνημένου φαινομένου, τότε δεν είναι απαραίτητο να εκτεθεί η ανάλυση όλων των περιπτώσεων σε όλο της το εύρος. Μπορεί να επιλεγεί η πλέον χαρακτηριστική περίπτωση του κάθε τύπου και να παρατεθεί η ανάλυσή της εκτενώς. Οι υπόλοιπες περιπτώσεις δύναται να λειτούργησουν συμπληρωματικά σε σχέση με την κεντρική περίπτω-

ση, συνυποσέροντας στην αποσαφήνιση των ειδοιοτών χαρακτηριστικών του τύπου.

* * *

Στο σημείο αυτό ολοκληρώνεται το Μέρος IV, στο οποίο αναδείχθηκαν ζητήματα της ερευνητικής πράξης. Διαγερθήσαμε αρχικά ως προνομιακό πεδίο της εμπειρικής βιογραφικής έρευνας τη μελέτη των τρώπων με τους οποίους τα δρώντα υποκείμενα βιώνουν και διαχειρίζονται τις διαδικασίες της κοινωνικής μεταβολής και προσοικειώνονται τα νέα δεδομένα που προκύπτουν από αυτές. Επιχειρήσαμε, επίσης, να καταδείξουμε την πολυεπίπεδη αναφορικότητα των βιογραφικών αφηγήσεων που τις καθιστούν υψηλής αξίας κοινωνιολογικό δεδομένο.

Στη συνέχεια παρουσιάσαμε ένα συνεπή προς τα παραπάνω τρόπο παραγωγής βιογραφικών αφηγηματικών κειμένων μέσω της διαδικασίας της βιογραφικής αφηγηματικής συνέντευξης. Σε ό,τι αφορά την επεξεργασία των παραγόμενων κειμένων, παραθέσαμε τις βασικές αρχές που οφείλουν, κατά την εκτίμησή μας, να διέκονη την εγμνηυτική προσέγγιση βιογραφικών αφηγηματικών κειμένων και προτείνουμε μια αναλυτική διεργασία, η οποία λαμβάνει υπόψη της τον πολυμοχιδή και πολυεπίπεδο χαρακτήρα των κειμένων αυτών. Μια αυτόπεια εφαρμογή της περιγραφόμενης εγμνηυτικής λογικής αποτελεί η ανάλυση του βιογραφικού αφηγηματικού κειμένου που παρατίθεται στο Παράρτημα.

Σημειώσεις

1. Η διαδικασία της ανάλυσης βασίζεται στην αρχή της «ανασυνγκρότησης περιπτώσεων» (βλ. Κερ. IV.13.1). Σύμφωνα με την αρχή αυτή κάθε περίπτωση προσεγγίζεται ολιστικά. Επιχειρείται δε μια συγκριτική εξέταση περιπτώσεων περιπτώσεων, αφού ολοκληρωθεί και το στάδιο της αναλυτικής αφαίρεσης (βλ. παρακάτω).
2. Υπ' αυτήν την έννοια, μπορούμε να πούμε πως η γνώση της διαδρομής του βίου αποτελεί ένα από τα περιεχόμενα για την εγμνηυτική αφηγηθείσας ιστορίας ζωής.
3. Η G. Rosenthal (1995: 218) κάνει λόγο για την ανίχνευση της «συνολικής βιογραφικής σκοπιάς», εκείνου δηλαδή του λαθάνοντος μηχανισμού που διευθύνει το σχηματισμό της μορφής της βιογραφικής αφήγησης.
4. Παρά το περιορισμένο εύρος του όρου «δομική περιγραφή» που δεν αποδίδει τη συνθετότητα της εγμνηυτικής διαδικασίας, υιοθετούμε τον όρο αυτό στο βαθμό που έχει καθιερωθεί στη γεμισιολογική βιβλιογραφία. Βλ. μεταξύ άλλων Schitze (1983: 286), Alheit/Glass (1986: 46), Daustien (1996: 129).
5. Η δομική περιγραφή για λόγους οικονομίας της έρευνας μπορεί να εφαρμοστεί σε επιλεγμένο αριθμό αυτοσκοπικών. Δε γενικά κριτήρια επιλογής των απο-

σκοπιών αυτών μπορούμε να αναφέρουμε τα εξής: η συνάφεια με την ερωτηματοβασία της έρευνας, η πυκνότητα των στοιχείων που περιλαμβάνονται, η αναφορά σε κομβικά σημεία και γεγονότα του βίου. Στα αποσπάσματα αυτά πρέπει, ωστόσο, να περιλαμβάνεται το ανακριτικό τμήμα της συνέντευξης.

6. Για τα τρία επιμέρη της ανάλυσης των αφηγήσεων – νόημα, δομή, αλληλεπιδράσεις του παλαιού, βλ. Mishler (1996: 119 κ.ε.).

7. Για την επιτυχή αυτού του αναλυτικού εγχειρήματος είναι σημαντικό ο νοητικός περιεπετισμός καθώς και η γνώση των κοινωνικών, πολιτισμικών, ιστορικών) παλαιών εντός των οποίων έχει οικοδομηθεί η βιογραφική εμπειρία.

8. Rosenthal (1995: 218). Ο λαθάνων αυτός μηχανισμός μπορεί να έχει τη μορφή ενός αφηγηματικού σχήματος, δομής (π.χ. ενός μύθου) ή μιας μεταφορδός. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η θεώρηση και η περιγραφή της ατομικής διαδρομής στο χώρο και στο χρόνο ως «οδοποδικού». Η μεταφορά του οδοποδικού παρέχει σε μια διαδρομή γεμάτη ανακατατάξεις, ανατροπές και συνδέσεις μια συνοχή και μια προοπτική. Βλ. Τοιάλης (2002: 256).

9. Πιθοδιακριμοί γήρω από τους οποίους δμείται η εαυτική ταυτότητα μπορεί να αφορούν σταθερά χαρακτηριστικά, όπως η επαγγελματική ιδιότητα ή ιδιότητα του συνδικαλιστή, αλλά και ιδιότητες που έχουν αποκρουσταλλωθεί στη βιογραφική εμπειρία και προσδιορίζουν μια στάση προς τα πράγματα, όπως η ενεργητικότητα και η «ακαταποσύνη». Μπορούν, επίσης, να περιλαμβάνουν τρώπους βίωσης της ύπαρξης, όπως η «ιπταξή για τους άλλους». Βλ. Τοιάλης (2002: 329).

10. Για παράδειγμα, η πολιτική συνειδητοποίηση, η συνδικαλιστική δραστηριοποίηση, η αλληλεγγύη, η κριτική σκέψη, η πίστη στις συλλογικές μορφές δράσης περιλαμβάνονται στο αξιακό περιεχόμενο ενός εαυτού που οργανώνεται γύρω από τα κατηγορήματα του ειδικημένου και ταξικά συνειδητοποιημένου βιομηχανικού εργάτη. Βλ. Τοιάλης (2002: 328).

11. Όπως, για παράδειγμα, η «τεχνονομία της πολυπαραγωγισότητας» ως μια δοκιμασμένη βιογραφικά στρατηγική επιβίωσης. Δε «τεχνονομία της πολυπαραγωγισότητας» ορίζουμε την ικανότητα επαγγελματικών μεταπτώσεων και επαντοχούς ανταπόκρισης στις απαιτήσεις ενός ευρέος φάσματος επαγγελματικών ειδρεύσεων. Βλ. Τοιάλης (2002: 215).

12. Όπως, για παράδειγμα, η κατανόηση του εαυτού ως «ντόπιου» που προσδιορίζεται σε αντίθεση προς τους «ξένους».

13. Βλ. παραπάνω Κερ. IV.13.2.

14. Βλ. παραπάνω Κερ. II.6.5.

15. Rosenthal (2005: 98).

16. Mason (1996/2003: 338).

17. Στην έρευνα, για παράδειγμα, που πραγματοποιήσαμε (Τοιάλης, 2002: 363) σχετικά με τη βιογραφική προσοικειωση της κλίσης αποβιομηχανικής, καταλήξαμε σε τρεις διαφορετικούς τύπους βιογραφικού εγμνηυτισμού της κλίσης:

- Η κλίση ως βιογραφική γήξη. Έμφαση δίνεται στη διάσταση της διαφορδός και της συνυψείας. Η παρούσα κατάσταση κατανοείται ως ακριβωμένο, αντεστραμμένο «τόπος». Στον βιογραφικό αναστοχασμό του υποκειμένου κυριαρχεί το παρδαθόν και η αντιστοπή του.

- Η κρίση ως βιογραφική μετάβαση. Η βιογραφική συνέχεια αποκαταστάθηκε οι ανακαταστάσεις, που επέφερε η κοινωνική μεταβολή, ενσωματώθηκαν βιογραφικά εντός μιας συνεκτικής ιστορίας ζωής. Στον βιογραφικό αναπροσανατολισμό επικρατεί το στοιχείο της συνέχειας και ο προσανατολιστικός είναι στραμμένος προς το μέλλον.
- Η περίοδος της κρίσης ως παρατεταμένη κρίσιμη βιογραφική φάση. Η βιογραφική οπτική απορροφάται από το κρίσιμο παρόν. Ο αγώνας για τη διατήρηση μιας επισφαλούς ισορροπίας στο παρόν έχει ανατεθεί κάθε ευρύτερο βιογραφικό σχεδιασμό.
- 18. Για τη μετάβαση από το ειδικό στο γενικό μέσω του σχηματισμού τυπολογίας, βλ. Κεφ. II.6.6.
- 19. Σχετικά με τη λογική της ελάχιστης και μέγιστης διαφοροποιήσιμης των περιπτώσεων, βλ. Κεφ. II.5.6.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ:

Η ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΡΟΣΟΙΚΕΙΩΣΗ ΤΗΣ ΚΡΗΣΗΣ
ΑΠΟΒΙΟΜΗΧΑΝΙΣΗΣ – ΕΝΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑ ΑΝΑΛΥΣΗΣ
ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΑΦΗΓΗΜΑΤΙΚΟΥ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Η παρουσίαση της ανάλυσης του βιογραφικού αφηγηματικού κειμένου, που ακολουθεί, σκοπό έχει να παράσχει ένα παράδειγμα εγμηρευτικής επεξεργασίας βιογραφικών αφηγήσεων, που υιοθετεί τις θεωρητικές και μεθοδολογικές κατευθύνσεις, οι οποίες αναπτύχθηκαν το Μέρος IV του παρόντος βιβλίου.

Το κείμενο της βιογραφικής αφήγησης, που παρουσιάζεται, παρήχθη στο πλαίσιο έρευνας που πραγματοποιήσαμε στο Λαύριο το 1994.¹ Η έρευνα αφορούσε την κρίση αποβιομηχάνισης που εκδηλώθηκε στην ευρύτερη περιοχή του Λαυρίου κατά τη διετία 1989-1990. Μέσα από την ανάλυση κειμένων που παρήχθησαν με τη μέθοδο της βιογραφικής αφηγηματικής συνέντευξης, μελετήσαμε διαφορετικές εκδόχές του τρόπου με τον οποίο βιομηχανικοί εργατές του Λαυρίου βίωσαν την κρίση αποβιομηχάνισης στο φόντο των βιογραφικών τους εμπειριών και επιχειρήσαν να διαχειριστούν υλικά και συμβολικά τις μεταβαλλόμενες συνθήκες της ύπαρξής τους.

Αρχικά θα παρουσιάσουμε ένα σύντομο ιστορικό του φορέα της βιογραφίας. Ακολούθιη παράθεση των ενότητων και υποενότητων, όπως αυτές έχουν προκύψει κατά την αυτοκάλυψη της μορφολογικής και θεματικής διάρθρωσης του κειμένου, και η σειρά προς σειρά αναλυτική επεξεργασία τους (δομική περιγραφή). Στο τέλος κάθε αφηγηματικής ενότητας παρατίθεται σύνοψη των σημαντικότερων ευρημάτων της αναλυτικής διαδικασίας. Η παρουσίαση ολοκληρώνεται με την έκθεση της ανασυνγκρότησης της δομής της περιπτώσεως (αναλυτική αφήγηση), όπου αναδεικνύεται η βιογραφική σημασία που λαμβάνει η κρίση αποβιομηχάνισης στην εξεταζόμενη περίπτωση καθώς και η βιογραφική επεξεργασία της κρίσης.

Σύντομο ιστορικό του φορέα της βιογραφίας

Ο Στέλιος (48 ετών) γεννήθηκε στο Λαύριο. Είναι το μικρότερο από τα τέσσερα παιδιά μιας εργατικής οικογένειας του Λαυρίου. Ο πατέρας του ήταν

ANNA ΛΥΔΑΚΗ

Ίσκιου κι
αλαφροϊσκιωτοί

Λαϊκός λόγος και πολιτισμικές σημασίες

Π ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΜΕΘΟΔΟΣ

1. Η ανάλυση περιεχομένου και οι ερμηνευτικές προσεγγίσεις του λόγου

Είναι γενικά γνωστό ότι η Σχολή του Σικάγου και οι ανθρωπολόγοι (Boas, M. Mead, Benedict, Bateson, Evans-Pritchard, Radcliffe-Brown, Malinowski κ.ά.) εισήγαγαν στην έρευνα τον πλουραλισμό, τη χρήση πολλαπλών μεθόδων και τεχνικών στην προσέγγιση των κοινωνικών φαινομένων: συμμετοχική παρατήρηση, αφηγήσεις ζωής, ποιοτική και ποσοτική ανάλυση των δεδομένων, ερωτηματολόγια και συνεντεύξεις, ανάλυση γραπτών κειμένων χρησιμοποιούνται ως σημαντικές μέθοδοι και τεχνικές για τη διεξαγωγή μιας έρευνας. Ακόμη ο καθημερινός, προφορικός λόγος των ανθρώπων θεωρείται αξιόπιστη πηγή άντλησης στοιχείων για την κοινωνική ζωή, παράλληλα πάντα με τη στατιστική ανάλυση και τις μετρήσεις των μεταβλητών που προκύπτουν από τα ερωτηματολόγια. Ο ερευνητής δεν περιορίζεται πλέον από μια συγκεκριμένη μέθοδο με την οποία προσεγγίζει, αναλύει και ερμηνεύει τα κοινωνικά φαινόμενα, αλλά επιχειρεί να τα αναπαραστήσει χρησιμοποιώντας ποικίλες τεχνικές: ο κοινωνικός επιστήμονας γίνεται, όπως αναφέρει ο N.K. Denzin,¹ ένα είδος πολυτεχνίτη (*bricoleur*) που ασχολεί-

---

1. N.K. Denzin και Y.S. Lincoln, «Introduction. Entering the Field

ται με παντός είδους μικροκατασκευές προκειμένου να δώσει μιαν ολοκληρωμένη εικόνα της κοινωνικής πραγματικότητας.

Μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο παρατηρείται μια επιτροπή στο θετικιστικό μοντέλο έρευνας και στις στατιστικές αναλύσεις, μέχρι τουλάχιστον τη δεκαετία του '60. Στο μέσον όμως της δεκαετίας του '70 το ενδιαφέρον των κοινωνικών επιστημών προσανατολίζεται στη διερεύνηση της καθημερινής ζωής των ανθρώπων, στις μεταξύ τους αλληλεπιδράσεις και σχέσεις, στον βιωματικό κόσμο, στις πρακτικές γνώσεις των ατόμων, στα νοήματα και τη δράση τους. Η κοινωνιολογία όλο και συγχρόνως παρουνισιάζεται ως μικρο-κοινωνιολογία που αναζητεί και εξετάζει περισσότερο τις ρίζες της εμπειρίας, τις κοινωνικές αναπαραστάσεις που συγκροτούν τον κόσμο των υποκειμένων και λιγότερο τις «αντικειμενικές» κοινωνικές δομές και τις αθέσπτες σχέσεις που αυτές δημιουργούν.² Την ίδια εποχή αναπτύσσεται η βιογραφική μέθοδος και διαδίδεται ευρύτερα το ρεύμα της προφορικής ιστορίας και της μελέτης της «συλλογικής μνήμης» ως μέλημα ενός ευρύτερου αναγνωστικού κοινού, το οποίο δεν ενδιαφέρεται πλέον αποκλειστικά για τη ζωή και τη δράση διάσημων προσωπικοτήτων, αλλά στρέφει το ενδιαφέρον του και στη ζωή των μικρών ανθρώπων και των αγνώστων, σημειώνει ο Ν. Χρηστάκης.³ Έτσι, συνεχίζει ο ίδιος, συλλέγο-

of Qualitative Research», στο: Ν.Κ. Denzin και Υ.Σ. Lincoln (επιμ.), *The Landscape of Qualitative Research. Theories and Issues*, USA: Sage 1998, σσ. 1-34. Βλ. και Α.Λ. Strauss, *Qualitative Analysis for Social Scientists*, USA: Cambridge University Press 1994, σσ. 2-5.

2. Βλ. Cl. Geertz, «Thick Description Toward an Interpretive Theory of Culture» και «The Impact of the Concept of Culture on the Concept of Man», στο: Cl. Geertz, *The Interpretation of Cultures. Selected Essays*, ό.π., σσ. 3-30, 33-54.

3. Ν. Χρηστάκης, *Μουσικές ταυτότητες. Αφηγήσεις ζωής μοναχών και συγγραφέων της ελληνικής ανεξάρτητης ακτής ροκ*, ό.π., σσ. 86-88. Βλ. και Κ. Plummer, *Τεκμήρια ζωής. Εισαγωγή στα προβλήματα*

νται και διατηρούνται υπολείμματα ενός παρελθόντος που απειλείται με εξαφάνιση, ανάγκη που συμβαδίζει με τη ρήξη στην παραδοσιακή μετάδοση της γνώσης από γενιά σε γενιά και που προκαλεί στους νεότερους ένα είδος νοσταλγίας και περιέργειας για το παρελθόν.

Υπολείμματα που προσφέρονται για αυτού του τύπου τις μελέτες είναι έγγραφα δημόσια ή ιδιωτικά (ημερολόγια, γράμματα, συμβόλαια, κείμενα εφημερίδων, δημοτολόγια, αρχεία κ.λπ.) τα οποία ελκύουν τους ερευνητές για την προσέγγιση της κοινωνικής πραγματικότητας. Η ανάλυση περιεχομένου (content analysis), δηλαδή η μέθοδος που αποβλέπει στη συστηματική διερεύνηση ενός κειμένου ή λόγου προφορικού, συνήθως με ποσοτικοποίηση και στατιστική ανάλυση, εφαρμόζεται αρχικά κατά τη δεκαετία του '20 και του '30, κυρίως σε κείμενα εφημερίδων. Όπως τονίζει η Ν. Κυριαζή,⁴ η ανάλυση περιεχομένου μετατρέπεται δευτερογενές υλικό ποιοτικής φύσεως σε ποσοτικά δεδομένα. Πρόκειται για μια τυποποιημένη μέθοδο που οδηγεί στη συστηματική κωδικοποίηση του γραπτού και του προφορικού λόγου και, ως εκ τούτου, αντιστοιχεί στην ποσοτικοποίηση των απαντήσεων στις ανοιχτές ερωτήσεις των ερωτηματολογίων και του περιεχομένου των μη τυποποιημένων συνεντεύξεων. Τα κωδικοποιημένα ποσοτικά στοιχεία που προκύπτουν από την ανάλυση περιεχομένου συνοψίζονται και συσχετίζονται μεταξύ τους με στατιστικές μεθόδους. Κατά τη θετικιστική αυτή προσέγγιση του κειμένου, την οποία συστηματικά προτείνει ο Β. Berelson,⁵

και τη βιβλιογραφία μιας ανθρωπιστικής μεθόδου, ό.π. Να σημειώσουμε ότι οι λαογράφοι πολύ νωρίς είχαν ενδιαφερθεί για την καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Βλ. σχετικά Α. Λυδάκη, *Ποιτικές μέθοδοι της κοινωνικής έρευνας*, Αθήνα: Καστανιώτης 2001, σσ. 112-124.

4. Ν. Κυριαζή, *Η κοινωνιολογική έρευνα*, ό.π., σ. 283.

5. Β. Berelson, *Content Analysis in Communication Research*, New York: Hafner Press 1952/1984, σσ. 13-25.

οι υποθέσεις διατυπώνονται με βάση μια συγκεκριμένη θεωρία, ο ερευνητής θέτει στο κείμενο ερωτήματα και οι απαντήσεις που δίδονται από αυτό θα επιβεβαιώσουν ή θα διαψεύσουν τις υποθέσεις του. Καθορίζεται η *μονάδα καταγραφής* (λέξη, πρόταση, παράγραφος, θέμα, ολόκληρο το κείμενο), ποσοτικοποιούνται και αναλύονται στατιστικά οι «απαντήσεις» που δίδει το κείμενο και η επιβεβαίωση ή η απόρριψη της θεωρίας από την οποία εκκίνησε ο ερευνητής αποτελεί την κατάληξη της ερευνητικής διαδικασίας. Η μέθοδος αυτή της ποσοτικοποίησης ποιοτικών δεδομένων, η οποία πολλές φορές είναι απαραίτητη και ιδιαίτερα χρήσιμη, ίσως υπερεκτιμάται και, όπως σημειώνεται, είναι μάλλον υπερβολικό να λέγεται «ανάλυση».⁶ Πράγματι, βασισμένη στην καταμέτρηση και τη στατιστική ανάλυση μερών του κειμένου, η εξήγηση των φαινομένων με τους ίδιους τους δικούς τους όρους και τα δικά τους εμφανή χαρακτηριστικά τείνει περισσότερο προς την ταυτολογία παρά προς την ερμηνεία.

Η ερμηνεία είναι κάτι βαθύτερο και περιεκτικότερο· δεν έγκνεται στην αντικειμενική πιστοποίηση, αλλά στη φανέρωση και ενός άλλου επιπέδου επικοινωνίας και νοημάτων, που καθώς δεν μπορούν να καταμετρηθούν παραμένουν στο σκότος, αφανή και ανεξερευνήτα. Υπνοούμενα, ειρωνεία, σάτιρα, αστεία, τροπές του λόγου, φανταστικές αφηγήσεις, γλωσσοπαίγνια, επιφωνήματα, φωνήματα άναρθρα που αρθρώνουν λόγο, συμβολικές λειτουργίες, στοιχεία που λανθάνουν των πρώτων αναγνώσεων απαιτούν ερμηνεία την οποία δεν μπορεί να δώσει η ποσοτικοποίηση λέξεων και φράσεων. Η λέξη «ανάλυση» σε μια έρευνα που αναζητά κυρίως τα ποιοτικά χαρακτηριστικά των δεδομένων θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως συνώνυμη με τις λέξεις «ερμηνεία» και «κατανόηση», μας λέει ο A.L. Strauss.⁷

6. N. Κυριαζή, *Η κοινωνιολογική έρευνα*, ό.π., σ. 299.

7. A.L. Strauss, *Qualitative Analysis for Social Scientists*, ό.π., σ. 4.

2. Θεωρητικές προτάσεις

Ο δομισμός,⁸ ο οποίος ως θεωρία και μέθοδος καταδεικνύει τη γλωσσική στροφή των κοινωνικών επιστημών με βάση τις απόψεις του de Saussure, εισηγείται έναν τυπικό τρόπο προ-σέγγισης των κοινωνικών φαινομένων μέσα από τη μελέτη των λειτουργιών του λόγου. Τόσο ο δομισμός όσο και ο φορμαλισμός,⁹ που συνδέθηκε μαζί του, δέχθηκαν κριτική για τη μαθηματικοποίηση των στοιχείων των μύθων και των αφηγήσεων, την επικέντρωση του ενδιαφέροντος στα σημεία, στους κώδικες και στις λειτουργίες της φόρμας, για μια μελέτη της γλώσσας, γενικά, η οποία έτεινε να εξαλείψει καθετί που θα υπονόμεινε την επεξεργασία ενός ομοιογενούς γλωσσικού συστήματος.¹⁰ Πρόκειται για μια συγκριτική μέθοδο η οποία μελετά περισσότερο του ενός περιεχόμενα, αλλά οι βαθύτερες σχέσεις και το πλαίσιο, εντός του οποίου αποκτούν νόημα, παραμελούνται και το υποκείμενο γίνεται απλώς ομίλου

8. Βλ. σχετικά Cl. Lévi-Strauss, *Structural Anthropology*, New York: Basic Books 1963· R. Jacobson, «Closing Statements», στο: T. Sebeok (επιμ.), *The Uses of Language*, Cambridge: MIT Press 1960, σσ. 330-377.

9. Για τον φορμαλισμό, βλ. A.J. Greimas, *Semiotique Structurale*, Paris: PUF 1995· B.G. Προπ, *Μορφολογία του παραμυθιού. Η διαμάχη με τον Κλωντ Λεβι-Στρως και άλλα κείμενα* (μετ. Α. Παρίση), Αθήνα: Καρδαμίτσας 1991· T. Todorov, «The Notion of Literature», στο: *New Literary History*, 5, 1973, σσ. 5-16· T. Τοντόροφ, «Η ποιητική γλώσσα (Πρώσι φορμαλιστές)», στο: T. Τοντόροφ, *Κριτική της κριτικής. Ένα μυστήριμα μαθητείας*, ό.π., σσ. 31-58.

10. J. Boutet, *Εισαγωγή στην κοινωνιολογία*, ό.π., σ. 72. Βλ. και την κριτική της M.L. Pratt, *Toward a Speech Act Theory of Literary Discourse*, Bloomington: Indiana University Press 1977. Μια εναλλακτική στρογγυλοποιημένη προσέγγιση στον Μ. Προπστ παρουσιάζει ο G. Genette, *Narrative Discourse. An Essay in Method* (μετ. J.E. Lewin, πρόλ. J. Culler), Ithaca, New York: Cornell University Press 1983. Οι δομές και οι κώδικες στην εργασία αυτή οργανώνονται αφηγηματικά.

αντικείμενο (*speaking object*), χρήστης του κώδικα και των συμβόλων τα οποία επιλέγει ανάμεσα σε φωνές και νόρμες, πράγμα που καταλήγει τελικά στην αποανθρωποποίηση (*dehumanizing*).¹¹ Κριτικός απέναντι στον στρουκτουραλισμό εμφανίζεται και ο Κ. Καστοριάδης: «Οι ακραίες τάσεις του στρουκτουραλισμού απορρέουν από το ότι υποκύπτει πραγματικά στην "ουτοπία του αιώνα", που δεν είναι να κατασκευαστεί ένα σύστημα σημείων επάνω σ' ένα μόνο επίπεδο διάρθρωσης (σύμφωνα με τον Lévi- Strauss, *Le Cru et le Cuit*, p. 32), αλλά σφαλώς να εξαλειφθεί το νόημα (και με μια άλλη μορφή, να εξαλειφθεί ο άνθρωπος)».¹²

Η προτασιακή ανάλυση λόγου (*l'analyse propositionnelle du discours*), που εμφανίζεται τα τελευταία τριάντα χρόνια, έχει γλωσσολογική αφετηρία και βασίζεται σε λεξικολογικές αναλύσεις, στις λειτουργίες των ρημάτων (χρόνος, φωνή, έγκλιση), στους συνδέσμους και στις προθέσεις που χρησιμοποιούνται, ενώ η ανάλυση της απόφανσης (*analyse de l'énonciation*) και η ανάλυση λόγου (*analyse du discours*) υπάγονται στην κοινωνιογλωσσολογία. Οι τελευταίες δεν αρκούνται στις λεξικολογικές, συντακτικές και γραμματικές αναλύσεις, αλλά μελετούν παράλληλα με το κείμενο και τα συναισθήματα, τις στάσεις, τις σχέσεις και τους ρόλους όπως αναδύονται μέσα από τους λόγους.¹³

11. P.K. Manning και B. Culhum-Swan, «Narrative, Content, and Sémiotie Analysis», στο: N.K. Denzin και Y.S. Lincoln, *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*, ό.π., σσ. 246-273. Οι συγγραφείς στο κείμενό τους παρουσιάζουν συνοπτικά τους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους μελετώνται τα ντοκουμέντα από τις κοινωνικές επισημές, ανάλογα με τις τάσεις και τις θεωρίες.

12. Κ. Καστοριάδης, *Η φαντασιακή θέσμιση της κοινωνίας*, ό.π., σ. 207.

13. Βλ. σχετικά R. Ghiglione, B. Matalon και B. Bacri, *Les Dires Analyses: L'Analyse Propositionnelle du Discours*, Paris: PUF 1985. Πα-

Η ανάλυση του λόγου πρέπει να θεωρηθεί από μια διαφορετική σκοπιά από εκείνη της ανάλυσης περιεχομένου, παρά τι τα αντικείμενα και των δύο είναι πολύ κοντά το ένα στο άλλο: Η ανάλυση του λόγου βασίζεται στη διερεύνηση των καταστάσεων εκφοράς του λόγου, εξετάζει τους κανόνες και τους περιορισμούς της γλώσσας και πώς αυτοί αποσαφηνίζονται και γίνονται κατανοητοί. Αναζητά τα περιθώρια της γλώσσας και τα τιθέμενα όρια της φράσης, όλα διευθετημένα μέσα στην εγκυρότητα της σημασίας. Η γραμματική του λόγου και η ανάλυση του λόγου συλλαμβάνουν θεωρητικά τη διαδικασία μιας μεταλλαγής, ενός συστήματος σχηματοποιημένου που αφορά την περιγραφή αλλά επίσης και την κατασκευή των τύπων δια-λόγου. Το να πιστεύουμε ότι η απλή γλωσσολογική ανάλυση είναι αρκετή για τη μελέτη του λόγου αποτελεί χίμαιρα: μέσα στο σύστημα της γλώσσας υπάρχει πάντα και κάτι άλλο που η γλωσσολογική ανάλυση παραβλέπει. Η γλωσσολογία οφείλει να τεθεί ως μέρος της φιλοσοφίας και της ψυχολογίας, η ιδεολογική της διάσταση να προσεγγιστεί κοινωνικο-ιστορικά και τα υποκείμενα να εκλαμβάνονται ως συν-κατασκευαστές της φόρμας της γλώσσας.¹⁴

ρουσίαση των μεθόδων ανάλυσης του λόγου, βλ. Μ. Ψύλλα, «Το μήνυμα ως αντικείμενο ερμηνείας και ανάλυσης», στο: Γ. Παπαγεωργίου, *Μέθοδοι στην κοινωνιολογική έρευνα*, Αθήνα: Τυπωθήτω-Γ. Δαρδανός 1998, σσ. 73-118.

14. Βλ. R. Ghiglione, «Analyse de Contenu et Contenus d'Analyse», στο: R. Ghiglione και A. Blanchet, *Analyse de Contenu et Contenus d'Analyses*, Paris: Dupod 1991, σσ. 3-72. Βλ. και M. Pecheux (*Analyse Automatique du Discours*, Paris: Dupod 1969), ο οποίος θεωρεί τις ομηλικές φόρμες σύνολο κανόνων που προσδιορίζουν τι πρέπει να λεχθεί από μια ειδική θέση μέσα στην κοινωνική ζωή. Οι φόρμες αλλάζουν από τον έναν στον άλλο, αλλά προσδιορίζονται από μια μήτρα νοήματος και μια ιδεολογική φόρμα που εμπεριέχει λεκτικά και μη λεκτικά μηνύματα.

Ο μεταδομιμός εμφανίζεται στις εργασίες των Lacan, Kristeva, Barthes, Foucault, Bourdieu, Tourain, Ricouer, Guattari και Deleuze, Derrida και στρέφεται προς τους κανόνες, το κοινό αίσθημα, την καθημερινότητα των ανθρώπων προκειμένου να μελετήσει τις αξίες ενός πολιτισμού. Η λογοτεχνία του τρίτου κόσμου, τα ιερά κείμενα, τα έθιμα, η μουσική, οι έγχρωμοι, οι μη Ευρωπαίοι συγγραφείς γίνονται αντικείμενα της σημειωτικής και μελετώνται το κείμενο δεν είναι πλέον απλώς ένα αντικείμενο ή ένα πράγμα, αλλά μια ευκαιρία για να εισέλθει ο ερευνητής σε πολλαπλούς κώδικες επικοινωνίας και σχέσεων. Τα ντοκουμέντα, που είχαν πάντα σπουδαίο ρόλο στις κοινωνικές επιστήμες, βλέπονται τώρα με άλλο μάτι. Εξετάζεται παράλληλα ο τρόπος παραγωγής του κειμένου, ενώ το περιεχόμενο και η ανάλυση της αφήγησης συνδέονται με τα προβλήματα του πλαισίου. Δίδεται μεγαλύτερη έμφαση στους κώδικες, στα παραδείγματα και στις εξηγήσεις του μηνύματος ενός κειμένου, παρά στον χαρακτηρισμό, τη βιογραφία, τον συγγραφέα, το υποκείμενο. Ο M. Foucault αναφέρει χαρακτηριστικά: «... όπως και να έχουν τα πράγματα το ζήτημα είναι να ανασυγκροτήσουμε έναν άλλο λόγο, να ξαναβρούμε τη βουβή, ψελλίζουσα, ακένωτη λαλιά που εμψυχώνει ένδοθεν τη φωνή που ακούμε, να αποκαταστήσουμε το ψιλό και αόρατο κείμενο που διατρέχει το μεσοδιάστημα των γραμμένων αράδων και ενίοτε τις ανατρέπει...».¹⁵

15. M. Foucault, *Η αρχαιολογία της γνώσης*, ό.π., σ. 45. Βλ. σχετικά με τον μεταδομισμό και J. Kristeva, «Introduction: Le Lieu Semiotique» και «L'Expansion de la Semiotique», στο: J. Kristeva, J. Rey-Debove και D.J. Umiker, *Essays in Semiotics - Essais de Semiotique*, ό.π., σσ. 1-7, 31-45. Οι P.K. Manning και B. Cullum-Swan («Narrative, Content and Semiotic Analysis», στο: N.K. Denzin και Y.S. Lincoln, *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*, ό.π., σσ. 246-273) παραθέτουν, ως παράδειγμα, και μια ανάλυση του «Fast-food» των McDonald's, βρίσκοντας αντιστοιχίες στο συγκεκριμένο πεδίο («χαρούμενα» γεύ-

Σε ό,τι αφορά πιο συγκεκριμένα την προσέγγιση της προφορικής λαϊκής παράδοσης και λογοτεχνίας, οι ερευνητές ενδιαφέρονται κυρίως να κατανοήσουν τις ανθρώπινες δραστηριότητες και τον πολιτισμό μιας ομάδας παρά να θεμελιώσουν μια θεωρία. Οι θεωρητικές προεκτάσεις περιερίζονται στο ποια στοιχεία είναι ουσιαστικά και πρέπει να μελετηθούν, γιατί και πώς μπορούν να διερευνηθούν. Για να δοθούν απαντήσεις σ' αυτά τα ερωτήματα οι έρευνες εκτείνονται και σε άλλες επιστήμες, από τη λογοτεχνική κριτική ως την ιστορία, τη φιλολογία, τις κοινωνικές και γλωσσολογικές επιστήμες. Έτσι οι μεθοδολογικές προσεγγίσεις μπορεί να έχουν αφετηρία την εξελικτική θεωρία, την ιστορικογεωγραφική μέθοδο, τη συγκριτική φιλολογία κειμητολογία, την ψυχολογική ανάλυση, τον λειτουργισμό, τον μαρξισμό, τον δομισμό, τον μεταδομισμό, την αφηγηματολογία, τη θεωρία για τη δημιουργία της προφορικής ποίησης, την εθνογραφία της επικοινωνίας και την ανάλυση του λόγου, την προφορική ιστορία. Εντούτοις οι διαχωρισμοί αυτοί σπάνια διακρίνονται στην πράξη και οι καλύτερες μελέτες βασίζονται σε μίξη διαφορετικών προσεγγίσεων.¹⁶

ματα, ειδικές τιμές, έντονα χρώματα και οπωσδήποτε προτροπή για γρήγορες αποφάσεις) με τη στάση ζωής που προτείνεται στον σύγχρονο κόσμο (γρήγορη, τυποποιημένη, οργανωμένη γραφειοκρατική ζωή). Πρόκειται, καταλήγουν, για σήματα γνωστά και καλά ενταγμένα στον σύγχρονο πολιτισμό. Σχετική μέθοδο χρησιμοποιεί και ο M. Hoehsmann, «Benettoni Culture: Marketing Difference to the New Global Consumer», στο: S.H. Riggins (επιμ.), *The Language and Politics of Exclusion. Others in Discourse*, USA: Sage Publications 1997, σσ. 183-202, για την ανάλυση των διαφημίσεων της εταιρείας Benetton.

16. R. Finnegan, «Theoretical Perspectives», στο: R. Finnegan, *Oral Traditions and the Verbal Arts. A Guide to Research Practices*, London, New York: Routledge 1992, σσ. 25-50.

3. Ο λόγος ως έκ-θεση και κοινωνική στάση

Οπωσδήποτε οι ανάγκες και τα κενά που άφηναν οι ποσοτικές έρευνες και οι στατιστικές αναλύσεις και η αμφισβήτηση του θετικιστικού παραδείγματος στρέφουν, όπως ήδη αναφέρθηκε, τους επιστήμονες στις ποιοτικές μεθόδους έρευνας, στα πολλαπλά παραδείγματα (με την έννοια που χρησιμοποιεί τον όρο ο Kuhn) και στις διαφορετικές συνδέσεις θεωρίας και δεδομένων, στον αναστοχασμό και στον ανακλαστικό λόγο.¹⁷ Κατά συνέπεια ο κοινωνιολογικός λόγος γίνεται ένα είδος φιλοσοφίας της γνώσης: η έρευνα δεν αποβλέπει στη γένευση και την αφαίρεση, αλλά αναζητά απαντήσεις μέσα σ' αυτή την ίδια την πραγματικότητα και τα επιστημολογικά προβλήματα ανάγονται σε οντολογικά.¹⁸

Η στενή σχέση φιλοσοφίας και κοινωνιολογίας έχει μεγάλη ιστορία, παρά το γεγονός ότι οι κοινωνικές επιστήμες θέλησαν να ακολουθήσουν τις μεθόδους των φυσικών επιστημών. Η επιστημολογία — η έρευνα για τις καταστάσεις πιθανότητας γνώσης — χρειάζεται να βεβαιωθεί έναντι του σχετικισμού: διαφορετικά θα υπάρχει πάντα η αμφιβολία ότι ποτέ δεν ξέρουμε κάτι αληθινά. Οι φιλοσοφικές ερωτήσεις για την εγκυρότητα της γνώσης δεν είναι τόσο για την ειδική μέθοδο, αλλά γενικά για τη δυνατότητα αντίληψης και κατανόησης. Έτσι, τα οντολογικά και επιστημολογικά ερωτήματα εμφανίζονται αξεδιάλυτα ενωμένα, και οι απαντήσεις δεν δίδονται μόνο μέσα από την εμπειρική έρευνα, καθόσον συνδέονται,

17. Βλ. και G. Morgan (επιμ.), *Beyond Method. Strategies for Social Research*, ό.π.: G. Burrell και G. Morgan, *Sociological Paradigms and Organizational Analysis*, London: Heinemann Educational Books 1979.

18. G.I. Susman, «Action Research. A Sociotechnical Systems Perspective», στο: G. Morgan (επιμ.), *Beyond Method. Strategies for Social Research*, ό.π., σσ. 95-113.

ανάμεσα στα άλλα, και με την εξέταση της γενικής φύσης και της σημασίας της μελέτης. Όπως δηλαδή ένα κείμενο απαιτεί θεμέλια, έτσι και η γνώση χρειάζεται να ακουμπήσει σε μια βάση, σε μερικά «πιστεύω» που είναι πιο έγκυρα από άλλα και τα οποία θα στηρίζουν τη μελέτη και τη χρήση των πολλαπλών μεθόδων.¹⁹

Τα ερωτήματα και τα ζητήματα αυτά οδηγούν κατ' ανάγκην σε εναλλακτικούς τρόπους έρευνας και διαφορετικά κριτήρια εγκυρότητας εμφανίζονται καθώς απομακρυνόμαστε από τον θετικισμό. Ο στοχασμός, η φαινομενολογία, η αναστοχαστική εθνογραφία (reflexive ethnography)²⁰ έρχονται στο προσκήνιο και οι κοινωνιολογικές μελέτες παρουσιάζονται με διάφορους τρόπους είτε ως αφηγήσεις, είτε ως διάλογοι, είτε ως ψυχαναλυτικές συνεντεύξεις και αφηγήσεις ζωής.

Στην ανάλυση των παρόντων κειμένων και την ερμηνεία του λόγου αναχωρούμε από την άποψη του R. Barthes ότι κάθε λόγος, προφορικός ή γραπτός, δεν είναι ένα απλό σύνολο φωνημάτων, αλλά έκ-θεση, πρό-ταση, δηλαδή στάση: «Η έννοια αρχίζει με την κοινωνική στάση (την επιβλητική στιγμή). «Κατά κάποιον τρόπο», λέει ο Μπρεχτ, «τα θέματα έχουν πάντα κάτι το αφελές, είναι κάπως χωρίς ιδιότητες. Κενά, ακούνται, κατά κάποιον τρόπο, στους εαυτούς τους. Μόνο η κοινωνική στάση (η κριτική, η πονηριά, η ειρωνεία, η προπαγάνδα κ.λπ.), εισάγει το ανθρώπινο στοιχείο».²¹ Αυτό το «αν-

19. J. Hughes και W. Sharrock, *The Philosophy of Social Research*, New York: Longman 1997, σσ. 1-23.

20. M. Hammersley, *What's Wrong with Ethnography; Methodological Explorations*, London: Routledge 1992, σσ. 57-64.

21. R. Barthes, *Εικόνα-μουσική-κείμενο*, ό.π., σ. 89. Για την «επιβλητική στιγμή» ο συγγραφέας σημειώνει (σ. 86): «Για να δηγηθεί μια ιστορία, ο ζωγράφος δεν διαθέτει παρά μόνο μία στιγμή: τη στιγμή της

θρόπινο στοιχείο» αναζητήσαμε μέσα από κείμενα ακολουθώντας τους δικούς τους όρους σε έναν «διάλογο» μαζί τους. Αποφύγαμε να κατευθύνουμε εμείς τη «συζήτηση» και αφήσαμε τα ίδια τα κείμενα να μιλήσουν, ακούγοντας τον λόγο τους και προσπαθώντας να τον ερμηνεύσουμε. Μια διττή ερμηνευτική (double hermeneutic), όπως θα έλεγε ο Giddens,²² καθώς ο λόγος αυτός ήταν ήδη ερμηνευμένος από τα άτομα και εκφερόταν ως απόφαση για τον κόσμο τους· έναν κόσμο που απέχει από τον δικό μας και εμείς επιζητούμε την κατανόησή του.

4. Προφορικός και γραπτός λόγος

Ο λόγος (discours), αυτό που οι άνθρωποι λένε, είναι κάτι περισσότερο από την προφορική ή γραπτή ομιλία (parole) η οποία προσεγγίζεται κυρίως γλωσσολογικά. Ο λόγος περιέχει πράξη, σκέψη, δοξασίες, γλωσσικά και μη γλωσσικά στοιχεία, και αυτά θα επιχειρήσουμε να δούμε. Στη μελέτη χρησηστική θα ακινητοποιήσει πάνω στον μουσαμά. Τη στιγμή αυτή πρέπει λοιπόν να τη διαλέξει σωστά, εξασφαλίζοντας της, προκαταβολικά, τη μέγιστη αποδοτικότητα σε έννοιες και απόλαυση: αναγκαστικά ολοκληρωτική, η στιγμή αυτή θα είναι τεχνητή (εξωπραγματική: η τέχνη αυτή δεν είναι ρεαλιστική), θα είναι ένα ιερογλυφικό όπου θα διαβαστούν, με μία μόνη ματιά (με μία μόνη σύλληψη, σαν περάσουμε στο θέατρο ή στον κινηματογράφο) το παρόν, το παρελθόν και το μέλλον, δηλαδή η ιστορική έννοια της αναπαριστάμενης κίνησης».

22. A. Giddens, *New Rules of Sociological Method: A Positive Critique of Interpretative Sociologies*, London: Hutchinson of London 1976, σ. 162. A. Giddens, «Κοινωνιολογία και νεοτερικότητα», στο: A. Giddens, *Οι συνέπειες της νεοτερικότητας* (μετ. Γ. Μερτίκας, επιμ. Γ. Λυκιαρδόπουλος), Αθήνα: Κοριτική 2001, σσ. 25-33. Βλ. και P. Bourdieu, *Outline of a Theory of Practice*, Cambridge: Cambridge University Press 1991, σσ. 1-71.

μποτούμε τη λέξη «κείμενο» (texte, text) χωρίς διάκριση από τη λέξη «λόγος» (discours, discourse), όπως γίνεται άλλωστε και στα περισσότερα σημειωτικά συστήματα από τη δεκαετία του '70.²³ Η παραδοσιακή διάκριση ανάμεσα στον γραπτό και τον προφορικό λόγο, την αφήγηση, παύει να είναι αυστηρή και το χάσμα οπωσδήποτε μικραίνει. Εντούτοις γλωσσολόγοι, κειμενολόγοι, υφολόγοι διαφωνούν με την απόλυτη σύμπτωση των σημασιών αυτών των εννοιών και επιμένουν ότι κάθε γλωσσική εξωτερεύεση έχει το ύφος της, ως αποτέλεσμα επιλογής ανάμεσα σε προαιρετικές γλωσσικές δυνατότητες οι οποίες βρίσκονται σε σχέση παράφρασης. Σε γενικές γραμμές όμως συμφωνούν ότι η ανάλυση του ύφους και του λόγου ξεπερνά τη μελέτη της γλωσσικής πράξης (parole) και προχωρεί στην πλήρη πραγμάτωση του λόγου με όλες τις συνυποδηλώσεις του. Άρα η ανάλυση του λόγου δεν μπορεί να είναι μόνο γλωσσολογική, αλλά απαιτείται μια διεπιστημονική προσέγγιση.²⁴

23. Η Κ. Μπρόκλουντ-Λαγοπούλου («Πι είναι η σημειωτική», στο: *Διαβάξω*, 71, 15.6.83, σσ. 15-23) γράφει ότι στη θεωρία της επικοινωνίας χρησιμοποιούμε τη λέξη «μήνυμα», ενώ η λέξη parole καταδεικνύει την καθαρά γλωσσολογική προσέγγιση και ο λόγος-discours όταν εννοείται μια συνέχεια προφορικής γλώσσας με κάποια εσωτερική συνέπεια. Στα περισσότερα άλλα σημειωτικά συστήματα το ίδιο φαινόμενο λέγεται κείμενο, πράγμα που αντιπροσωπεύει δανεισμό από τη γραπτή γλώσσα (text). Το κείμενο χαρακτηρίζεται από σημασιολογική συνέπεια, που εκδηλώνεται σαν συστηματική αναφορά στους ίδιους σημασιολογικούς κώδικες, καταδηλωτικούς ή συνδηλωτικούς. Εκτός από την εσωτερική συνέπεια του κειμένου, υπάρχει και συνέπεια ανάμεσα στο κείμενο και το περιβάλλον στο οποίο παράγεται. Το κείμενο μπορεί να αναφέρεται σε άλλα κείμενα ή σε πρόσωπα, αντικείμενα και καταστάσεις στο γύρω χώρο. Τα άλλα κείμενα λέγονται συνήθως «συμφραζόμενα» (context), τα εξωτερικά στοιχεία «περίσταση» (situation).

24. Βλ. Χρ. Χαράλαμπίδης, «Η έννοια του ύφους», στο: Χρ. Χαράλαμπίδης, *Νεοελληνικός λόγος. Μελέτες για τη γλώσσα, τη λογοτεχνία*

ΠΟΙΝΙΚΑ

69

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΓΕΩΡΓ. ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΥ

Η ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΤΟΥ ΦΑΙΝΟΜΕΝΟΥ
ΣΤΟΝ ΑΠΟΓΕΥΜΑΤΙΝΟ ΤΥΠΟ
1990 - 1999

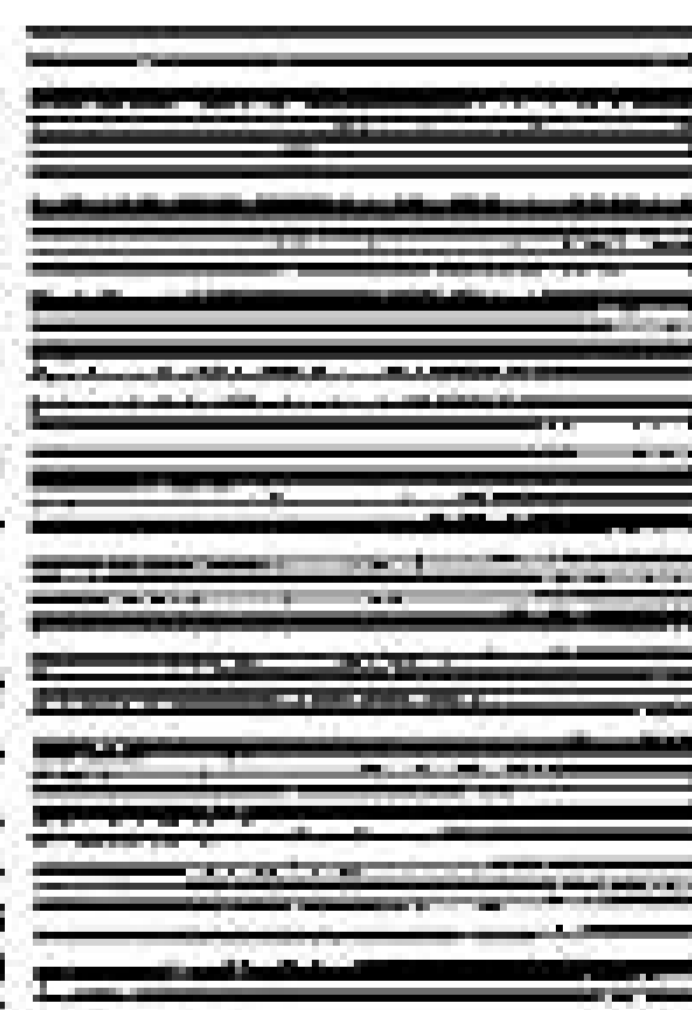
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΝΤ. Ν. ΣΑΚΚΟΥΛΑ

Η ΕΓΚΛΗΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΜΕΤΑΝΑΣΤΩΝ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΓΕΩΡΓ. ΜΟΣΧΟΠΟΥΛΟΥ

69

ISBN 960-15-1414-7

21004733

μια διαφορετική προσέγγιση των γεγονότων της επικαιρότητας, με αποτέλεσμα το περιεχόμενο σε αυτό υλικό να έχει κατά κανόνα διαφορετική μορφή από τη μορφή των δημοσιευμάτων της ίδιας εφημερίδας κατά τη διάρκεια της εβδομάδας.

Τελικά, με βάση την παραπάνω εξαίρεση (και με τις διαφοροποιήσεις, που αναφέρονται στις υπ' αριθμ. 405, 406 υποσημειώσεις), το δείγμα αντιστοιχεί σε ποσοστό περίπου 14,5%⁴⁰⁷ του συνόλου του πληθυσμού, δηλαδή του συνόλου των φύλλων κάθε εφημερίδας κατά τη δεκαετία 1990-1999⁴⁰⁸.

Από το παραπάνω σύνολο των φύλλων των δύο εφημερίδων, που προέκυψε τελικά, αντλήθηκαν και αναλύθηκαν, όπως εξηγήθηκε ήδη, όλα τα δημοσιεύματα, τα οποία αφορούσαν στο οριοθετημένο αντικείμενο της μελέτης⁴⁰⁹.

407. Από το σύνολο των 600 φύλλων κάθε εφημερίδας αφαιρέθηκαν 85 κυριακάτικα φύλλα. Στο νέο σύνολο, που προέκυψε προστέθηκαν 11 φύλλα, τα οποία κυκλοφόρησαν την 31 πρώτη ημέρα του μήνα (στις περιπτώσεις, που το δείγμα προέρχεται από το 6' δεκαπενθήμερο του μήνα). Συνεπώς, ο αριθμός των φύλλων, που τελικά υπέστησαν επεξεργασία στο πλαίσιο της έρευνας, είναι λίγο μικρότερος από 526 για κάθε εφημερίδα, αφού πρέπει να αφαιρεθούν τα φύλλα, τα οποία αντιστοιχούν στις ημέρες αργίας κλπ. (βλ. αμέσως προηγούμενη υποσημ.).

408. Ως προς την επάρκεια του δείγματος βλ. Κ. Ηλ. Κεβόρκ, *Στατιστικές Μέθοδοι*, Αθήνα 1991, σ. 30.

409. Παράλληλα, συλλέχθηκαν, για τους σκοπούς της τεκμηρίωσης της έρευνας, και όλα εκείνα τα δημοσιεύματα του δείγματος, που αφορούσαν στην παρουσία μεταναστών στη χώρα, στο καθεστώς αυτής της παρουσίας, στα προβλήματα, τα οποία δημιουργούνται στην ελληνική κοινωνία εξαιτίας της μετανάστευσης, στις θετικές συνέπειες του φαινομένου για την ελληνική οικονομία και την κοινωνία γενικότερα, και στις επίσημες και ανεπίσημες ενέργειες της κοινωνίας και της Πολιτείας. Πάντως, τα δημοσιεύματα αυτά δεν προσμετρώνται και δεν καταγράφονται στο ποσοτικό σκέλος της εμπειρικής έρευνας, δεδομένου ότι δεν περιλαμβάνουν συγκεκριμένες αναφορές στην τέλεση κάποιου από τα προκαθορισμένα εγκλήματα.

8.4. Επιλογή μεθόδου ανάλυσης

8.4.1. Μελέτη - ανάλυση υλικού έρευνας

Για την ανάλυση των δημοσιευμάτων των δύο υπό εξέταση εφημερίδων θεωρήθηκε καταλληλότερη η μέθοδος της ανάλυσης περιεχομένου. Στο πλαίσιο μάλιστα της ανάλυσης αυτής η ποσοτική επεξεργασία, που επιχειρείται κατά κύριο λόγο, συνδυάζεται με την ποιοτική, η οποία επιστρατεύεται επικουρικά για την πληρέστερη τεκμηρίωση των ευρημάτων και για την ανάδειξη πτυχών, οι οποίες δύσκολα μπορούν να προσεγγιστούν με ποσοτικό τρόπο. Δεδομένου, εξάλλου, ότι η μέθοδος της ανάλυσης περιεχομένου δεν παρέχει καθεαυτή δυνατότητα ολοκληρωμένης επεξεργασίας, συνδυάστηκε με τη στατιστική ανάλυση, μέσω ηλεκτρονικής κωδικοποίησης των δεδομένων.

Σε ό,τι αφορά στο χαρακτήρα της ανάλυσης, ως ποσοτικής ή ποιοτικής, από τη μελέτη της συναφούς βιβλιογραφίας, καθώς και από την επαφή με το ίδιο το υλικό, εκτιμήθηκε ότι ο συνδυασμός των δύο μορφών της ανάλυσης θα συνέβαλλε στη συναγωγή πληρέστερων και πιο ενδιαφερόντων πορισμάτων.

Κατά την επιλογή της μεθόδου της ανάλυσης περιεχομένου δεν παραβλέφθηκε το γεγονός ότι η τελευταία εμφανίζει ορισμένα σύμφυτα μειονεκτήματα ή προβλήματα, τα οποία δεν θα μπορούσαν ίσως να αποφευχθούν και στην παρούσα έρευνα. Επιστημιαί-ναι καταρχάς ότι δύσκολα σε μια τέτοιου είδους ανάλυση υπάρχει βεβαιότητα για την αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος. Αν υπέρβλητες δυσχέρειες εμφανίζει επίσης συχνά η προσπάθεια διατύπωσης κατάλληλων λειτουργικών ορισμών⁴¹⁰, καθώς και η

410. Με τον όρο αυτό (που συναντάται επίσης και ως «εκτελεστικός ορισμός») αποδίδεται η συγκεκριμενοποίηση των θεωρητικών εννοιών της έρευνας, η οποία προϋποθέτει σειρά αποφάσεων. Δεδομένου ότι σκοπός του φενηγτή είναι ο έλεγχος συγκεκριμένων θεωρητικών υποθέσεων για το υπό έρευνα θέμα και, συνεπώς, η συλλογή σχετικών εμπειρικών στοιχείων, επιβάλλεται οι θεωρητικές έννοιες, που εμπιρεύονται στις υποθέσεις αυτές, να συνοδεύονται από αντίστοιχους λειτουργικούς ορισμούς, δηλαδή ορισμούς με αναφορά σε παρατηρήσιμες πτυχές της εν λόγω θεωρητικής έννοιας. Βλ.

ανεύρεση μετρήσιμων μονάδων καταγραφής⁴¹¹, που να συμβάλουν στην αξιοπιστία της έρευνας. Τέλος, είναι αδύνατο να υποστηριχθεί και να αποδειχθεί με τρόπο απόλυτο η ορθότητα των πορισμάτων, που προκύπτουν από μια τέτοια ανάλυση.

Παρά την εκτίμηση αυτών των δυσχερειών, κρίθηκε ότι η ανάλυση περιεχομένου παραμένει η πλέον κατάλληλη μέθοδος για τη μελέτη του συγκεκριμένου υλικού των εφημερίδων και αποφασίστηκε να συνδυαστεί με τη στατιστική για την αποτελεσματικότερη επεξεργασία των δεδομένων, με δυνατότητες απεικόνισης γενικότερων τάσεων ή θέσεων των εντύπων.

Ο χαρακτήρας της επιχειρούμενης εν προκειμένω ποιοτικής ανάλυσης είναι συμπληρωματικός και αποσκοπεί στο να αναδειχθούν καλύτερα διαστάσεις του θέματος, που εκφεύγουν αναπόφευκτα από την ποσοτική, αριθμοκεντρική και αφαιρετική ποσοτική ανάλυση. Η ποιοτική ανάλυση στηρίζεται στην αξιοποίηση λέξεων – κλειδιών (ή και συνόλων λέξεων), που χρησιμοποιούνται στις εφημερίδες για να περιγράψουν το έγκλημα, τα αίτια και τους πρωταγωνιστές του, ιδίως το πρόσωπο του δράστη.

8.5. Ποσοτική Ανάλυση Περιεχομένου των δημοσιευμάτων του corpus

8.5.1. Κατάστροφωση του σχεδίου έρευνας

Η ανάλυση, που αποτέλεσε το βασικό ερευνητικό εργαλείο της παρούσας εμπειρικής προσπάθειας, έλαβε κυρίως περιγραφικό χαρακτήρα, καθώς κρίθηκε ασφαλέστερο οι επεξηγηματικές προσεγγίσεις, ως προς το σημεινόμενο πίσω από τα αναλυόμενα δεδομένα, να επιχειρηθούν στο στάδιο της ερμηνείας.

επίσης παρακάτω, στη σχετική ενότητα (Ενότητα 8.5.1.3.1.).

411. Πρόκειται για το τμήμα εκείνο του κειμένου, που θα αποτελέσει τη βάση για την κατηγοριοποίηση, στο πλαίσιο της ανάλυσης (λέξη, πρόταση, παράγραφος, θέμα, πρόσωπο, συνολικό κείμενο). Αναλυτικότερα, σε σχέση και με την παρούσα έρευνα, βλ. παρακάτω, Ενότητα 8.5.1.2.3..

8.5.1.1. Σχεδιασμός Προγράμματος Ηλεκτρονικής Ανάλυσης

Η ανάλυση περιεχομένου των δημοσιευμάτων των δύο εφημερίδων, που αποτέλεσαν αντικείμενο μελέτης, επιχειρήθηκε με βάση ειδικά διαμορφωμένο ηλεκτρονικό σχεδιασμό. Ειδικότερα, κατασκευάστηκε βάση δεδομένων στο πρόγραμμα Access 2000, στην οποία κάθε εγγραφή αντιστοιχεί σε ένα εγκληματικό γεγονός. Η βάση αυτή περιλαμβάνει τις κατηγορίες, που διατυπώθηκαν τελικά, σύμφωνα με τα ερωτήματα της έρευνας⁴¹². Σε κάθε εγγραφή, η οποία στην πραγματικότητα αποτελεί φύλλο αποδείξεως, καταγράφονται τα στοιχεία προσδιορισμού της ταυτότητας της ειδήσης (εφημερίδα, ημερομηνία φύλλου, σελίδα, είδος εγκλήματος κλπ.) και καταχωρούνται στοιχεία, που αφορούν στη μορφολογία αλλά και στο περιεχόμενο της αναφοράς. Ιδίως, σημειώνεται η ύπαρξη ή απουσία, η συχνότητα εμφάνισης και ο χαρακτήρας γνωρισμάτων, που έχουν προκαθοριστεί ως κρίσιμα και ενδεικτικά των συμπεριφορών ή θέσεων των εντύπων, στο πλαίσιο της διενεργούμενης ανάλυσης.

Σημειώνεται εδώ ότι η τελική βάση δεδομένων περιλαμβάνει 3.032 εγγραφές, από τις οποίες 1.041 προέρχονται από δημοσιεύματα των Νέων και 1.991 από δημοσιεύματα της Απογευματινής. Τα δεδομένα, που καταγράφηκαν στη βάση, συνδυάστηκαν στη συνέχεια πολλαπλά, προκειμένου να διερευνηθεί πολύπλευρα η σχέση μεταξύ των διάφορων μεταβλητών και να ελεγχθούν οι υποθέσεις της έρευνας. Η επεξεργασία με «queries» (δηλαδή ερωτήματα, που τίθενται στη βάση υπό τη μορφή συνδυασμού μεταβλητών) έγινε με την εφαρμογή «Borland Delphi», η οποία χρησιμοποιεί τα Data Access Objects της Microsoft⁴¹³. Με άλλα λόγια,

412. Διευκρινίζεται ότι κάθε εγγραφή περιλαμβάνει, όπως αναφέρθηκε, ένα εγκληματικό γεγονός και δεν αντιστοιχεί απαραίτητα σε ένα δημοσίευμα. Και τούτο διότι στο δημοσίευμα καταγράφονται συχνά περισσότερα του ενός εγκλήματα, με διαφορετικούς δηλαδή δράστες, διαφορετικές περιπτώσεις, διάφορους τόπους και χρόνους τέλεσης κλπ., τα οποία απλώς «φιλοξενούνται» κάτω από κοινό τίτλο, είτε για λόγους συνάφειας αντικειμένου, είτε ακόμη και για λόγους οικονομίας του χώρου της εφημερίδας.

413. Η εφαρμογή δηλαδή αυτή χρησιμοποιεί τους drivers της Access, τους

η διάθρωση της ηλεκτρονικής βάσης ήταν τέτοια, που αν και οι κατηγορίες ήταν προκαθορισμένες, κατά την έναρξη της έρευνας, ήταν δυνατή και σε μεταγενέστερο στάδιο η δημιουργία συναρτήσεων, οι οποίες δεν είχαν προβλεφθεί εξαρχής, με το συνδυασμό διαφορετικών επιμέρους αξόνων. Σκοπός του «ανοικτού» χαρακτήρα του προγράμματος επεξεργασίας, που επιδιώχθηκε, ήταν να μην αποκλειστούν τυχόν σχέσεις και συναρτήσεις, οι οποίες θα μπορούσαν να προκύψουν στην πορεία και δεν είχαν αποκαλυφθεί στην αρχική διερεύνηση, λόγω της πολυπλοκότητας του υλικού ως προϊόντος σύνθετων κοινωνικών διεργασιών. Η κατάστρωση ενός τέτοιου ευέλικτου προγράμματος εκτιμήθηκε ότι θα παράσχει τη δυνατότητα ερμηνειών, ανταποκρινόμενων στην πραγματικότητα και όχι αυθαίρετων ή συγκυριακών⁴¹⁴.

8.5.1.2. Κατηγορίες και άξονες ανάλυσης

Κατά την κατάστρωση του σχεδίου της έρευνας, αναζητήθηκαν βασικές κατηγορίες ανάλυσης των δημοσιευμάτων (ορθότερα της είδησης για την τέλεση εγκλήματος). Οι κατηγορίες αυτές αναλύθηκαν με τη σειρά τους σε ειδικότερους άξονες ανάλυσης, δηλαδή σ' εκείνα τα στοιχεία, που, κατά την κρίση και τις προσδοκίες της ερευνητριας, απαντώνται στο κείμενο και προσδιορίζουν το αντικείμενο (ή το χαρακτήρα) της κατηγορίας. Η ανάλυση του κειμένου, με βάση την (από-)κωδικοποίηση αυτή, υλοποιήθηκε με την καταγραφή σταθερού, προκαθορισμένου τμήματος του κειμένου, εν προκειμένω της λέξης. Η λέξη, σε συνδυασμό με τα συμφραζόμενα αποτέλεσε τη μονάδα καταγραφής της ανάλυσης περιεχομένου.

8.5.1.2.1. Βασικές κατηγορίες ανάλυσης

Με την ελπίδα ότι ένα «ανοικτό» σχέδιο ανάλυσης θα επέτρεπε μεγαλύτερη εμβάθυνση και αντικειμενικότερο έλεγχο των ερευνητικών υποθέσεων, διαμορφώθηκαν οι ακόλουθες βασικές

οποίους η Microsoft ονομάζει «jet engine».

414. Ο τρόπος ηλεκτρονικής επεξεργασίας περιγράφεται αναλυτικότερα στη συνέχεια, στην αντίστοιχη ενότητα.

κατηγορίες των οποίων ήταν δυνατή η πολλαπλή επεξεργασία και ο συνδυασμός: α) τα τεχνικά χαρακτηριστικά του δημοσιεύματος, τα οποία είναι ιδιαίτερα αποκαλυπτικά, ως προς την εμφάνιση, που δίνεται από την εφημερίδα στην περιεχόμενη στο δημοσίευμα είδηση, β) τα στοιχεία «ταυτότητας» του εγκλήματος, γ) η άμεση (δηλαδή ευθεία⁴¹⁵) αναπαράσταση από το δημοσίευμα του (φερόμενου ως) δράστη, σε συνάρτηση με την εθνικότητά του, δ) η αιτιολόγηση από την εφημερίδα της συμπεριφοράς του δράστη και ε) η αναφορά στην κοινωνική αντίδραση σε σχέση με το καταγραφόμενο έγκλημα⁴¹⁶. Ο προσδιορισμός των παραπάνω κατηγοριών, με εξαίρεση εκείνης της ταυτότητας του εγκλήματος, έγινε με το συλλογισμό ότι οι εν λόγω κατηγορίες αποτελούν τα βασικά σημεία, στα οποία θα μπορούσε να εκδηλωθεί η τάση του συγγραφέα του δημοσιεύματος (ή η πολιτική της εφημερίδας γενικότερα), να αντιμετωπίσει με διαφορετικό, πιο αρνητικό και στιγματιστικό τρόπο, τη συμμετοχή των μεταναστών στην εγκληματικότητα, απ' ό,τι συμβαίνει με την αντίστοιχη συμπεριφορά των Ελλήνων.

8.5.1.2.2. Επιμέρους άξονες

Κάθε μια από τις κατηγορίες αναλύθηκε στους ειδικότερους αυτούς άξονες, που περιγράφονται και αιτιολογούνται στη συνέχεια. Οι εν λόγω άξονες συνιστούν τελικά τα συνθετικά στοιχεία των κατηγοριών και αναδεικνύουν το χαρακτήρα του δημοσιεύματος υπό το πρίσμα των ερευνητικών υποθέσεων.

Α' Κατηγορία: Τεχνικά χαρακτηριστικά του δημοσιεύματος – Μορφολογία

Από τα μορφολογικά γνωρίσματα προκύπτει σε μια πρώτη προσέγγιση η σημασία, που δίνεται στην είδηση από το έντυπο.

415. Πρόκειται δηλαδή για την εικόνα που αποκομίζει για το (φερόμενο ως) δράστη ο αναγνώστης σε μια πρώτη ανάγνωση, περιοριζόμενος σε χαρακτηρισμούς και εμφανή υφολογικά στοιχεία, ενδεικτικά της στάσης του δημοσιεύματος.

416. Οι κατηγορίες δ' και ε' συνθέτουν την άμεση αναπαράσταση του (φερόμενου ως) δράστη από το δημοσίευμα.

Διαφαίνεται δηλαδή ποια είναι η ιεράρχηση του δημοσιεύματος στην ημερήσια διάταξη της ύλης, καθώς και ποια πτυχή του γεγονότος, προβάλλεται από την εφημερίδα, με αποτέλεσμα την ανάλογη προδιάθεση του αναγνωστικού κοινού.

Παρατηρείται, πράγματι, ότι πολύ συχνά ο αναγνώστης περιορίζεται σε ένα απλό «ξεφύλλισμα» της εφημερίδας και σε μια γρήγορη προσέγγιση των τίτλων και των φωτογραφιών, χωρίς να προχωρεί σε προσεκτική ανάγνωση του κειμένου. Η πρώτη, επομένως, αντίληψη του αναγνώστη για τα στοιχεία του περιγραφόμενου στο δημοσίευμα εγκλήματος και για τη σημασία των στοιχείων αυτών πηγάζει από το περιεχόμενο, αλλά και από τα εξωτερικά γνωρίσματα των τίτλων και των φωτογραφιών⁴¹⁷. Έτσι λ.χ. ένας πηχυαίος τίτλος, συνοδευόμενος από μια μεγάλη φωτογραφία στη πρώτη σελίδα της εφημερίδας, σίγουρα ασκεί πολύ πιο έντονη επίδραση και δημιουργεί ανάλογες εντυπώσεις ως προς τη βαρύτητα του εγκλήματος, που περιέχεται στο δημοσίευμα, απ' ό,τι ένας τίτλος με μικρές γραμματοσειρές στα εσωτερικά φύλλα του εντύπου, ακόμη κι αν ο τελευταίος αναφέρεται σε εγκλημα της ίδιας κατ' αρχήν βαρύτητας με τον πρώτο.

Τα μορφολογικά λοιπόν γνωρίσματα του δημοσιεύματος, τα οποία θεωρήθηκαν, σύμφωνα με τον παραπάνω συλλογισμό, ως στοιχειώδη για την ανάλυση που επιχειρείται στην έρευνα, κωδικοποιούμενα είναι τα ακόλουθα:

1) το είδος του δημοσιεύματος (κυρίαρχο θέμα, γνώμη/σχόλιο, ρεπορτάζ, συνέντευξη, είδηση/ πληροφορία)⁴¹⁸,

417. Σχετικά με το ρόλο του τίτλου, ιδίως του πρωτοσέλιδου, στη δημοσιογραφία, βλ. Δ. Ψυχολό, *Το αθέατο μέλλον του αθηναϊκού Τύπου*, Αθήνα 1992, σ. 43 επ.. Την ειδησεογραφική αξία της φωτογραφίας, ιδίως για τον Τύπο, επιστημαίνει ο St. Hall, «The determinations of news photographs» στο St. Cohen, J. Young, ό.π., σ. 226 επ.. Βλ. επίσης Ντ. Αργυρόπουλο, «Φωτογραφία και ειδήσεις», στο Δ. Μπασαντής, Κ. Στράτος, *Ο κόσμος των ειδήσεων. Από την εφημερίδα στην τηλεόραση*, ό.π., σσ. 263-266.

418. Οι έννοιες, που αφορούν στο είδος του δημοσιεύματος, καθώς και όλες τις χρησιμοποιούμενες στην ενότητα έννοιες, οι οποίες χρήζουν οριοθέτησης, προσδιορίζονται στην ενότητα, όπου παρατίθενται οι λειτουργικοί

- 2) η θέση δημοσιεύματος (πρώτη σελίδα, κεντρικές σελίδες, άλλο),
- 3) η έκταση του δημοσιεύματος (μικρό, μεσαίο, μεγάλο⁴¹⁹)⁴²⁰,
- 4) η έκταση του τίτλου (μικρός, μεσαίος, μεγάλος),
- 5) ο αριθμός των φωτογραφιών,
- 6) το μέγεθος των φωτογραφιών (μικρή, μεσαία, μεγάλη),
- 7) η έκταση του πρωτοσέλιδου τίτλου (μικρός, μεσαίος, μεγάλος),
- 8) ο αριθμός των φωτογραφιών, που φιλοξενούνται στην πρώτη σελίδα,
- 9) το μέγεθος των φωτογραφιών της πρώτης σελίδας⁴²¹.

Β' Κατηγορία: Ταυτότητα του εγκλήματος

Τα υιαιγόμενα στην κατηγορία αυτή γνωρίσματα αποσκοπούν κυρίως στον εντοπισμό των στοιχείων εκείνων του εγκλήματος, που σωρευόμενα με τη συχνή εμφάνισή τους στις εφημερίδες και ενδεχομένως συναρτώμενα περαιτέρω με την εθνική προέλευση του (φερόμενου ως) δράστη συμβάλλουν στην αναπαράσταση τόσο του (μετανάστη) δράστη, όσο και της συμπεριφοράς του. Η συχνή σύνδεση λ.χ. της αλλοδαπής προέλευσης του δράστη με το εγκλημα της ανθρωποκτονίας, ή οι περιγραφές μιας ακραία βίαιης συμπεριφοράς σε συνάρτηση με την ιδιότητα του δράστη ως μετανάστη στα δημοσιεύματα των δύο εφημερίδων συντελούν στη διαμόρφωση μιας ανάλογης αναπαράστασης για το πρόσωπο των

ορισμοί της έρευνας (Ενότητα 8.5.1.3.1.).

419. Για την έννοια της εν λόγω κατηγοριοποίησης, βλ. λειτουργικούς ορισμούς της έρευνας (Ενότητα 8.5.1.3.1.).

420. Για τη σημασία της θέσης και της έκτασης της είδησης στη διάταξη της ύλης του ΜΜΕ, πρβλ. Κ. Στράτο, ό.π., σσ. 101 -102.

421. Σημειώνεται πάντως ότι κατά την τελική επεξεργασία του υλικού διαπιστώθηκε ότι σε ορισμένους από τους παραπάνω άξονες (λ.χ. αριθμός πρωτοσέλιδων φωτογραφιών και μέγεθος των φωτογραφιών αυτών) αναλογούσε πολύ μικρός αριθμός περιπτώσεων, γεγονός που καθιστούσε την ανάλυση χωρίς ενδιαφέρον. Γι' αυτό, κατά την παράθεση των ευρημάτων της έρευνας σε κάθε στάδιο της ανάπτυξης, περιγράφονται εκείνες μόνο οι επεξεργασίες, που οδήγησαν σε άξια λόγου συμπεράσματα.

μελών των προβαλλόμενων ομάδων. Η διαπίστωση επίσης ότι σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο έχει αυξηθεί κατακόρυφα η συχνότητα καταγραφής από τον Τύπο εγκλημάτων, που φέρονται ότι έχουν τελεστεί από μετανάστες, χωρίς μάλιστα η εικόνα αυτή να αντιστοιχεί σε πραγματική αύξηση, θα μπορούσε να αποτελέσει το έναυσμα για την αναζήτηση στα έντυπα κυμάτων εγκληματικότητας.

Σύμφωνα λοιπόν με τα παραπάνω, ως βασικά στοιχεία «ταυτότητας» για το περιγραφόμενο στο δημοσίευμα εγκληματικό γεγονός, επιλέχθηκαν να καταγραφούν τα εξής:

1) το είδος του εγκλήματος (ανθρωποκτονία, σωματική βλάβη, βιασμός / εξαναγκασμός σε ασέλγεια, οικονομική εκμετάλλευση γενετήσιας ζωής, αρπαγή/ απαγωγή, παραβίαση νομοθεσίας περί ναρκωτικών, κλοπή- διάρρηξη, ληστεία, παράνομη είσοδος αλλοδαπού στη χώρα, απασχόληση αλλοδαπού χωρίς άδεια εργασίας, παράνομη εργασία αλλοδαπού χωρίς άδεια, λαθραία διακίνηση και μεταφορά αλλοδαπών),

2) ο χρόνος τέλεσης του εγκλήματος (μήνας και έτος),

3) ο τόπος τέλεσης (πόλη, συνοικία, ευρύτερη περιοχή),

4) ο τρόπος τέλεσης του εγκλήματος (καταγραφή χαρακτηριστικού *modus operandi*). Μέσω του άξονα αυτού επιχειρείται να διερευνηθεί μια επιμέρους πτυχή της στερεοτυπικής αναπαράστασης του δράστη του εγκλήματος. Εξετάζεται δηλαδή κατά πόσο οι δύο εφημερίδες εμφανίζουν τους Έλληνες ή τους μετανάστες δράστες να εκδηλώνουν σταθερές συμπεριφορές και να εφαρμόζουν συγκεκριμένες πρακτικές δράσης, ανάλογα με την εθνικότητος προέλευση, με αποτέλεσμα να επέρχεται στην αντίληψη του αναγνώστη μια σύνδεση μεταξύ του προβαλλόμενου τρόπου δράσης και της ιδιότητας του δράστη ως ημεδαπού ή μετανάστη⁴²².

422. Είναι αυτονόητο ότι η εν λόγω σύνδεση παρουσιάζει ενδιαφέρον για την έρευνα κυρίως στην περίπτωση που δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα, αλλά κατασκευάζεται ή, έστω, διογκώνεται από τις εφημερίδες.

Γ' Κατηγορία: Αναπαράσταση του «δράστη»⁴²³

Οι άξονες που περιλαμβάνονται στην κατηγορία αυτή αποτελούν, κατά την κρίση της ερευνήτριας, τις επιμέρους πτυχές του δημοσιεύματος, από τις οποίες μπορεί να αντληθεί η αναπαράσταση του δράστη. Πρόκειται για άξονες που αφορούν άμεσα στην αναπαράσταση αυτή, καθώς και άλλους, οι οποίοι παραπέμπουν με πιο έμμεσο τρόπο στο δράστη, στο χαρακτήρα δηλαδή και στη συμπεριφορά του. Στην ίδια κατηγορία περιλαμβάνονται και στοιχεία, που καθιστούν δυνατή τη συνάρτηση των παραγόμενων από τα έντυπα αναπαραστάσεων με τους συγκεκριμένους δράστες του κάθε εγκληματικού γεγονότος και ειδικότερα με ορισμένα από τα γνωρίσματά τους, τα οποία απαντώνται με μεγαλύτερη συχνότητα (λ.χ. με ορισμένη ηλικία, με ορισμένο φύλο ή με συγκεκριμένη εθνική προέλευση του δράστη).

Στο πλαίσιο λοιπόν της Γ' κατηγορίας ανάλυσης εξετάζονται οι ακόλουθες παράμετροι⁴²⁴:

423. Η λέξη «δράστης» παρατίθεται εντός εισαγωγικών γιατί, όπως εξηγείται και στο πλαίσιο των λειτουργικών ορισμών της μελέτης (Ενότητα 8.5.1.3.1.), στην έννοια αυτή περιλαμβάνονται όχι μόνο τα πρόσωπα τα οποία καταδικάστηκαν για την τέλεση εγκλήματος, αλλά και οι ύποπτοι και οι φερόμενοι ως δράστες, οι οποίοι περιγράφονται ως δράστες στα δημοσιεύματα των εφημερίδων.

424. Εκτός από τους παραπάνω άξονες, περιλαμβάνονταν αρχικά στην Γ' Κατηγορία και: α) η *συνέπεια του τίτλου ή και της φωτογραφίας, που συνοδεύουν το δημοσίευμα, με το περιεχόμενο του δημοσιεύματος*. Και τούτο διότι τυχόν διαπίστωση, ότι, στις περιπτώσεις καταγραφής στο δημοσίευμα εγκλημάτων μεταναστών, ο τίτλος και οι φωτογραφίες είναι συχνότερα παραπληρητικοί απ' ό,τι συμβαίνει στην περίπτωση ειδήσεων για εγκλήματα Ελλήνων, θα μπορούσε ενδεχομένως να οδηγήσει -μαζί με άλλες παρατηρήσεις- στο συμπέρασμα ότι οι εφημερίδες διακατέχονται από μια παραμορφωτική τάση, σε σχέση με τη συμμετοχή των μεταναστών στην εγκληματικότητα. β) *Ο παράγοντας του εγκλήματος, στον οποίο προσδίδεται έμφαση* (δράστη, θύμα, πράξη, αιτίες, άλλο). Η εξέταση της εν λόγω παραμέτρου είχε ως αφετηρία το συλλογισμό ότι, εάν στην περίπτωση εγκλημάτων με δράστη μετανάστη το δημοσίευμα ήταν συνήθως εστιασμένο στο πρόσωπο του δράστη και το ίδιο δεν συνδέαινε με τα εγκλήματα των ημεδαπών, θα ήταν

- 1) Αριθμός δραστών.
- 2) Στοιχεία ταυτότητας δράστη (εθνικότητα, όνομα, ηλικία, φύλο, επαγγελματική δραστηριότητα).
- 3) Άλλα στοιχεία για το δράστη, στις περιπτώσεις κατά τις οποίες τυχόν αναφέρονται (λ.χ. σχέσεις με το θύμα ή με τους λοιπούς δράστες, σωματικές ή ψυχικές ασθένειες, τοξικομανία, νομική κατάστασή του).
- 4) Θέση του δημοσιεύματος απέναντι στο δράστη (θετική, ουδέτερη, αρνητική)⁴²⁵. Κατά την εξέταση του τελευταίου αυτού άξονα, ο τρόπος αντιμετώπισης του δράστη από το δημοσίευμα χαρακτηρίζεται από την ίδια την ερευνητρια ως θετικός, ουδέτερος ή αρνητικός και ο χαρακτηρισμός τεκμηριώνεται με βάση αριθμό (μέχρι πέντε) λέξεων, για κάθε εγγραφή⁴²⁶.
- 5) Θέση του τίτλου (και του πρωτοσέλιδου τίτλου) απέναντι στο δράστη (θετική, ουδέτερη, αρνητική). Και εδώ ισχύουν όσα αναφέρθηκαν στην αμέσως προηγούμενη περίπτωση, ως προς τον τρόπο τεκμηρίωσης του χαρακτηρισμού.
- 6) Αναφορά της εθνικότητας του δράστη στον τίτλο (και στον πρωτοσέλιδο τίτλο). Στο πλαίσιο αυτής της παραμέτρου επιδιώκεται να ελεγχθεί αν ο τίτλος, του οποίου η δυναμική επιστημάνθηκε ήδη παραπάνω, προβάλλει τη συγκεκριμένη ιδιότητα του δράστη, δηλαδή την εθνική του ταυτότητα (ή γενικότερα την

πιθανό η διαφοροποίηση να οφείλεται σε μια πρακτική, πιο αρνητικής αναφοράς των μεταναστών. Πάντως και οι δύο αυτοί άξονες δεν λειτουργήσαν, όπως είχε προγραμματιστεί, κατά το στάδιο της ταξινόμησης και της επεξεργασίας του υλικού, πιθανώς διότι ήταν ελλιπής ή συγκεκριμένη η οριοθέτησή τους. Για το λόγο αυτό και τα σχετικά ευρήματα δεν παρατίθενται στην ανάλυση, που ακολουθεί στο επόμενο κεφάλαιο.

425. Οι έννοιες των χαρακτηρισμών «θετικός, ουδέτερος, αρνητικός» για τον τίτλο ή το δημοσίευμα προσδιορίζονται στο Γλωσσάριο που δρiscεται στο τέλος της μελέτης.

426. Για τον τρόπο συλλογής και κατάταξης των εν λόγω λέξεων, καθώς και για τον προβληματισμό που ανέκυψε σε σχέση με τη διαδικασία αυτή, βλ. παρακάτω, στην Ενότητα 8.5.1.2.3., όπου περιγράφονται ο τρόπος και τα κριτήρια επιλογής των μονάδων καταγραφής.

ιδιότητά του ως μετανάστη), συμβάλλοντας στην αρνητική, στερεοτυπική αναπαράσταση του τελευταίου⁴²⁷.

7) Έμφαση στην εθνικότητα του δράστη στο δημοσίευμα. Πρόκειται για μια επίσης σαφή εκδήλωση της τάσης της εφημερίδας να συνδέσει την εθνική προέλευση του δράστη με το έγκλημα, που καταγράφεται στο δημοσίευμα, και, κατά συνέπεια, να παραγάγει ή να αναπαραγάγει το εγκληματικό στερεότυπο του μετανάστη.

8) Αναφορά του δημοσιεύματος στα αίτια της συμπεριφοράς του δράστη. Ο άξονας αυτός εξετάζεται με βάση τη συλλογιστική ότι η επιφανειακή προσέγγιση του εγκληματικού γεγονότος⁴²⁸ διευκολύνει τη θεώρησή του ως αιόρροιας της προσωπικότητας του δράστη· κατά συνέπεια, προωθεί την εξίσου επιφανειακή και, αναπόφευκτα, στερεοτυπική αναπαράσταση του τελευταίου. Εάν, επομένως, διαπιστωθεί ότι στις περιπτώσεις καταγραφής στο δημοσίευμα εγκλημάτων, που φέρονται ότι τελέστηκαν από μετανάστες, η συχνότητα αιτιολόγησης της πράξης είναι εμφανώς μικρότερη από εκείνη με την οποία απαντάται αιτιολόγηση για τις εγκληματικές ενέργειες ημεδαπών, στην περίπτωση αυτή θα υπάρχει μια (επιπλέον) ένδειξη άνισης μεταχείρισης σε βάρος των μεταναστών εκ μέρους των εντύπων.

9) Ύψος κειμένου (λιτή αναφορά, δραματοποιημένη αναφορά, διακωμώδηση γεγονότος). Εκτιμήθηκε ότι η παρουσίαση του ε-

427. Η παρατήρηση αυτή έχει διατυπωθεί και από τους: Ν. Παρασκευόπουλο, Ε. Γρηγοριάδου και Ε. Κώη (ό.π., σ. 126 επ.), οι οποίοι εκτίμησαν, με βάση τα ευρήματα της έρευνάς τους, ότι οι αλλοδαποί αποτελούν την κοινωνική ομάδα, που στιγματίζεται σε μεγαλύτερο βαθμό στους τίτλους των εφημερίδων (έρευνα σε οκτώ εφημερίδες). Ο στιγματισμός προέρχεται, σύμφωνα με τους συγγραφείς, από την τονισμένη προβολή στον τίτλο των ιδιοτήτων του δράστη (καταγωγής, επαγγέλματος κλπ.).

428. Η έλλειψη αναφοράς στο «γιατί» της είδησης παραμένει, όπως επισημαίνει ο Κ. Στράτος επικαλούμενος ευρωπαϊκές έρευνες, συχνά αναπάντητο, με αποτέλεσμα την επιφανειακή κάλυψη του γεγονότος και την έλλιπή ή εσφαλμένη κατανόηση εκ μέρους του κοινού. Κ. Στράτος, «Η είδηση και το κοινό της», ό.π., σ. 93.

γκληματικού γεγονότος, καθώς και η αναφορά στο πρόσωπο του δράστη, με τρόπο δραματικό, δηλαδή με τη χρήση εκφράσεων -κατά κανόνα αρνητικά- φορτισμένων, συμβάλλει αποφασιστικά στην καλλιέργεια αρνητικού κλίματος, σε σχέση με το εν λόγω γεγονός και το δράστη. Το κλίμα μάλιστα αυτό είναι δυνατό να κλιμακωθεί και να οδηγήσει σε περισσότερο ακραίες, εχθρικές στάσεις ή και εκδηλώσεις φόβου, ακόμη και πανικού, όταν οι δραματοποιημένες αναφορές επαναλαμβάνονται με μεγάλη συχνότητα. Εφόσον προκύψει ότι η πρακτική της δραματοποιημένης παρουσίας επιστρατεύεται στα δημοσιεύματα, που καταγράφουν εγκλήματα μεταναστών, με μεγαλύτερη συχνότητα απ' ό,τι σ' εκείνα τα οποία αναφέρονται σε εγκληματικές συμπεριφορές Ελλήνων, εύλογα μπορεί να εκτιμηθεί αφενός ότι η εφημερίδα προβάλλει δυσανάλογα την εγκληματικότητα της πρώτης ομάδας και αφετέρου ότι η πιο αρνητική -δραματοποιημένη- αυτή αναπαράσταση θα έχει επιπτώσεις στις στάσεις και στις δράσεις του αναγνωστικού κοινού απέναντι στους μετανάστες. /

Δ' Κατηγορία: Κοινωνική αντίδραση στο έγκλημα

Οι άξονες, στους οποίους αναλύεται η τέταρτη κατηγορία, εμφανίζουν διττό ενδιαφέρον: αφενός αποτελούν έμμεσες ενδείξεις για τη θέση των δύο εφημερίδων σε σχέση με το δράστη και την πράξη του και αφετέρου συμβάλλουν στην ανάγνωση μέσω των εντύπων μιας πρακτικής διάδοσης κλίματος εχθρότητας, φόβου και πανικού σε σχέση με ορισμένα άτομα, κατηγορίες ή ομάδες, όπως οι μετανάστες. Θεωρήθηκε δηλαδή κατ' αρχάς ότι η αναφορά του δημοσιεύματος στην αντίδραση των πολιτών και στα συναισθήματα, που δίδουν οι τελευταίοι συνεπεία του εγκλήματος, εκδηλώνει κατά κάποιο νόημα την πρόθεση της εφημερίδας να προβάλει τη σχετική είδηση δίνοντας, συνήθως, αρνητική έμφαση στο γεγονός ή στην αναπαράσταση του δράστη.

Η επίκληση εξάλλου των συναισθημάτων των μελών της κοινωνίας ασκεί πιθανότατα ιδιαίτερη επίδραση στον τρόπο, με τον οποίο ο αναγνώστης και γενικότερα η κοινή γνώμη αντιλαμβάνονται το έγκλημα και τους πρωταγωνιστές του. Τα αισθήματα,

τα οποία θεωρητικά τουλάχιστον μεταφέρουν οι εφημερίδες, περισσότερο απ' ό,τι οι γνώμες και οι απόψεις, περισσότερο ίσως και από την ίδια την είδηση, μεταδίδονται στο κοινό και υιοθετούνται από αυτό, καθώς καθίστουν εύκολη την ταύτιση με την υποθέμενη κοινή γνώμη (που φέρεται να εκφράζεται μέσω των εντύπων) και τελικά ενισχύουν το αίσθημα του ανήκειν στην ενδο-ομάδα⁴²⁹.

Οι άξονες, που επιλέχθηκαν να εξεταστούν με βάση την παραπάνω συλλογιστική, είναι οι ακόλουθοι:

- 1) Αναφορά στην κοινωνική αντίδραση σε επίπεδο συναισθημάτων⁴³⁰.
- 2) Αναφορά στον κοινωνικό έλεγχο του εγκλήματος, επίσημο (Αστυνομία, Δικαιοσύνη, Σωφρονιστικό Σύστημα) ή και ανεπίσημο⁴³¹.
- 3) Αίτημα (αύξησης ή μείωσης) της κοινωνικής παρέμβασης, το οποίο εκφράζεται από την εφημερίδα ή (μέσω αυτής) από τους πολίτες. Το αίτημα για παρέμβαση αφορά είτε στην άτυπη παρέμβαση, είτε στην παρέμβαση του Συστήματος Ποινικής Δικαιοσύνης (λ.χ. αίτημα για αυστηροποίηση του κατασταλτικού ελέγχου, για αύξηση των-μέτρων τάξης, για επιβολή αυστηρότερων ποινών εκ μέρους των δικαστών), του Νομοθέτη ή, ακόμη, στην παρέμβαση της Πολιτείας⁴³².

429. Βλ. σχετικά με τη συνέπεια αυτή, Θεωρητικό Μέρος της μελέτης, Ενότητα 6.1..

430. Τα συναισθήματα, που, όπως προέκυψε από την προ-έρευνα, απαιτούνται συνηθέστερα στα δημοσιεύματα σε σχέση με την τέλεση εγκλημάτων είναι ο φόβος ή η ανασφάλεια, η αγανάκτηση και η συμπάθεια προς το δράστη. Εκτός από τις τρεις περιπτώσεις προβλέφθηκε και μία ακόμη, στην οποία υπάγονται όλα τα λοιπά συναισθήματα, που επρόκειτο να βρεθούν στο δείγμα. Η περίπτωση αυτή χαρακτηρίστηκε στη βάση δεδομένων ως «άλλο» και συνηθέστερα αντιστοιχούσε στο συναισθημα της έκκληξης (σσκκ).

431. Η έννοια του κοινωνικού ελέγχου του εγκλήματος προσδιορίζεται στη συνέχεια, στην ενότητα των λειτουργικών ορισμών (Ενότητα 8.5.1.3.1).

432. Βλ. ό.π., Ενότητα 8.5.1.3.1.. Σημειώνεται πάντως ότι οι επεξεργασίες των δεδομένων που σχετίζονται με τους δύο τελευταίους άξονες οδή-

8.5.1.2.3. Μονάδα καταγραφής - Τρόπος μέτρησης

Ως μονάδα καταγραφής της έρευνας επιλέχθηκε η λέξη. Πρόκειται για τη μικρότερη και απλούστερη - και για το λόγο αυτό ευχερέστερα διαχειρίσιμη - μονάδα. Ευρύτερες μονάδες, αποτελούμενες από δύο ή περισσότερες λέξεις, καταγράφονται κατ'εξάφραση, μόνο όπου αυτό κρίθηκε αναγκαίο⁴³³.

Η κωδικοποίηση των δεδομένων, υπό τη μορφή των μονάδων καταγραφής, που επιλέχθηκαν, πραγματοποιήθηκε ατομικά από την ερευνήτρια και όχι αυτόματα μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή⁴³⁴. Η διαδικασία αυτή ένταξης των μονάδων καταγραφής σε κατηγορίες και στους επιμέρους άξονες ήταν ιδιαίτερα χρονοβόρα, καθώς η ανάγνωση όλων των κειμένων έγινε από την ίδια την ερευνήτρια, η οποία προέβαινε και στην επιλογή και καταγραφή με βάση το νόημα των λέξεων ή των μονάδων συμφραζομένων. Η δυνατότητα κωδικοποίησης μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή δεν αξιοποιήθηκε στη μελέτη, διότι εκτιμήθηκε ότι, αν και εξασφαλίζει ενδεχομένως μεγαλύτερη συστηματικότητα καταγραφής δεδομένων, καθώς κωδικοποιούνται όλες οι μονάδες (λέξεις) και δεν υπεισέρχεται το υποκειμενικό στοιχείο του ερευνητή, μπορεί να οδηγήσει και σε σημαντικά σφάλματα. Τα σφάλματα αυτά σχετίζονται κυρίως με το διαφορετικό νόημα, που αναπτύσσουν οι λέξεις ανάλογα με τη θέση τους στο κείμενο, τη σύνταξη και τα συμφραζόμενα. Για να δοθεί ένα απλουστευτικό παράδειγμα, είναι σαφές ότι ο εντοπισμός από ένα ηλεκτρονικό πρόγραμμα ανάγνωσης της λέξης «εγκληματίας» στο κείμενο θα καταγρα-

γησαν σε μη γενικεύσιμα ευρήματα, λόγω του πολύ μικρού αριθμού των περιπτώσεων που καταγράφηκαν στο δείγμα, γι' αυτό και δεν περιλήφθηκαν στην ανάλυση που ακολουθεί.

433. L. Bardin, *L'analyse de contenu*, Paris 1977, σ. 103. Επίσης K. Krippendorff, *Content Analysis, An Introduction to its Methodology*, Beverly Hills, London 1985, σ. 57 επ.. N. Κυριαζή, ό.π., σ. 289 επ..

434. Η ηλεκτρονική κωδικοποίηση ακολουθήθηκε στην έρευνα που πραγματοποίησε ο Γ. Γαλάνης, στο *Migranten - Kriminalität in der Presse*, ό.π., σ. 141 επ..

φεί ως αρνητικός χαρακτηρισμός του δράστη, ενώ μπορεί να εντάσσεται στη φράση «δεν είναι εγκληματίας, αλλά θύμα».

Επειδή η συστηματική κωδικοποίηση όλων των μονάδων καταγραφής (λέξεων) κάθε κειμένου δεν ήταν δυνατή υπό τους περιορισμούς του χρόνου και ενδεχομένως θα κατέληγε σε σχολαστική καταγραφή στερούμενη ενδιαφέροντος, αποφασίστηκε για κάθε επιμέρους άξονα της έρευνας (εφόσον ο χαρακτηρισμός του άξονα το επιτρέπει) να κωδικοποιούνται έως πέντε (5) λέξεις - κλειδιά⁴³⁵. Ειδικότερα, καταχωρίζονται οι λέξεις, οι οποίες είναι, κατά την κρίση της γράφουσας που ενεργεί εν προκειμένω ως αναγνώστης του δημοσιεύματος, περισσότερο χαρακτηριστικές (συνήθως και περισσότερο φορτισμένες) και προσδιορίζουν το χαρακτήρα του κειμένου, σηματοδοτώντας τη θέση της εφημερίδας απέναντι στο δράστη. Σε περίπτωση απουσίας τέτοιων φορτισμένων λέξεων, αλλά και ανεξάρτητα αυτών, κωδικοποιούνται οι μονάδες καταγραφής που εμφανίζονται συχνότερα στο κείμενο, με το σκεπτικό ότι η επανάληψη προσδιορίζει επίσης την τοποθέτηση του εντύπου.

Είναι πάντως αυτονόητο ότι ο περιορισμός των πέντε λέξεων είναι απόλυτα τεχνητός και κατά τη διάρκεια της ανάλυσης δημιουργήσε συχνότατα διλήμματα και ανασφάλειες, ως προς την επάρκεια των κωδικοποιούμενων μονάδων (ιδίως σε κείμενα πλούσια από υφολογικής άποψης), αλλά και ως προς την αντικειμενικότητα της εκάστοτε επιλογής. Ωστόσο, θεωρήθηκε ότι η επιλογή αυτή ήταν η μόνη δυνατή για την επεξεργασία ενός δύσκολα διαχειρίσιμου όγκου υλικού, ενώ και ο βαθμός αυτός κωδικοποίησης τελικά θα μπορούσε να αποδώσει ικανοποιητικά (αν και όχι εξαντλητικά) αποτελέσματα ως προς το ζητούμενο.

Σε ό,τι αφορά στην υποκειμενικότητα της κρίσης της ερευνήτριας είναι σαφές ότι το πρόβλημα είναι γενικότερο. Δύσκολα

435. Βλ. και L. Bardin, ό.π., σ. 104, ο οποίος, κατά την αναφορά στις δυνατότητες ανάλυσης στη βάση της λέξης ως μονάδας καταγραφής, διακρίνει, μεταξύ άλλων, τις δύο εναλλακτικές πρακτικές: της κωδικοποίησης του συνόλου των λέξεων κάθε κειμένου, και εκείνη της ανάλυσης ορισμένων μόνο «λέξεων - κλειδιών».

μπορεί να ισχυριστεί κανείς ότι είναι δυνατό να υπάρξει ουδετερότητα σε οποιαδήποτε διαδικασία αξιολόγησης και, γενικότερα ίσως, στις μεθόδους, που εφαρμόζονται στις κοινωνικές επιστήμες⁴³⁶. Η συνειδητοποίηση όμως εκ μέρους του ερευνητή της αναπόφευκτης υποκειμενικότητας των επιλογών του προστατεύει τον ίδιο από τυχόν αυθαιρεσίες στην εργασία του, διότι έχοντας επίγνωση της εν λόγω εγγενούς αδυναμίας επιχειρεί με την κατά το δυνατό ακριβέστερη οριοθέτηση του τρόπου εργασίας του και των εννοιών, που χρησιμοποιεί στο πλαίσιο ιδίως της ποσοτικής ανάλυσης, να μειώσει την επίδραση του προσωπικού εννοιολογικού του πρίσματος.

Με αφετηρία πάντως τον ανωτέρω προβληματισμό και με στόχο τη διασφάλιση μιας αντικειμενικότερης εκτίμησης, κατά τον χαρακτηρισμό και την κατάταξη των λέξεων - κλειδιών, κρίθηκε χρήσιμο η αξιολόγηση να πραγματοποιηθεί και από άλλους, εκτός της γράφουσας, εν δυνάμει αναγνώστες. Πιο συγκεκριμένα, δύο κατάλογοι, ένας για κάθε μία από τις δύο εφημερίδες, οι οποίοι περιείχαν τις λέξεις (με αλφαριθμητική και όχι αξιολογική ταξινόμηση), που είχαν συγκεντρωθεί κατά την μελέτη κάθε δημοσιεύματος, διανεμήθηκαν σε δεκαέξι άτομα, με προσπάθεια να προέρχονται από διαφορετικούς χώρους, να έχουν διαφορετική ηλικία και να εκπροσωπούν εξίσου τα δύο φύλα⁴³⁷. Τα άτομα

436. Όπως εύστοχα παρατηρείται: «Το τι θα αποτελέσει μέτρηση (λ.χ. της φτώχειας, της τρομοκρατίας ή της φυσιολογικής σεξουαλικής συμπεριφοράς) επηρεάζεται από τις προσωπικές αντιλήψεις του ερευνητή για τα θέματα αυτά σε διαλογική με την επιστημονική θεωρία που στηρίζει την έρευνα. Τα δεδομένα που συγκεντρώνονται είναι ήδη εμποτισμένα εννοιολογικά (conceptually saturated). Δηλαδή η εννοιολόγηση δεν γίνεται μόνο εκ των υστέρων στο στάδιο της ανάλυσης και της ερμηνείας αντικειμενικών, ουδέτερων, κοινωνικών δεδομένων, αλλά η συγκέντρωση των δεδομένων προϋποθέτει και τη θεωρητική τους κατάταξη», Ν. Κυριαζή, ό.π., σ. 25.

437. Τα πρόσωπα, που είχαν την ευγενή καλοσύνη να προοδύν στην παραπάνω κατάταξη, χαρακτηρίζοντας τις λέξεις, είναι, οκτώ άνδρες και οκτώ γυναίκες, και συγκεκριμένα οι: 1) Δημ. Αλεξόπουλος, καθηγητής Ψυχολογίας στο Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Πατρών (ηλικία 64 ετών) 2) Θ. Μυλωνάς, καθηγητής Κοινωνιολογίας στο Τμήμα

αυτά κατέταξαν τις λέξεις σε τρεις προκαθορισμένες από την ερευνήτρια κατηγορίες: α) θετική - ουδέτερη - αρνητική (ενν. τη συναισθηματική χροιά της λέξης σε σχέση με το δράστη του εγκλήματος), β) πολύ-μέτρια - λίγο (ως διαβάθμιση του προηγούμενου στοιχείου) και γ) δημογραφικά στοιχεία - εξωτερικά γνωρίσματα- εσωτερικά γνωρίσματα/ ιδιότητες - συμπεριφορά - χαρακτηρισμός του δράστη από την εφημερίδα ή από τρίτο πρόσωπο (κατάταξη που προσδιορίζει το περιεχόμενο της λέξης σε σχέση με το πρόσωπο του δράστη). Οι δεκαέξι ταξινομήσεις, όπως και η ταξινόμηση που είχε πραγματοποιηθεί από την ίδια την ερευνήτρια, ομαδοποιήθηκαν στη συνέχεια και για κάθε λέξη επικράτησε ο χαρακτηρισμός, για τον οποίο συμφώνησαν οι περισσότεροι από τους ερωτηθέντες. Πρέπει μάλιστα να σημειωθεί εδώ ότι η σύμπτωση των εκτιμήσεων υπήρξε εντυπωσιακή -ίσως και μη αναμενόμενη- σε βαθμό που αποδυναμώθηκαν αρκετά οι εύλογες επιφύλαξεις ως προς την υποκειμενικότητα της αξιολόγησης.

Επιστημαίνεται πάντως ότι η παραπάνω διαδικασία της κατάταξης των λέξεων ακολουθήθηκε μόνο για τις λέξεις, που αφορούν στη θέση του δημοσιεύματος έναντι του δράστη. Η επέκτα-

Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Πατρών (ηλικία 67 ετών), Ν. Μοσχόπουλος, γιατρός (ηλικία 33 ετών), 4) Ηλ. Τουμασάτος, πτυχιούχος Νομικής Σχολής Αθηνών και του Τμήματος Θεατρολογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών, Διευθυντής Κοργιαλενείου Βιβλιοθήκης Αργοστολίου (ηλικία 29 ετών), 5) Κ. Φραγγής, μηχανολόγος μηχανικός (ηλικία 30 ετών), 6) Μ. Μοσχοπούλου, απόφοιτη ΙΕΚ μηχανογραφήμενης λογιστικής (ηλικία 28 ετών), 7) Όλγα Παπαδάτου, δημ. υπάλληλος (ηλικία 45 ετών), 8) Ντ. Χριστοφοράτου, δικαστική υπάλληλος (ηλικία 60 ετών), 9) Αικ. Αντωνέλου, οικοκυρά, απόφοιτη γυμνασίου (ηλικία 72 ετών), 10) Θ. Κίτσου, νοσηλεύτρια (ηλικία 27 ετών), 11) Μ. Φλουράκη, δικηγόρος, κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος στο Δίκαιο των Μέσων Μαζικής Επικοινωνίας (ηλικία 30 ετών), 12) Γ. Κατσίουλης, αναπλ. καθηγ. Κοινωνιολογίας Πανεπιστημίου Πατρών (ηλικία 53 ετών), 13) Ιουλ.-Αθ. Σπινθουράκη Κατσίουλη, επίκουρη καθηγήτρια Παιδαγωγικής Πανεπιστημίου Πατρών (ηλικία 53 ετών), 14) Γ. Λεκούδης, δικηγόρος (ηλικία 28 ετών), 15) Καλλιόπη Μπενετάτου, οικονομολόγος (ηλικία 28 ετών), 16) Ν. Αντωνέλος, φοιτητής ΤΕΙ Λογιστικής Πειραιά (ηλικία 20 ετών).

ση και στις λοιπές περιπτώσεις κρίθηκε ως ιδιαίτερα δυσχερής, λόγω της μεγάλης έκτασης κάθε καταλόγου (υπενθυμίζεται ότι από κάθε εγγραφή καταγράφονται έως πέντε λέξεις προς τεκμηρίωση κάθε άξονα ανάλυσης, ενώ το σύνολο των εγγραφών για τις δύο εφημερίδες υπερβαίνει τις 3.000).

Σε ό,τι αφορά, τέλος, στον τρόπο μέτρησης των μονάδων καταγραφής, σημειώνεται ότι στο σχέδιο ηλεκτρονικής ανάλυσης, που καταστρώθηκε, καταγράφεται η παρουσία της μονάδας καταγραφής, καθώς και η *συχνότητα*, με την οποία η μονάδα αυτή εμφανίζεται στο δημοσίευμα, με την εκτίμηση ότι η επανάληψη υποδηλώνει μια παγιωμένη, αν όχι στερεότυπη, θέση ως προς το αντικείμενο, που προσδιορίζει η μονάδα καταγραφής⁴³⁸.

8.5.1.3. Μεταγενέστερος περιορισμός ερευνητικού πεδίου - Λειτουργικοί ορισμοί

Οι έννοιες που χρησιμοποιούνται στην έρευνα, ως βάση για την κωδικοποίηση του υλικού, δεν γίνονται αντιληπτές πάντοτε με τον ίδιο τρόπο, εξαιτίας του γενικού και σύνθετου χαρακτήρα τους. Το περιεχόμενο εξ άλλου ορισμένων εννοιών κρίνεται απαραίτητο να περιοριστεί προς εξυπηρέτηση της έρευνας. Ήδη λοιπόν από την αρχή της εμπειρικής προσπάθειας οριοθετήθηκαν οι βασικές έννοιες, που χρησιμοποιούνται στη μελέτη και δόθηκαν οι *λειτουργικοί ορισμοί* τους, ώστε να είναι σαφές τι είναι εκείνο που μετράται, τι αποκλείεται από την ανάλυση και σε ποιο ακριβώς πεδίο θα εκτείνονται τα τελικά, γενικεύσιμα, ευρήματα. Για το σκοπό αυτό καταρτίστηκε ένα «γλωσσάριο» που βρίσκεται στο τέλος της μελέτης⁴³⁹, ώστε να είναι δυνατή η διαπίστωση από τον αναγνώστη του ακριβούς νοήματος και του περιεχομένου που δίνεται τόσο στις συνηθέστερα χρησιμοποιούμενες και στις καίριες σημασίας για τη μελέτη έννοιες, όσο και σε όρους που προσδιορίζουν την επεξεργασία του υλικού (κατηγορίες και άξονες ανάλυσης). Οι βασικές πάντως έννοιες της μελέτης, γύρω από

438. Βλ. και L. Bardin, ό.π., σ.σ. 108 - 109.

439. Βλ. Γλωσσάριο - Οριοθέτηση Χρησιμοποιούμενων Εννοιών.

τις οποίες καταστρώθηκε η έρευνα, προσδιορίζονται και στη συνέχεια, ώστε να γίνεται σαφέστερα κατανοητή η παράθεση των ευρημάτων:

1) *Αλλοδαπός*: Ο όρος χρησιμοποιείται στην έρευνα με την έννοια που ορίζεται και στην κειμένη νομοθεσία (βλ. άρθ.1 του Ν. 2910/2001). Πρόκειται λοιπόν για το φυσικό πρόσωπο, που δεν έχει την ελληνική ιθαγένεια ή που δεν έχει ιθαγένεια. Στην έννοια αυτή περιλαμβάνονται κατ' αρχήν και οι μετανάστες και οι πρόσφυγες, στους οποίους εστιάζεται το ενδιαφέρον της μελέτης. Διευκρινίζεται πάντως ότι κατά την επεξεργασία των δεδομένων της έρευνας ο όρος «αλλοδαπού» χρησιμοποιείται συχνά, συνοδευόμενος από το επίθετο «λοιπού» ή από την έκφραση «μη μετανάστες». Τούτο θεωρείται αναγκαίο προκειμένου να γίνει ο διαχωρισμός των μεταναστών και των προσφύγων από τις λοιπές ομάδες αλλοδαπών, οι οποίες, όπως σημειώνεται ήδη στην εισαγωγή της μελέτης⁴⁴⁰, απολαμβάνουν, κατά κανόνα, διαφορετικού καθεστώτος παραμονής στη χώρα ή εν πάση περιπτώσει, δεν έχουν τα χαρακτηριστικά (οικονομικο-κοινωνικά, πολιτικά, νομικά) του οικονομικού μετανάστη ή του πρόσφυγα⁴⁴¹.

2) *Μετανάστης*: Ο όρος αυτός χρήζει ιδιαίτερης οριοθέτησης στην έρευνα, λόγω της γενικότερης σύγχυσης⁴⁴², που επικρατεί στους πολίτες, καθώς ακόμη και στους εμπλεκόμενους επιστήμους

440. Βλ. σχετικά με τη διάκριση αυτή και το σχετικό προβληματισμό, την Εισαγωγή της μελέτης, υποενότητα II.

441. Από την επεξεργασία των δεδομένων της έρευνας προέκυψε ότι στα σχετιζόμενα με την τέλεση εγκλημάτων δημοσιεύματα οι (φερόμενοι ως) δράστες, οι οποίοι εντάσσονται στην κατηγορία των μη μεταναστών αλλοδαπών, προέρχονται από την Ε.Ε. και από χώρες της αμερικανικής ηπείρου, ιδίως από τις ΗΠΑ.

442. Η σύγχυση μάλιστα αυτή έχει οδηγήσει στην έλλειψη αξιόπιστων μετρήσεων, σχετικά με την παρουσία μεταναστών στην Ελλάδα, αφού επικρατεί έλλειψη ομοφωνίας μεταξύ των εμπλεκόμενων αρμόδιων φορέων, καθώς και των ερευνητών, ως προς το ποιους από τους εισερχόμενους στη χώρα πρέπει να θεωρηθεί μετανάστης και με βάση ποια κριτήρια θα γίνει η διάκριση. Βλ. σχετικά Ε. Πετρινιώτη, *Η μετανάστευση προς την Ελλάδα*, ό.π., σ. 11 επ..

Earl BABBIE

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΣΤΗΝ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ

Εισαγωγή & επιμέλεια
ΚΩΣΤΑΣ ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΚΡΙΤΙΚΗ

σεις σας. Διάλεξε τυχαία την 7η Ιανουαρίου ως αφετηρία της μελέτης. Στην πράξη, βέβαια, όλες αυτές οι αποφάσεις πρέπει να βασίζονται σε προσεκτική εξέταση των κατάλληλων συνθηκών για μια μελέτη.

Αφού αποσαφηνίσετε τις μονάδες ανάλυσης και τις παρατηρήσεις που είναι κατάλληλες για αυτές τις μονάδες και αφού δημιουργήσετε ένα δειγματοληπτικό πλαίσιο όπως αυτό που σας υπέδειξε, η δειγματοληψία είναι απλή και ξεκάθαρη. Οι εναλλακτικές διαδικασίες που έχετε στη διάθεσή σας είναι ίδιες με εκείνες που περιγράφηκαν στο Κεφάλαιο 6: τυχαία, συστηματική, στρωματοποιημένη, και πείλιέγοντας.

Τεχνικές δειγματοληψίας Όπως είδαμε, στην ανάλυση περιεχομένου γραπτών κειμένων, η δειγματοληψία μπορεί να συμβεί σε οποιοδήποτε ή σε όλα τα επίπεδα, συμπεριλαμβανοντας πλαίσια σχετικά με τα έργα. Άλλες μορφές επικοινωνίας μπορούν επίσης να υποβληθούν σε δειγματοληψία σε όποιο εννοιολογικό επίπεδο τους αρμόζει.

Στην ανάλυση περιεχομένου, μπορούμε να επιστρατεύσουμε οποιαδήποτε από τις τεχνικές δειγματοληψίας που συζητήσαμε στο Κεφάλαιο 6. Μπορούμε να επιλέξουμε ένα τυχαίο ή ένα συστηματικό δείγμα γάλλων ή αμερικανών πεζογράφων, ένα δείγμα νόμων που ψηφίστηκαν στην πολιτεία του Μισισσιπή ή ένα δείγμα σαϊπηρικών μονολόγων. Μπορούμε να επιλέξουμε (με τυχαία αφετηρία) κάθε 23η παράγραφο από το *Πόλεμος και ειρήνη* του Tolstoy. Ή, μπορούμε να αριθμήσουμε όλα τα τραγούδια που ηχογράφησαν οι Beatles και να επιλέξουμε ένα τυχαίο δείγμα 25 κομματιών.

Η ανάλυση περιεχομένου μπορεί να γίνει και μέσω στρωματοποιημένου δείγματοληψίας. Για να αναλύσουμε τη γραμμή των αμερικανικών εφημερίδων, για παράδειγμα, μπορούμε να ομαδοποιήσουμε αρχικά τις εφημερίδες ανάλογα με την περιοχή ή της χώρας ή το μέγεθος της κοινότητας όπου εκδίδονται, ανάλογα με τη συχνότητα της έκδοσής τους ή τη μέση κυκλοφορία τους. Μπορούμε έπειτα να επιλέξουμε ένα στρωματοποιημένο τυχαίο ή συστηματικό δείγμα εφημερίδων για ανάλυση. Μετά από αυτό, μπορούμε να επιλέξουμε ένα δείγμα κύριων άρθρων από κάθε επιλεγμένη εφημερίδα, ίσως μέσω χρονολογικής στρωματοποίησης.

Η δειγματοληψία κατά συστάδες είναι εξίσου κατάλληλη για ανάλυση περιεχομένου. Αν, μάλιστα, στο προηγούμενο παράδειγμα, μονάδα ανάλυσης είναι τα μεμονωμένα κύρια άρθρα, τότε η επιλογή των εφημερίδων στο πρώτο στάδιο της δειγματοληψίας θα ήταν ένα δείγμα της μεθόδου κατά συστάδες. Σε μια ανάλυση των πολιτικών λόγων, μπορούμε να αρχίσουμε επιλέγοντας ένα δείγμα πολιτικών κάθε πολιτικός θα αντιπροσωπεύει μια συστάδα πολιτικών λόγων. Η μελέτη των τηλεοπτικών διαφημίσεων που περιγράφηκε παραπάνω είναι ένα ακόμα παράδειγμα δειγματοληψίας κατά συστάδες.

Και, πάλι, η δειγματοληψία δεν πρέπει να τελειώσει όταν φτάσουμε στη μονάδα ανάλυσης. Αν μονάδα ανάλυσης μιας μελέτης είναι τα μυθιστορήματα, μπορούμε να επιλέξουμε ένα δείγμα συγγραφέων, υπο-δείγματα μυθιστορημάτων που έχουν γραφτεί από καθέναν από τους επιλεγμένους συγγραφείς και ένα δείγμα παραγράφων

μέσα από κάθε μυθιστόρημα. Έπειτα, θα αναλύαμε το περιεχόμενο των παραγράφων με σκοπό να περιγράψουμε τα ίδια τα μυθιστορήματα.

Ας περάσουμε τώρα στην κωδικοποίηση ή την ταξινόμηση του υπό παρατήρηση υλικού. Στα Κεφάλαια 12 έως 14 θα συζητήσουμε το χειρισμό αυτών των ταξινομήσεων προκειμένου να εξαγάγουμε περιγραφικά και ερμηνευτικά συμπεράσματα.

Κωδικοποίηση στην ανάλυση περιεχομένου

Η ανάλυση περιεχομένου είναι ουσιαστικά μια διαδικασία κωδικοποίησης. Η κωδικοποίηση είναι η διαδικασία της μετατροπής πρωτογενών δεδομένων σε τυποποιημένη μορφή. Στην ανάλυση περιεχομένου, οι —προφορικές, γραπτές ή άλλες— επικοινωνίες κωδικοποιούνται ή ταξινομούνται σύμφωνα με κάποιο εννοιολογικό πλαίσιο. Έτσι, τα κύρια άρθρα των εφημερίδων, για παράδειγμα, μπορούν να κωδικοποιηθούν ως φιλελεύθερα ή συντηρητικά. Οι ραδιοφωνικές εκπομπές μπορούν να κωδικοποιηθούν ως προπαγανδιστικές ή όχι, τα μυθιστορήματα ως ρομαντικά ή όχι, οι πίνακες ζωγραφικής ως αναπαραστατικοί ή όχι και οι πολιτικοί λόγοι ως λόγοι που περιέχουν συκοφαντική δυσφήμιση ή όχι. Θυμηθείτε ότι όροι σαν αυτούς μπορούν να παραγάγουν πολλές ερμηνείες, και έτσι ο ερευνητής πρέπει να διατυπώσει σαφείς και ξεκάθαρους ορισμούς.

Η κωδικοποίηση στην ανάλυση περιεχομένου περιλαμβάνει τη λογική της εννοιο-λόγησης και της λειτουργικοποίησης που συζητήθηκαν στο Κεφάλαιο 4. Όπως και με άλλες ερευνητικές μεθόδους, πρέπει να αποσαφηνίσετε το εννοιολογικό σας πλαίσιο και να αναπτύξετε συγκεκριμένες μεθόδους παρατήρησης σε συνάρτηση με αυτό το πλαίσιο.

Πρόδηλο και λανθάνον περιεχόμενο Στην παραπάνω συζήτηση για την έρευνα πεδίου, διαπιστώσαμε ότι ο ερευνητής αντιμετωπίζει μια θεμελιώδη επιλογή, καθώς πρέπει να διαλέξει είτε την κατανόηση σε βάθος είτε την κατανόηση συγκεκριμένων στοιχείων. Αυτό αντιπροσωπεύει συχνά μια επιλογή ανάμεσα στην εγκυρότητα και την αξιοπιστία, αντίστοιχα. Τυπικά, οι ερευνητές πεδίου επιλέγουν το βάθος, προτιμώντας να βασίσουν τις κρίσεις τους σε μια ευρεία γκάμα παρατηρήσεων και πληροφοριών, ακόμα και με κίνδυνο ένας άλλος παρατηρητής να σχηματίσει διαφορετική κρίση για την ίδια κατάσταση. Η δειγματοληπτική έρευνα —μέσω της χρήσης τυποποιημένων ερωτηματολογίων— αντιπροσωπεύει το άλλο άκρο: είναι απολύτως συγκεκριμένη, μολονότι τα μέτρα των μεταβλητών μπορεί να μην είναι ικανοποιητικά ως έγκυρες αντανakλάσεις των μεταβλητών αυτών. Ο αναλυτής περιεχομένου, όμως, έχει επιλογές στη διάθεσή του.

.....
κωδικοποίηση Η διαδικασία μέσω της οποίας πρωτογενή δεδομένα μετασχηματίζονται σε κάποια τυποποιημένη μορφή, κατάλληλη για επεξεργασία και ανάλυση στον ηλεκτρονικό υπολογιστή.

Η κωδικοποίηση του **πρόδηλου περιεχομένου** —του ορατού, επιφανειακού περιεχομένου— μιας επικοινωνίας είναι ανάλογη με τη χρήση ενός τυποποιημένου ερωτηματολογίου. Για να διαπιστώσουμε, για παράδειγμα, πόσο ερωτικά είναι ορισμένα μυθιστορήματα, μπορούμε απλώς να μετρήσουμε πόσες φορές εμφανίζεται η λέξη *έρωτας* σε κάθε μυθιστόρημα ή τον μέσο όρο των εμφανίσεων της λέξης ανά σελίδα. Θα μπορούσαμε επίσης να χρησιμοποιήσουμε μια λίστα λέξεων όπως *έρωτας*, *φιλί*, *αγκαλιά* και *χάδι*, καθεμία από τις οποίες εξυπηρετεί ως ενδείκτης της ερωτικής φύσης του μυθιστορήματος. Αυτή η μέθοδος διαθέτει το πλεονέκτημα της ευκολίας και της αξιοπιστίας της κωδικοποίησης, ενώ επιτρέπει στον αναγνώστη της έρευνας να γνωρίζει ακριβώς πώς μετρήθηκε ο ερωτισμός. Από την άλλη, μειονεκτεί όσον αφορά στην εγκυρότητα. Σίγουρα, η φράση *ερωτικό μυθιστόρημα* μεταδίδει ένα πολύ πιο πλούσιο και βαθύ νόημα από τον αριθμό των εμφανίσεων της λέξης *έρωτας*.

Εναλλακτικά, μπορείτε να κωδικοποιήσετε το **λανθάνον περιεχόμενο** της επικοινωνίας: το υπόρρητο νόημα της. Στο παραπάνω παράδειγμα, μπορείτε να διαβάσετε ένα ολόκληρο μυθιστόρημα ή ένα δείγμα παραγράφων ή σελίδων και να εκτιμήσετε πόσο ερωτικό είναι το συνολικό βιβλίο. Μολονότι η συνολική σας αξιολόγηση μπορεί κάλλιστα να είναι επηρεασμένη από την εμφάνιση λέξεων όπως *έρωτας* και *φιλί*, εντούτοις δεν θα βασίζεται μόνο στη συχνότητά τους.

Σαφώς, η δεύτερη αυτή μέθοδος μοιάζει να είναι πιο κατάλληλη για την ανάδειξη των υπόρρητων νοημάτων των επικοινωνιών, ωστόσο το πλεονέκτημά της έχει το κόστος της αξιοπιστίας και της συγκεκριμενοποίησης. Ιδίως αν το μυθιστόρημα κωδικοποιούν περισσότεροι από ένας άνθρωποι: σ' αυτή την περίπτωση, μπορεί να χρησιμοποιηθούν κάπως διαφορετικοί ορισμοί ή πρότυπα. Ένα απόσπασμα που ο ένας κωδικοποίητής θεωρεί ερωτικό, μπορεί να μη μοιάζει ερωτικό σε έναν άλλον. Ακόμα και αν κάνετε μόνοι σας όλη την κωδικοποίηση, τίποτα δεν εγγυάται ότι οι ορισμοί και τα πρότυπά σας θα μείνουν απaráλλακτα καθ' όλη τη διάρκεια του εγχειρίματος. Επιπλέον, ο αναγνώστης της έρευνάς σας μάλλον δεν θα είναι σίγουρος για τους ορισμούς που χρησιμοποιήσατε. Βλ. το Σχήμα 10-3 για μια σύγκριση του πρόδηλου και του λανθάνοντος περιεχομένου.

Όποτε είναι εφικτό, η καλύτερη λύση σ' αυτό το δίλημμα είναι να χρησιμοποιήσετε και τις δύο μεθόδους. Η Carol Auster, για παράδειγμα, ενδιαφερόταν για τις αλλαγές στην κοινωνικοποίηση των νεαρών γυναικών που ήταν μέλη του Σώματος Οδηγών. Για να ερευνήσει αυτό το ζήτημα, διεξήγαγε ανάλυση περιεχομένου των εγχειριδίων της οργάνωσης των Οδηγών καθώς αναθεωρούνταν με την πάροδο του χρόνου. Η Auster ενδιαφερόταν για την άποψη ότι οι γυναίκες πρέπει να περιορίζονται στα οικιακά. Η ανάλυση του πρόδηλου περιεχομένου των εγχειριδίων κατέδειξε μια αλλαγή:

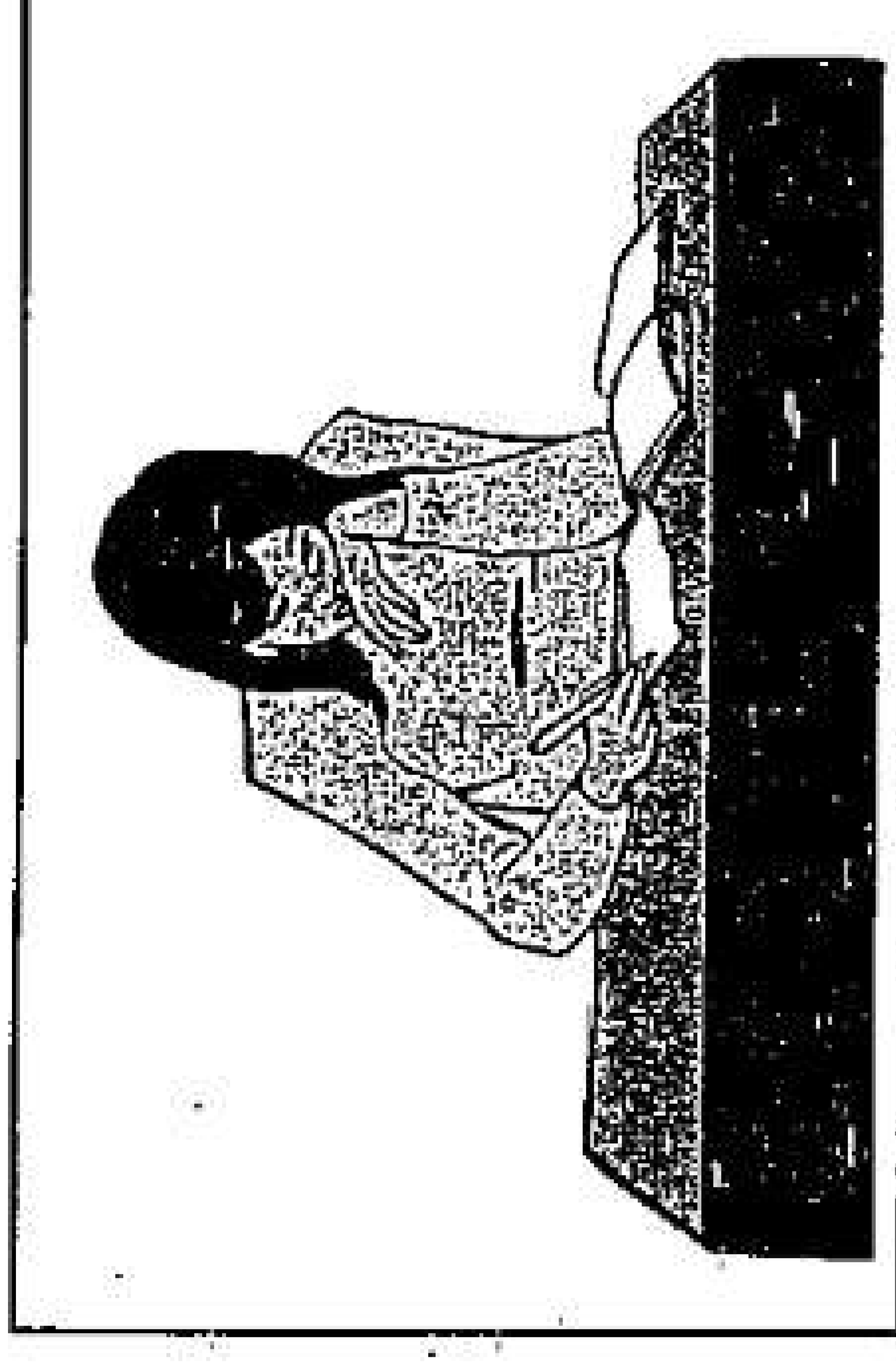
.....
πρόδηλο περιεχόμενο Σε συνάρτηση με την ανάλυση περιεχομένου, οι χειροσαστοί όροι που περιέχονται σε μια επικοινωνία... Διαφέρει από το **λανθάνον περιεχόμενο**.....
λανθάνον περιεχόμενο Σε συνάρτηση με την ανάλυση περιεχομένου, το άρρητο νόημα των επικοινωνιών, το οποίο διαφέρει από το **πρόδηλο περιεχόμενο** τους.

«Διαπίστωσα ότι ενώ το 23% των κογκάρδων το 1913 επικεντρωνόταν στην οικιακή ζωή, αυτό ίσχυε μόνο για το 13% το 1963 και μόλις για το 7% το 1980» (1985: 361).

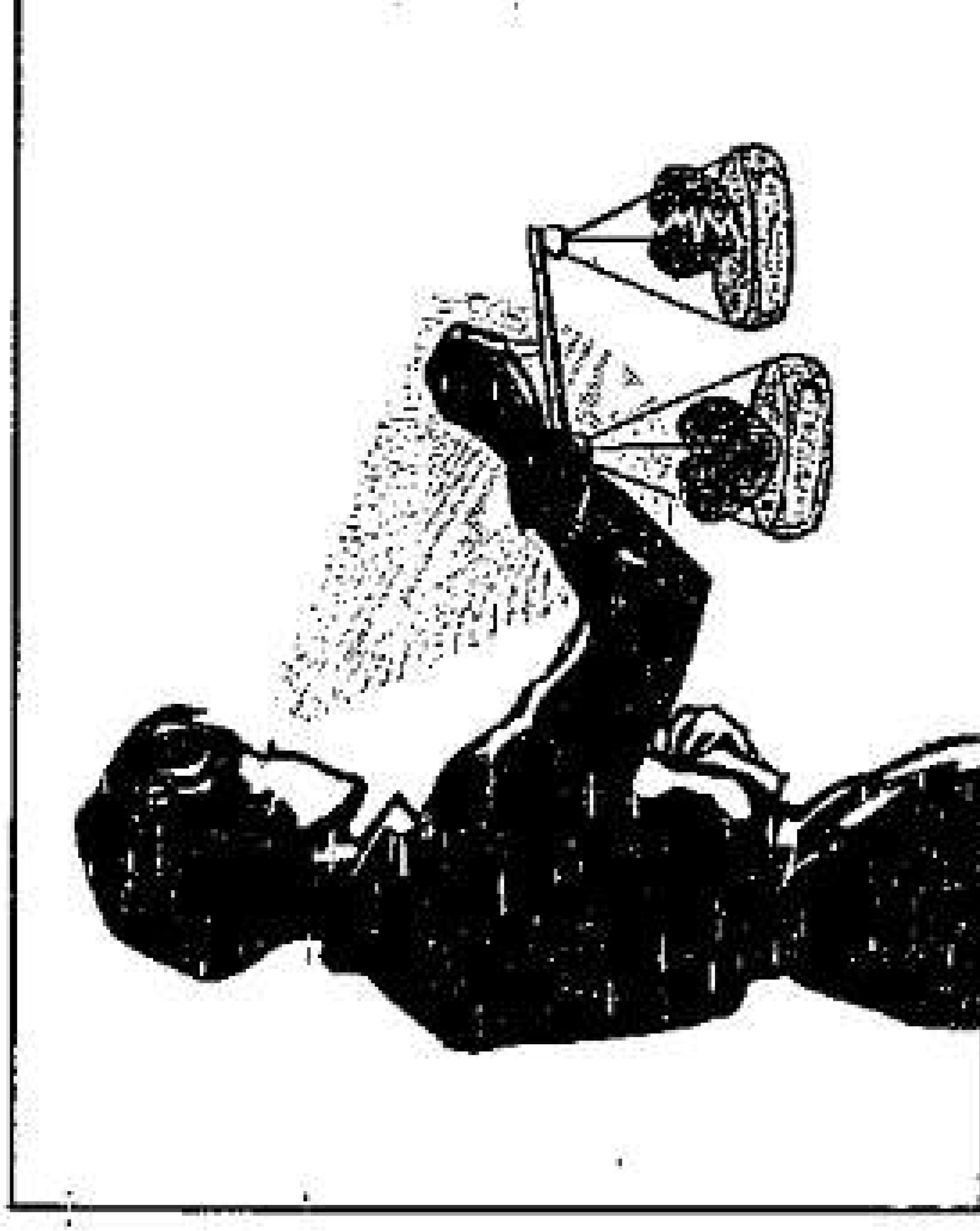
Μια ανάλυση του λανθάνοντος περιεχομένου κατέδειξε επίσης τη χειραφέτηση των Οδηγών που έμοιαζε με τη χειραφέτηση των γυναικών στην αμερικανική κοινωνία συνολικά. Η αλλαγή της στολής ήταν μία ένδειξη: «Η στροφή από τις φούστες στα παντελόνια μπορεί να αντικατοπτρίζει την αναγνώριση του πιο σωματικά ενεργού ρόλου των γυναικών, καθώς και την ποικιλία των σωματικών εικόνων που έχει στη διάθεσή της η σύγχρονη γυναίκα» (Auster, 1985: 362). Επιπλέον τεκμήρια που στήριζαν αυτή την άποψη βρέθηκαν στην εμφάνιση κονκάρδων με σλόγκαν όπως: «Επιστημονική ντετέκτιβ», «Αεροδιαστημική» και «Κυρία, επισκευάσε το».

Εννοιολόγηση και δημιουργία κωδικών κατηγοριών Σε κάθε ερευνητική μέθοδο, η εννοιολόγηση και η λειτουργικοποίηση περιλαμβάνουν συνήθως την αλληλεπίδραση των θεωρητικών θεμάτων με τις εμπειρικές παρατηρήσεις. Αν, για παράδειγμα, πιστεύετε ότι ορισμένα κύρια άρθρα εφημερίδων είναι φιλελεύθερα και άλλα συντηρητικά, αναρωτηθείτε γιατί το πιστεύετε. Διαβάστε μερικά κύρια άρθρα ο πολιτικός προσανατολισμός ενός συγκεκριμένου κύριου άρθρου από το πρόδηλο περιεχόμενο του ή από το ύφος του; Βασίστηκε η απόφασή σας στη χρήση συγκεκριμένων όρων (για παράδειγμα, *αριστέρα*, *φασιστικό*, κ.ο.κ.) ή στην υποστήριξη ή αντίθεση σε ένα ορισμένο ζήτημα ή μια πολιτική φωνημία;

Για αυτή τη δραστηριότητα πρέπει να χρησιμοποιηθούν και η επαγωγική και η παραγωγική μέθοδος. Αν ελέγχετε θεωρητικές προτάσεις, οι θεωρίες σας θα πρέπει

Κωδικοποίηση πρόδηλου περιεχομένου (Αντικειμενική)
 Η κωδικοποίηση του πρόδηλου περιεχομένου περιλαμβάνει τη μέτρηση συγκεκριμένων στοιχείων, όπως η λέξη *έρωτας*, προκειμένου να διαπιστωθεί αν και σε ποιο βαθμό το απόσπασμα πρέπει να κριθεί «ερωτικό».

Κωδικοποίηση λανθάνοντος περιεχομένου (Υποκειμενική)
 Η κωδικοποίηση του λανθάνοντος περιεχομένου απαιτεί από τον ερευνητή να εξετάσει ολόκληρη τη μονάδα ανάλυσης (για παράδειγμα στην προκειμένη περίπτωση) και να αξιολογήσει υποκειμενικά το αν και σε ποιο βαθμό είναι «ερωτικό».

ΣΧΗΜΑ 10-3 Κωδικοποίηση πρόδηλου και λανθάνοντος περιεχομένου.

να προτείνουν εμπειρικούς ενδείκτες εννοιών. Αν αρχίσετε από συγκεκριμένες εμπειρικές παρατηρήσεις, θα πρέπει να προσπαθήσετε να εξαγάγετε γενικές αρχές που να σχετίζονται με αυτές κι έπειτα να εφαρμόσετε αυτές τις αρχές σε άλλες εμπειρικές παρατηρήσεις.

Ο Bruce Berg τοποθετεί τη δημιουργία κωδικοποίησης στο πλαίσιο της εμπειρικής θεμελιωμένης θεωρίας και την παρομοιάζει με τη συναρμολόγηση ενός παζλ:

Η κωδικοποίηση και άλλες βασικές διαδικασίες που συνδέονται με την ανάπτυξη της εμπειρική θεμελιωμένης θεωρίας απαιτούν σίγουρα σκληρή δουλειά και πρέπει να αντιμετωπιστούν με σοβαρότητα, αλλά, όπως πολλοί άνθρωποι απολαμβάνουν να συναρμολογούν περιπλοκά παζλ, έτσι και πολλοί ερευνητές αντλούν μεγάλη ικανοποίηση από την κωδικοποίηση και την ανάλυση. Για τους ερευνητές... η διαδικασία κατά την οποία τα κομμάτια του παζλ μπαίνουν στη θέση τους και σχηματίζουν μια πιο σύνθετη εικόνα, μπορεί να είναι πολύ συναρπαστική. (1989: 111)

Κατά τη διαδικασία αυτή, θυμηθείτε ότι ο λειτουργικός ορισμός οποιασδήποτε μεταβλητής αποτελείται από τις τιμές που περιλαμβάνονται σε αυτή. Οι τιμές αυτές πρέπει, επιπλέον, να είναι αμοιβαία αποκλειόμενες και να διακρίνονται από πληρότητα περιεχομένου. Ένα κύριο άρθρο εφημερίδας, για παράδειγμα, δεν πρέπει να χαρακτηρίζεται και φιλελεύθερο και συντηρητικό συνάμα, αν και θα πρέπει να υπάρχει χώρος για πιο ενδιάμεσους χαρακτηρισμούς. Για τους σκοπούς σας, ενδεχομένως να αρκεί να κωδικοποιήσετε τα μυθιστορήματα ως ερωτικά ή μη ερωτικά, αλλά μπορεί και να θέλετε να πείτε ότι μερικά είναι αντι-ερωτικά. Οι πίνακες ζωγραφικής μπορεί να χαρακτηριστούν αναπαραστατικοί ή μη, αν αυτό καλύπτει τον ερευνητικό σκοπό σας, αλλά επίσης θα μπορούσατε να τους ταξινομήσετε ως ιμπρεσιονιστικούς, αφηρημένους, αλληγορικούς, κ.ο.κ.

Πρέπει επίσης να συνειδητοποιήσετε ότι στην ανάλυση περιεχομένου μπορούν να χρησιμοποιηθούν διαφορετικά επίπεδα μέτρησης. Μπορείτε, για παράδειγμα, να χρησιμοποιήσετε τις ονομαστικές κατηγορίες «φιλελεύθερο» και «συντηρητικό» για να χαρακτηρίσετε τα κύρια άρθρα των εφημερίδων, ή μπορεί να θέλετε να χρησιμοποιήσετε μια πιο επεξεργασμένη διατακτική κατάταξη, η οποία να εκτείνεται από το ακραίο φιλελεύθερο άρθρο έως το ακραίο συντηρητικό. Έχετε, ωστόσο, κατά νου ότι το επίπεδο μέτρησης που υπονοείται στις μεθόδους κωδικοποίησής σας – ονομαστικό, διατακτικό, αναλογικό μέτρο ή μέτρο διαστήματος – δεν αντικατοπτρίζει υποχρεωτικά τη φύση των μεταβλητών σας. Αν η λέξη *έρωτας* εμφανίζεται 100 φορές στο Μυθιστόρημα Α και 50 στο Μυθιστόρημα Β, έχετε κάθε λόγο να πείτε ότι η λέξη *έρωτας* εμφανίζεται τις διπλάσιες φορές στο Μυθιστόρημα Α, όχι όμως ότι το Μυθιστόρημα Α είναι πιο ερωτικό από το Μυθιστόρημα Β. Παρομοίως, το να συμφωνήσει κανείς με τις διπλάσιες αντισημιακές προτάσεις ενός ερωτηματολογίου δεν σημαίνει υποχρεωτικά ότι είναι δύο φορές πιο αντισημίτης.

Καταμέτρηση και καταγραφή Αν σχεδιάζετε να αξιολογήσετε τα δεδομένα της ανάλυσης περιεχομένου που έχετε κάνει με ποσοπικό τρόπο, η κωδικοποίηση που θα ακολουθήσετε πρέπει να επιτρέπει την επεξεργασία δεδομένων. Αυτό σημαίνει, πρώτον, ότι το τελικό προϊόν της κωδικοποίησής σας πρέπει να είναι αριθμητικό. Αν μετράτε τη συχνότητα εμφάνισης συγκεκριμένων λέξεων, φράσεων ή άλλων εκφράσεων του πρόδηλου περιεχομένου, η κωδικοποίησή σας πρέπει υποχρεωτικά να είναι αριθμητική. Αλλά, ακόμα και αν κωδικοποιείτε το λανθάνον περιεχόμενο βάσει συνολικών κρίσεων, είναι αναγκαίο να αναπαραστήσετε την κωδικοποίηση που θα επιλέξετε με αριθμητικό τρόπο: 1 = πολύ φιλελεύθερο, 2 = μέτρια φιλελεύθερο, 3 = μέτρια συντηρητικό, και ούτω καθεξής.

Δεύτερον, η καταγραφή σας πρέπει να διακρίνει σαφώς ανάμεσα στις μονάδες ανάλυσης και τις μονάδες παρατήρησης, ιδίως αν αυτές οι δύο κατηγορίες είναι διαφορετικές. Η αρχική κωδικοποίηση, βέβαια, πρέπει να σχετίζεται με τις μονάδες παρατήρησης. Αν μονάδες ανάλυσης είναι οι πεζογράφοι, για παράδειγμα, και θέλετε να τους χαρακτηρίσετε μέσα από μια ανάλυση περιεχομένου των μυθιστορημάτων τους, οι βασικές εγγραφές σας πρέπει να αναπαριστούν τα μυθιστορήματα ως μονάδες παρατήρησης. Μπορείτε, έπειτα, να συνδυάσετε τις βαθμολογίες που έχετε δώσει σε μεμονωμένα μυθιστορήματα προκειμένου να χαρακτηρίσετε κάθε συγγραφέα ξεχωριστά (τη μονάδα ανάλυσης).

Τρίτον, όταν καταμετράτε κάτι, συνήθως πρέπει να καταγράψετε τη βάση από την οποία γίνεται η καταμέτρηση. Θα ήταν πιθανόν άχρηστο να γνωρίζετε τον αριθμό των πραγματικών πινάκων ζωγραφικής που έχει δημιουργήσει ένας συγκεκριμένος ζωγράφος, αν δεν γνωρίζετε τον συνολικό αριθμό των πινάκων που έχει ζωγραφίσει ο ζωγράφος μπορεί να θεωρηθεί ρεαλιστής αν έχει δημιουργήσει ένα μεγάλο ποσοστό πινάκων αυτού του είδους. Παρομοίως, λίγα πράγματα θα μαθαίναμε αν ξέραμε ότι η λέξη *έρωτας* εμφανίζεται 87 φορές σε ένα μυθιστόρημα, αν δεν γνωρίζαμε τίποτα για τον συνολικό αριθμό των λέξεων του ίδιου μυθιστορήματος. Ο πιο εύκολος τρόπος για να λυθεί το πρόβλημα της βάσης παρατήρησης είναι κάθε παρατήρηση να κωδικοποιείται βάσει μίας από τις τιμές που απαρτίζουν μια μεταβλητή. Αντί να μετρήσουμε απλώς τον αριθμό των φιλελεύθερων κύριων άρθρων σε μια συλλογή, για παράδειγμα, μπορούμε να κωδικοποιήσουμε κάθε κύριο άρθρο βάσει του πολιτικού προσανατολισμού του, ακόμα και αν πρέπει να κωδικοποιηθεί ως άρθρο «χωρίς προφανή προσανατολισμό».

Έστω ότι θέλετε να περιγράψετε και να εξηγήσετε τις πολιτικές που ακολουθούν στο κύριο άρθρο τους διαφορετικές εφημερίδες. Το Σχήμα 10-4 παρουσιάζει ένα μέρος από ένα δελτίο καταμέτρησης που μπορεί να προκύψει από την κωδικοποίηση των κύριων άρθρων των εφημερίδων. Σημειώστε ότι οι μονάδες ανάλυσης είναι οι εφημερίδες. Κάθε εφημερίδα λαμβάνει έναν αριθμό αναγνώρισης προκειμένου να διευκολυνθεί η επεξεργασία των δεδομένων στον υπολογιστή. Η δεύτερη στήλη έχει χώρο για τον αριθμό των κύριων άρθρων που κωδικοποιήθηκαν για κάθε εφημερίδα. Αυτή είναι μια πολύ σημαντική πληροφορία γιατί θέλουμε να μπορούμε να πούμε, για παράδειγμα, «Από όλα τα κύρια άρθρα, το 22% ήταν υπέρ των Ηνωμένων Εθνών», όχι απλώς «Υπήρχαν οκτώ κύρια άρθρα που υποστήριζαν τα Ηνωμένα Έθνη».

Αριθμός εφημερίδας	Αριθμός κύριων άρθρων που αξιολογήθηκαν	ΥΠΟΚΕΙΜΕΝΙΚΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ					Αριθμός κύριων άρθρων που αξιολογήθηκαν	Αριθμός κύριων άρθρων που αξιολογήθηκαν	Αριθμός κύριων άρθρων που αξιολογήθηκαν
		1. Πολύ φανερό	2. Μέτρια φανερό	3. Μέτριο	4. Μέτρια σπηλαιόμορφο	5. Πολύ σπηλαιόμορφο			
001	37	2	0	0	8	0	0		
002	26	5	10	0	0	6			
003	44	4	2	1	2	2			
004	22	3	1	2	3	3			
005	30	1	0	6	0	0			

ΣΧΗΜΑ 10-4 Δείγμα δελτίου-καταμέτρησης (Μερικό).

Μια στήλη στο Σχήμα 10-4 προορίζεται για την απόδοση μιας υποκειμενικής συνολικής εκτίμησης της πολιτικής της εφημερίδας ως προς το κύριο άρθρο της. (Αυτές οι εκτιμήσεις μπορούν αργότερα να συγκριθούν με αρκετά αντικειμενικά μέτρα.) Άλλες στήλες παρέχουν χώρο για την καταγραφή του αριθμού των κύριων άρθρων που αντικατοπτρίζουν συγκεκριμένες πολιτικές θέσεις. Σε μια πραγματική ανάλυση περιεχομένου, θα υπήρχε και χώρος για την καταγραφή άλλων θέσεων, καθώς και άλλων πληροφοριών για τις εφημερίδες, όπως η περιοχή όπου εκδίδονται, η κυκλοφορία τους, και ούτω καθεξής.

Ποιοτική ανάλυση δεδομένων Δεν καταλήγει κάθε ανάλυση περιεχομένου σε καταμέτρηση. Μερικές φορές, είναι περισσότερο κατάλληλη μια ποιοτική αποτίμηση του υλικού, όπως στην εξέταση των αλλαγών στις στολές και τα εγχειρίδια των Οδηγών από την Carol Auster.

Ο Bruce Berg (1989: 123-25) συζητάει τη μέθοδο του «ελέγχου αρνητικής επίπτωσης» ως μια τεχνική για τον ποιοτικό έλεγχο υποθέσεων. Πρώτον, στην παράδοση της εμπειρικά θεμελιωμένης θεωρίας, αρχίζετε με μια εξέταση των δεδομένων, η οποία μπορεί να αποφέρει μια γενική υπόθεση. Έστω ότι εξετάζετε την ηγεσία μιας νέας κοινοτικής ένωσης, ερευνώντας τα πρακτικά των συνεδριάσεων της προκειμένου να διαπιστώσετε ποιος υπέβαλε προτάσεις που έπειτα εγκρίθηκαν. Η αρχική εξέταση των δεδομένων από μέρους σας υποδεικνύει ότι είναι πιθανό να αναλάβουν ηγετικό ρόλο τα πλουσιότερα μέλη της ένωσης.

Το δεύτερο στάδιο της ανάλυσης είναι να αναζητήσετε μέσα στα δεδομένα σας όλες τις περιπτώσεις που αντιφάσκουν με την αρχική σας υπόθεση. Σ' αυτή την περίπτωση, θα αναζητούσατε πιο φτωχά μέλη που υπέβαλαν προτάσεις οι οποίες έγιναν δεκτές. Τρίτον, πρέπει να εξετάσετε κάθε περίπτωση που αντιφάσκει με την αρχική υπόθεση και είτε (1) να εγκαταλείψετε την υπόθεση είτε (2) να δείτε με ποιο τρόπο πρέπει να βελτιωθεί.

Έστω ότι, κατά την ανάλυση των περιπτώσεων που αντιφάσκουν με την αρχική υπόθεση, παρατηρείτε ότι όλοι οι μη ευκατάστατοι ηγέτες διαθέτουν πτυχίο πανεπιστημίου, ενώ όλοι οι πλούσιοι μη ηγέτες διαθέτουν ελάχιστη εγκύκλια εκπαίδευση. Μπορείτε, λοιπόν, να αναθεωρήσετε την υπόθεσή σας και να λάβετε υπόψη τόσο την εκπαίδευση όσο και την οικονομική κατάσταση ως οδούς για την ανάληψη ηγετικού ρόλου μέσα σ' αυτή την οργάνωση. Πιθανό να ανακαλύψετε ένα «κατώφλι ηγεσίας» (να διαθέτει κανείς δουλειά γραφείου, ένα ορισμένο επίπεδο εισοδήματος και ένα πτυχίο πανεπιστημίου) μετά το οποίο εκείνοι που διαθέτουν τα περισσότερα χρήματα, την περισσότερη εκπαίδευση, ή και τα δύο, είναι οι πιο ενεργοί ηγέτες.

Αυτή η διαδικασία είναι ένα παράδειγμα αυτού που οι Barney Glaser και Anselm Strauss (1967) ονόμασαν *αναλυτική επαγωγή*. Η διαδικασία αυτή είναι επαγωγική - στο βαθμό που αρχίζει κατ' αρχάς από τις παρατηρήσεις, και αναλυτική επειδή υπερβαίνει την απλή περιγραφή προκειμένου να ανακαλύψει μοτίβα και σχέσεις μεταξύ μεταβλητών.

Αυτή η μορφή ανάλυσης, βέβαια, ενέχει κινδύνους, όπως κάθε άλλη. Ο βασικότερος είναι ότι μπορεί να ταξινομήσετε λανθασμένα τις παρατηρήσεις σας ούτως ώστε να υποστηρίξουν την αναδυόμενη υπόθεσή σας. Μπορεί, δηλαδή, να συμπεράνετε εσφαλμένα ότι ένας μη ηγέτης δεν αποφοίτησε από το πανεπιστήμιο ή μπορεί να αποφασίσετε ότι η δουλειά του «εργοδηγού» σε ένα εργοστάσιο είναι «αρκετά κοινά» στη δουλειά γραφείου.

Ο Berg (1989: 124) προτείνει διάφορες τεχνικές για να αποφευχθούν αυτά τα σφάλματα:

1. Αν υπάρχουν αρκετές περιπτώσεις, επιλέξτε τυχαία μερικές από κάθε κατηγορία προκειμένου να αποφύγετε να διαλέξετε μόνο εκείνες που υποστηρίζουν καλύτερα την υπόθεσή σας.
2. Δώστε τουλάχιστον τρία παραδείγματα που υποστηρίζουν κάθε ισχυρισμό σας για τα δεδομένα.
3. Ζητήστε να εξετάσουν προσεκτικά τις αναλυτικές ερμηνείες σας άλλοι, οι οποίοι δεν εμπλέκονται στο ερευνητικό πρόγραμμα, προκειμένου να διαπιστώσετε αν συμφωνούν μαζί σας.
4. Αναφέρετε όποιες ασυνέπειες ανακαλύψετε - όσες περιπτώσεις απλώς δεν ταιριάζουν με τις υποθέσεις σας. Πρέπει να καταλάβετε ότι λίγα κοινωνικά μοτίβα είναι 100% συνεκτικά, γι' αυτό μπορεί να έχετε ανακαλύψει κάτι σημαντικό, ακόμα και αν δεν ισχύει για όλες ανεξαιρέτως περιπτώσεις. Παρ' όλα αυτά, πρέπει να είστε ειλικρινείς ως προς αυτό το ζήτημα απέναντι στους αναγνώστες σας.

Λογισμικό για ανάλυση περιεχομένου Η ανάλυση περιεχομένου είναι συνήθως μια επαναλαμβανόμενη και συχνά κουραστική εργασία, η οποία βασίζεται σε μια ιδιαιτέρως οργανωμένη προσέγγιση. Ευτυχώς, διατίθενται πλέον προγράμματα υπολογιστών που μπορούν να σας βοηθήσουν στην ποιοτική ανάλυση περιεχομένου. Παρακάτω, μπορείτε να δείτε μερικά που ίσως θέλετε να εξετάσετε:

MAXQDA: www.maxqda.com

Yoshikoder: www.yoshikoder.org

T-LAB: www.tlab.it/en

Το T-LAB, λόγω χάρη, προσφέρει μερικές ενδιαφέρουσες ποιοτικές αναλύσεις, όπως η χρονογράφηση λεκτικών σχέσεων σε έναν πολιτικό λόγο. Επιπλέον, ο γερμανός ψυχολόγος Matthias Romprel έχει προσφέρει μια εξαιρετική επισκόπηση των προγραμμάτων ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου στην ηλεκτρονική διεύθυνση: www.content-analysis.de/category/software/qualitative-analysis. Ορισμένα από τα προγράμματα που προορίζονται για ανάλυση περιεχομένου συζητιούνται στο Κεφάλαιο 12 σε σχέση με άλλα είδη ποιοτικής ανάλυσης δεδομένων.

Παραδείγματα ανάλυσης περιεχομένου

Αρκετές μελέτες έχουν καταδείξει ότι οι γυναίκες στην τηλεόραση παρουσιάζονται με στερεοτυπικό τρόπο. Ο R. Stephen Craig (1992) προχώρησε αυτή τη γραμμή ανάλυσης ένα βήμα παραπέρα προκειμένου να εξετάσει την απεικόνιση και ανδρών και γυναικών κατά τη διάρκεια διαφορετικών χρονικών περιόδων του τηλεοπτικού προγράμματος.

Για να μελετήσει τα στερεότυπα φύλου στις τηλεοπτικές διαφημίσεις, ο Craig επέλεξε ένα δείγμα 2.209 διαφημίσεων που προβλήθηκαν κατά τη διάρκεια διάφορων περιόδων από τις 6 έως τις 14 Ιανουαρίου 1990.

Το καθημερινό πρόγραμμα (στο παρόν δείγμα, από Δευτέρα έως Παρασκευή, 2-4 μ.μ.) αποτελούνταν αποκλειστικά από σαπουνόπερες και επιλέχθηκε για το υψηλό του ποσοστό γυναικών τηλεθεατών. Το πρόγραμμα του Σαββατοκύριακου (δύο διαδοχικά απογεύματα Σαββάτου και Κυριακής κατά τη διάρκεια αθλητικών μεταδόσεων) επιλέχθηκε για το υψηλό του ποσοστό ανδρών τηλεθεατών. Η βραδινή «ώρα αιχμής» (Δευτέρα έως Παρασκευή, 9-11 μ.μ.) επιλέχθηκε ως βάση σύγκρισης με παλαιότερες μελέτες και με τις άλλες ώρες της μέρας. (1992: 199)

Καθεμία από τις διαφημίσεις κωδικοποιήθηκε με διάφορους τρόπους. Οι «χαρακτήρες» τους κωδικοποιήθηκαν ως

Όλοι οι ενήλικοι άνδρες

Όλες οι ενήλικες γυναίκες

Όλοι οι ενήλικοι, ανεξαρτήτως φύλου

Ενήλικοι άνδρες με παιδιά ή έφηβους (όχι γυναίκες)
Ενήλικες γυναίκες με παιδιά ή έφηβους (όχι άνδρες)
Συνδυασμός ηλικιών και φύλων

Επιπλέον, οι ερευνητές του Craig που ήταν επιφορτισμένοι με την κωδικοποίηση, σημείωναν ποιος χαρακτήρας εμφανιζόταν στην οθόνη περισσότερη ώρα κατά τη διάρκεια της κάθε διαφήμισης –τον «κύριο οπτικό χαρακτήρα»– καθώς και τους ρόλους που έπαιζαν οι χαρακτήρες (όπως ταίη σύζυγο, τη διασημότητα, το γενικό), το είδος του διαφημιζόμενου προϊόντος (προϊόν σώματος, αλκοολούχο ποτό), το περιβάλλον (κουζίνα, σχολείο, επιχείρηση) και τον αφηγητή της διαφήμισης.

Ο Πίνακας 10-1 καταδεικνύει τις διαφορές στις περιόδους της μέρας που εμφανίζονταν άνδρες και γυναίκες στις διαφημίσεις. Οι γυναίκες ήταν περισσότερες κατά τη διάρκεια των εργασιμων ωρών (με τις σαπουνόπερες), οι άνδρες κυριαρχούσαν κατά τη διάρκεια των διαφημίσεων του Σαββατοκύριακου (με τις αθλητικές εκπομπές), ενώ την απογευματινή ώρα αιχμής οι άνδρες και οι γυναίκες αντιπροσωπεύονταν εξίσου στα διαφημιστικά σποτ.

Ο Craig διαπίστωσε και άλλες διαφορές στους τρόπους απεικόνισης των ανδρών και των γυναικών:

Επιπλέον ανάλυση υπέδειξε ότι οι άνδρες πρωταγωνιστές ήταν αναλογικά πιο πιθανό να απεικονίζονται ως διασημότητες και επαγγελματίες στο καθημερινό πρόγραμμα, ενώ οι γυναίκες ήταν αναλογικά πιο πιθανό να παρουσιάζονται ως συνεντευκτριες/παρουσιάστριες, γονείς/σύζυγοι ή σεξουαλικά ανικείμενα/μοντέλα σε κάθε τμήμα της ημέρας... Οι γυναίκες ήταν αναλογικά πιο πιθανό να εμφανίζονται ως σεξουαλικά ανικείμενα/μοντέλα το Σαββατοκύριακο· παρά τις καθημερινές (1992: 204)

Η έρευνα έδειξε επίσης ότι διαφορετικά προϊόντα διαφημιζόνταν σε διαφορετικές χρονικές περιόδους. Όπως ίσως μαντέψατε, σχεδόν όλες οι διαφημίσεις που προβάλλονταν τις εργάσιμες ώρες αναφέρονταν σε προϊόντα σώματος, φαγητά ή προϊόντα οικιακής χρήσης. Οι διαφημίσεις αυτές αποτελούσαν μόνο το ένα τρίτο των διαφημίσεων που προβάλλονταν τα Σαββατοκύριακα. Αντίθετα, τα διαφημιστικά σποτ

ΠΙΝΑΚΑΣ 10-1 Ποσοστά κύριων οπτικών χαρακτήρων σε σχέση με το φύλο στις τηλεοπτικές διαφημίσεις κατά τη διάρκεια τριών διαστημάτων της ημέρας

	Εργάσιμες ώρες	Απόγευμα	Σαββατοκύριακο
Ενήλικοι άνδρες	40	52	80
Ενήλικες γυναίκες	60	48	20

Πηγή: R. Stephen Craig, «The Effect of Television Day Part on Gender-Portrayals in Television Commercials: A Content Analysis», *Sex Roles* 26, τεύχ. 5/6 (1992): 204.

νά το τραγούδι και κωδικοποιούσα κάθε στίχο προκειμένου να διαπιστώσω αν περιείχε στοιχεία από τον κώδικα του δρόμου που περιγράφκε παραπάνω: (1) σεβασμό, (2) ετοιμότητα για καρβγά ή για τη χρήση βίας, (3) υλικό πλούτο, (4) βία αντεκδίκηση, (5) αντικειμενοποίηση των γυναικών και (6) μηδενισμό. (2005: 443)

Η Kurbin ενδιαφερόταν ειδικά για το ζήτημα του μηδενισμού, την απόρριψη των παραδοσιακών ηθικών αρχών και τον θεμελιώδη σκεπτικισμό όσον αφορά στο νόημα της ζωής. Ήθελε να μάθει με ποιο τρόπο απεικονίζονταν αυτό το θέμα στο συγκεκριμένο είδος ραπ μουσικής και πώς ταίριαζε με τον κώδικα του δρόμου.

Μολονότι ξεκίνησε με ένα δείγμα 632 τραγουδιών, διαπίστωσε ότι, μετά την ανάλυση των πρώτων 350, δεν προέκυπταν καινούργια θέματα στο περιεχόμενό τους. Για σιγουριά, κωδικοποίησε 50 επιπλέον τραγούδια χωρίς να βρει νέα θέματα και έτσι ολοκλήρωσε την κωδικοποίησή της σ' αυτό το σημείο.

Η Kurbin επισημαίνει ότι η ραπ μουσική θεωρείται τυπικά αντικοινωνική και αντίθετη στην οργανωμένη κοινωνία, ωστόσο η ανάλυση σε βάθος των στίχων κατέδειξε κάτι διαφορετικό.

Η μουσική ραπ δεν υπάρχει μέσα σε ένα πολιτισμικό κενό: αντίθετα, εκφράζει την πολιτισμική πρόσμιξη, ανάμειξη και εμπλοκή της κουλτούρας της μαύρης νεολάας με τις αξίες, τις στάσεις και τα ενδιαφέροντα της λευκής πλειοψηφίας. Πολλοί από τους βίαιους (και πατριρχικούς, υλιστικούς, σεξιστικούς κ.λπ.) τρόπους σέψης που αποθεώνονται από τη «gangsta rap» είναι μια αντανάκλαση των κυρίαρχων αξιών που έχει δημιουργήσει και συντηρεί η ευρύτερη κοινωνία. (2005: 454)

Η Kurbin ανιχνεύει τις επιπτώσεις αυτού του φαινομένου για την κατανόηση της ζωής του δρόμου καθώς και για την πιθανή επιτυχία των διάφορων στρατηγικών ελέγχου της εγκληματικότητας.

Πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα της ανάλυσης περιεχομένου

Το μεγαλύτερο ίσως πλεονέκτημα της ανάλυσης περιεχομένου είναι το γεγονός ότι είναι οικονομική: σε χρόνο και χρήμα. Ένας μόνο φοιτητής πανεπιστημίου μπορεί να διεξάγει ανάλυση περιεχομένου, ενώ μάλλον δεν θα είναι εφικτό να πραγματοποιήσει, για παράδειγμα, μια δειγματοληπτική έρευνα. Δεν υπάρχει απαίτηση για πλήθες ερευνητικό προσωπικό ούτε για ειδικό εξοπλισμό. Εφόσον έχετε πρόσβαση στο υλικό που θα κωδικοποιηθεί, μπορείτε να κάνετε ανάλυση περιεχομένου.

Η ανάλυση περιεχομένου επιτρέπει επίσης τη διόρθωση σφαλμάτων. Αν ανακαλύψετε ότι τα χετέ κάνει θάλασσα σε μια δειγματοληπτική έρευνα ή ένα πείραμα, ίσως αναγκαστείτε να επαναλάβετε ολόκληρο το ερευνητικό πρόγραμμα εκ νέου, με όλο το σχετικό κόστος σε χρόνο και χρήμα που περιλαμβάνει κάτι τέτοιο. Αν τα πάτε χάλια σε μια έρευνα πεδίου, ίσως είναι αδύνατο να την επαναλάβετε το υπό μελέτη συμβάν μπορεί να μην υπάρχει πια. Στην ανάλυση περιεχομένου, είναι συνήθως ευ-

τα Σαββατοκύριακα παρουσιάζαν αυτοκίνηση (29%), επιχειρηματικά προϊόντα και υπηρεσίες (27%), ή αλκοολούχα ποτά (10%). Τα απογεύματα και τις εργάσιμες ώρες της εβδομάδας δεν υπήρχαν σχεδόν καθόλου διαφημίσεις αλκοολούχων προϊόντων.

Όπως ίσως υποπτεύεστε, οι γυναίκες ήταν πιθανότερο να απεικονίζονται σε οικιακά περιβάλλοντα, και οι άνδρες έξω από το σπίτι. Άλλα ευρήματα αφορούσαν στους διαφορετικούς ρόλους που έπαιζαν οι άνδρες και οι γυναίκες:

«Οι γυναίκες που εμφανίζονταν σε διαφημίσεις του Σαββατοκύριακου δεν εμφανίζονταν ποτέ χωρίς άνδρες και πολύ σπάνια εμφανίζονταν ως πρωταγωνίστριες των διαφημίσεων. Παρουσιάζονταν γενικά σε υποδεέστερους ρόλους σε σχέση με τους άνδρες (για παράδειγμα, ρεσεψιονίστ ξενοδοχείων, γραμματείς ή αεροσυνοδοί) ή ως σεξουαλικά αντικείμενα ή μοντέλα, η μόνη λειτουργία των οποίων έμοιαζε να είναι να προσδώσουν έναν ερωτισμό στη διαφήμιση. (Craig, 1992: 208)

Μολονότι ορισμένα από τα ευρήματα του Craig πιθανόν να μην προκαλούν μεγάλη έκπληξη, θυμηθείτε ότι η «κοινή γνώση» δεν ανταποκρίνεται πάντοτε στην πραγματικότητα. Έχει πάντα σημασία να ελέγξουμε παραδοχές με μεγάλη απήχηση. Ακόμα και όταν νομίζουμε ότι γνωρίζουμε μια ορισμένη κατάσταση, είναι συχνά χρήσιμο να μάθουμε συγκεκριμένες λεπτομέρειες όπως αυτές που παρήγαγε η παραπάνω ανάλυση περιεχομένου.

Σε ένα άλλο παράδειγμα ανάλυσης περιεχομένου, η Charis Kurbin (2005) βασίστηκε μεν στη λαϊκή κουλτούρα, αλλά διεξήγαγε μια κυρίως ποιοτική ανάλυση. Εστίασε, λοιπόν, σε ζητήματα που έθετε η μουσική ραπ, και ειδικά στο είδος του «gangsta rap», και στη σχέση αυτών των θεμάτων με την κουλτούρα της γειτονιάς και τον «κώδικα του δρόμου»:

Σε απάντηση στις συνθήκες ζωής στην κοινωνία και στη γειτονιά, οι νέοι μαύροι σε υποβαθμισμένες κοινότητες δημιούργησαν μια υποκατάστατη κοινωνική ιεραρχία, η οποία διέπεται από τον δικό της, ξεχωριστό κώδικα –έναν κώδικα του δρόμου– και διαθέτει δικές της τελετουργίες αυθεντικότητας... Αυτή η κοινωνική ιεραρχία αντικατοπτρίζει την περιοχή συμπερόντων της υποκουλτούρας που αναδύεται από τη διάχυτη φυλετική και ταξική ανισότητα και την κοινωνική απομόνωση των φτωχών μαύρων κοινοτήτων. (2005: 439)

Άρχισε τη μελέτη της διακρίνοντας όλους τους δίσκους ραπ μουσικής που είχαν γίνει πλατινένιοι και είχαν κυκλοφορήσει ανάμεσα στο 1992 και το 2000: 130 δίσκοι που περιείχαν 1.922 τραγούδια. Έπειτα επέλεξε σε ένα απλό τυχαίο δείγμα το ένα τρίτο (632) των τραγουδιών και βάλθηκε να τα ακούσει ένα ένα. Άκουσε μάλιστα κάθε τραγούδι δύο φορές:

Πρώτον, άκουγα ένα τραγούδι ολόκληρο, διαβάζοντας ταυτόχρονα τους στίχους προκειμένου να διαπιστώσω σε τι αναφερόταν το τραγούδι. Δεύτερον, άκουγα ξα-

κολότερο να επαναλάβετε ένα μέρος της μελέτης απ' ό,τι σε μια άλλη ερευνητική μέθοδο. Μπορεί, επιπλέον, να απαιτείται να κωδικοποιήσετε εκ νέου μόνον ένα μέρος των δεδομένων σας, όχι το σύνολό τους.

Ένα τρίτο πλεονέκτημα της ανάλυσης περιεχομένου είναι ότι σας επιτρέπει να μελετήσετε διαδικασίες που έχουν χρονική διάρκεια. Μπορείτε να εστιάσετε στις αντιστοιχίες των Αφροαμερικανών που περιέχουν τα αμερικανικά μυθιστορήματα από το 1850 έως το 1860, για παράδειγμα, ή μπορείτε να εξετάσετε τη μεταβολή των αναπαραστάσεων από το 1850 μέχρι σήμερα.

Τέλος, η ανάλυση περιεχομένου διαθέτει το πλεονέκτημα όλων των μη αντιδραστικών μέτρων, δηλαδή, σπάνια έχει οποιαδήποτε επίπτωση πάνω στο υπό μελέτη υποκείμενο. Εφόσον τα μυθιστορήματα έχουν ήδη γραφτεί, οι πίνακες έχουν ήδη ζωγραφιστεί και οι δημόσιες ομιλίες έχουν ήδη γίνει, η ανάλυση περιεχομένου δεν μπορεί να τα επηρεάσει κατά κανέναν τρόπο.

Η ανάλυση περιεχομένου διαθέτει, ωστόσο, και ορισμένα μειονεκτήματα. Αν μη τι άλλο, περιορίζεται στην εξέταση καταγεγραμμένων επικοινωνιών. Αυτές οι επικοινωνίες μπορεί να είναι προφορικές, γραπτές ή γραφικές, αλλά, για να αναλυθούν, πρέπει να έχουν καταγραφεί με κάποιο τρόπο.

Όπως είδαμε, η ανάλυση περιεχομένου έχει και πλεονεκτήματα και μειονεκτήματα όσον αφορά στην εγκυρότητα και στην αξιοπιστία της. Είναι πιθανό να συναντήσετε προβλήματα εγκυρότητας, εκτός κι αν συμβαίνει να μελετάτε τις επικοινωνιακές διαδικασίες αυτές καθαυτές.

Από την άλλη πλευρά, το γεγονός ότι τα υλικά που μελετάμε με ανάλυση περιεχομένου είναι χειροποίητα, ενισχύει την πιθανότητα της αξιοπιστίας. Μπορείτε να κωδικοποιείτε ξανά και ξανά τα δεδομένα σας, αρχίζοντας από την αρχή. Μπορείτε επίσης να επαναλάβετε τη διαδικασία όσες φορές θέλετε. Στην έρευνα πεδίου, απεναντίας, δεν υπάρχει τρόπος να επιστρέψετε στα αρχικά συμβάντα που παρατηρήσατε, καταγράψατε και ταξινομήσατε.

Ας περάσουμε τώρα από την ανάλυση περιεχομένου σε μια σχετική ερευνητική μέθοδο: την ανάλυση υφιστάμενων δεδομένων. Μολονότι σ' αυτή την περίπτωση αναλύονται μάλλον αριθμοί παρά επικοινωνίες, νομίζω ότι δεν θα δυσκολευτείτε να διακρίνετε τις ομοιότητες που έχουν οι δύο τεχνικές.

Ανάλυση υφιστάμενων στατιστικών

Συχνά, μπορείτε ή πρέπει να διεξαγάγετε κοινωνικές έρευνες μέσω της χρήσης επίσημων ή ημι-επίσημων στατιστικών. Αυτό διαφέρει από τη δευτερογενή ανάλυση, στην οποία αποκτάτε ένα αντίγραφο των δεδομένων που έχει συλλέξει κάποιος άλλος και στη συνέχεια πραγματοποιείτε τη δική σας στατιστική ανάλυση. Σ' αυτή την έννοια, θα εξετάσουμε τρόπους χρήσης της ανάλυσης δεδομένων που έχουν ήδη κάνει άλλοι.

Η μέθοδος αυτή είναι ιδιαίτερα σημαντική επειδή οι υφιστάμενες στατιστικές πρέ-

πει πάντοτε να λαμβάνονται υπόψη σαν συμπληρωματική έστω πηγή πληροφοριών. Αν σχεδιάζετε μια έρευνα πολιτικών στάσεων, για παράδειγμα, καλά θα κάνετε να εξετάσετε και να παρουσιάσετε τα ευρήματά σας μέσα σε ένα πλαίσιο εκλογικών μοτίβων, ποσοστών αποχής ή παρόμοιων στατιστικών που σχετίζονται με το ερευνητικό σας ενδιαφέρον. Ή, αν εκπονείτε μια έρευνα αξιολόγησης για ένα πειραματικό πρόγραμμα τόνωσης του φρονήματος σε μια γραμμή παραγωγής, τα στατιστικά στοιχεία που αφορούν στην απουσία από την εργασία, τις αναρρωτικές άδειες, κ.ο.κ., θα είναι μάλλον ενδιαφέροντα και αποκαλυπτικά μαζί με τα δεδομένα που θα παραγάγει η δική σας έρευνα. Οι υφιστάμενες στατιστικές, λοιπόν, μπορούν συχνά να προσφέρουν ένα ιστορικό ή εννοιολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορείτε να εντοπίσετε την πρωτότυπη έρευνά σας.

Οι υφιστάμενες στατιστικές μπορούν επίσης να προσφέρουν τα κύρια δεδομένα για μια έρευνα κοινωνικής επιστήμης. Ένα εξαιρετικό παράδειγμα είναι η κλασική μελέτη που αναφέρθηκε στην αρχή αυτού του κεφαλαίου, η *Αυτοκτονία του Emil Durkheim* ([1897] 1951). Ας ριζώσουμε μια πιο προσεκτική ματιά στο έργο του Durkheim προτού εξετάσουμε μερικά από τα ειδικά προβλήματα που παρουσιάζει αυτή η μέθοδος.

Η μελέτη της αυτοκτονίας από τον Durkheim

Γιατί οι άνθρωποι αφαιρούν την ίδια τους τη ζωή; Αναμφίβολα, κάθε περίπτωση αυτοκτονίας διαθέτει μοναδική ιστορία και εξήγηση, ωστόσο όλες αυτές οι περιπτώσεις μπορούν αναμφισβήτητα να ομαδοποιηθούν σύμφωνα με ορισμένες κοινές αιτίες: οικονομική αποτυχία, ερωτική απογοήτευση, ετήμωση και άλλα είδη προσωπικών προβλημάτων. Ο γάλλος κοινωνιολόγος Emile Durkheim, ωστόσο, είχε ένα κάπως διαφορετικό ερώτημα κατά νου όταν αποφάσισε να ασχοληθεί με το ζήτημα της αυτοκτονίας. Θέλησε να ανακαλύψει τις περιβαλλοντικές συνθήκες που ενθάρρυναν ή αποθάρρυναν την αυτοκτονία, και κυρίως τις κοινωνικές συνθήκες.

Όσο περισσότερο ερευνούσε τα διαθέσιμα αρχεία ο Durkheim, τόσα περισσότερα μοτίβα άρχισε να διακρίνει. Τον ενδιέφεραν όλα αυτά τα μοτίβα. Ένα από τα πρώτα πράγματα που τράβηξαν την προσοχή του ήταν η σχετική σταθερότητα των ποσοστών αυτοκτονίας. Εξετάζοντας διάφορες χώρες, διαπίστωσε ότι τα ποσοστά αυτοκτονιών έμεναν σχετικά σταθερά από χρονιά σε χρονιά. Διαπίστωσε επίσης ότι το καλοκαίρι σημειωνόταν ένας δυσανάλογος αριθμός αυτοκτονιών, γεγονός που τον οδήγησε να υποθέσει ότι η θερμοκρασία είχε ίσως κάποια σχέση με τις αυτοκτονίες. Αν ίσχυε κάτι τέτοιο, τα ποσοστά αυτοκτονιών θα έπρεπε να είναι υψηλότερα στις νοτιοευρωπαϊκές χώρες απ' ό,τι στις χώρες με πιο εύκρατο κλίμα. Παρ' όλα αυτά, ο Durkheim διαπίστωσε ότι τα υψηλότερα ποσοστά σημειώνονταν σε χώρες στο κεντρικό γεωγραφικό πλάτος, και έτσι η θερμοκρασία δεν μπορούσε να αποτελέσει απάντηση.

Διερεύνησε επίσης το ρόλο της ηλικίας (η πιο συνηθισμένη ηλικία για τις αυτοκτονίες ήταν τα 35 χρόνια), του φύλου (οι άνδρες ξεπερνούσαν τις γυναίκες με αναλογία

Ενδεικτική βιβλιογραφία διαδικτυακών διευθύνσεων

*συνοδευτικό υλικό του φακέλου σημειώσεων για το μάθημα
«Μέθοδοι και τεχνικές της κοινωνικής έρευνας II. Η ποιοτική
προσέγγιση»*

Χριστίνα Κανάκη

Αθήνα 2011

Στην παρουσίαση των διαδικτυακών διευθύνσεων που ακολουθεί, περιλαμβάνονται τρεις κατηγορίες ενδεικτικής βιβλιογραφίας τις οποίες μπορούν να συμβουλευόμαστε οι ενδιαφερόμενοι με σκοπό την αναζήτηση πληροφοριακών πηγών, ικανών να υποστηρίξουν τις εξειδικευμένες ανάγκες του γνωστικού αντικείμενου: ποιοτική προσέγγιση στην κοινωνική έρευνα. Ο χαρακτηρισμός της ως ενδεικτική και σε καμία περίπτωση περιοριστική τονίζεται με έμφαση. Με την ένταξή της στο παρόντα φάκελο σημειώσεων προμοδοτείται ο προσανατολισμός των φοιτητών στο πανεπιστημιακό περιβάλλον και στην ισχύουσα πληροφοριακή υποδομή για την υποστήριξη της ερευνητικής εργασίας. Η ενίσχυση του ερεθίσματος αναζήτησης πολλαπλών, κατάλληλων και αξιόπιστων πηγών που να μπορούν να υποστηρίξουν τις εκάστοτε πληροφοριακές ανάγκες θεωρείται σημαντική και έναυσμα για την καλλιέργεια σχετικού προβληματισμού και ανάλογης δράσης.

Στην πρώτη κατηγορία, περιλαμβάνονται οι διευθύνσεις που είναι διαθέσιμες για έρευνα και περιλαμβάνονται στο δικτυακό τόπο της βιβλιοθήκης του Παντείου Πανεπιστημίου. Η πρόσβαση στις βάσεις αυτές γίνεται με τους όρους που υποστηρίζει η τεχνολογική υποδομή του πανεπιστημίου. Η αναφορά τους θεωρείται συμπληρωματική των προγραμμάτων εκπαίδευσης που παρέχονται από τη βιβλιοθήκη, όπου και παρουσιάζονται οι μέθοδοι και οι τεχνικές έρευνας στους διαθέσιμους καταλόγους και τις βάσεις δεδομένων έντυπων και ψηφιακών συλλογών. Οι διαθέσιμοι αυτοί πληροφοριακοί πόροι, είτε εντάσσονται στο πληροφοριακό σύστημα που αναπτύσσεται στο πλαίσιο της οργάνωσης και λειτουργίας της πανεπιστημιακής βιβλιοθήκης, όπως οι κατάλογοι *OPACIAL* και *Πάνδημος*, είτε εντάσσονται στη συλλογή κυρίως των ηλεκτρονικών πηγών πληροφόρησης (ηλεκτρονικά περιοδικά, βάσεις δεδομένων, ηλεκτρονικά βιβλία κ.λ.π.). Η συλλογή αυτή εμπλουτίζεται μέσω αγορών, εφάπαξ ή συνδρομητικών, προσφέρεται ως σύνολο υπηρεσιών αναζήτησης και πρόσβασης σε επιστημονικό περιεχόμενο και διακρίνεται από ανάλογο περιεχόμενο του οποίου η προσβασιμότητα

υποστηρίζεται ελεύθερα μέσω του διαδικτύου. Όλοι οι παραπάνω πληροφοριακοί πόροι περιλαμβάνονται στο δικτυακό τόπο της βιβλιοθήκης.

Στη δεύτερη κατηγορία, περιλαμβάνονται εκείνες οι διευθύνσεις που μπορούν να υποβοηθήσουν τη συγγραφή κειμένων και αφορούν στη σύνταξη βιβλιογραφίας και στην αναφορά σε βιβλιογραφικές παραπομπές. Οι διευθύνσεις που προτείνονται διαφέρουν ως προς τη δομή και το περιεχόμενό τους. Επιλέχθηκαν καταρχήν με κριτήριο την εγκυρότητα και την αξιοπιστία τους, αλλά και την ευχρηστία και τη φιλικότητα στη χρήση. Επιπροσθέτως, προκρίθηκαν εκείνες που προέρχονται από την ελληνική ακαδημαϊκή κοινότητα και διατίθενται ως οδηγοί χρήσης γραμμένοι στην ελληνική γλώσσα.

Στην τρίτη κατηγορία, περιλαμβάνονται διευθύνσεις που αναφέρονται σε δικτυακούς τόπους που παρέχουν πρόσβαση σε σχετικό ψηφιακό περιεχόμενο. Με γνώμονα την αναγκαιότητα πρόσβασης σε ψηφιακό περιεχόμενο και στην ελληνική γλώσσα προτείνονται δύο σχετικές διευθύνσεις. Σε αυτή την κατηγορία περιλαμβάνεται επίσης διεύθυνση που παρουσιάζει τις διαδικτυακές ομάδες συζήτησης και ανταλλαγής απόψεων για την ποιοτική έρευνα (Internet E-mail Discussion Groups -listservs-).

Για την υποβοήθηση της θεματικής προσέγγισης του περιεχομένου που καλύπτεται από τους προτεινόμενους πληροφοριακούς πόρους δίνεται ένας ενδεικτικός δίγλωσσος αλφαβητικός κατάλογος του ειδικού λεξιλογίου με τη μορφή θεματικών επικεφαλίδων.

Τέλος, διευκρινίζεται ότι με δεδομένο το ενδεχόμενο μεταβολής των διευθύνσεων αυτών η ημερομηνία του τελευταίου ελέγχου της πρόσβασης είναι: 19 Δεκεμβρίου 2011.

Πρώτη κατηγορία

Δικτυακός τόπος Βιβλιοθήκης & Υπηρεσίας Πληροφόρησης Παντείου Πανεπιστημίου: <http://library.panteion.gr>

Από τις διαθέσιμους μέσω βιβλιοθήκης πληροφοριακούς πόρους προτείνονται:

- ❖ OPACIAL
- ❖ Πάνδημος
- ❖ Συλλογικοί Κατάλογοι Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών

- ❖ Ηλεκτρονικές πηγές μέσω HEALink
- ❖ JSTOR
- ❖ SCOPUS
- ❖ WEB of Science :
Social Sciences Citation Index and
Arts & Humanities Citation Index

Δεύτερη κατηγορία

- ❖ Ωρίων -Πρόγραμμα πληροφοριακού γραμματισμού. Εργαλείο σύνταξης βιβλιογραφικών παραπομπών. Αλεξάνδρειο Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Θεσσαλονίκης. Βιβλιοθήκη:

<http://orion.lib.teithe.gr/index.php?page=additional-references>

- ❖ Οδηγίες για τη συγγραφή της διπλωματικής εργασίας. Πάντειο Πανεπιστήμιο. Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής (σελ.16-20):

<http://www.koinpolpanteion.gr/pdf/GUIDELINES-DIPLOMATIKWN.pdf>

- ❖ Bibliographic references-Harvard format, APA style. University of Portsmouth Library

<http://www.port.ac.uk/library/guides/filetodownload,68727,en.pdf>

Τρίτη κατηγορία

Διαδικτυακές πηγές

- ❖ Social Sciences Virtual Library

<http://www.vl-site.org/sciences/index.html>

- ❖ An introduction to qualitative research. The University of York, UK.

<http://www.enquirylearning.net/ELU/Issues/Research/Res1Cont.html>

- ❖ Electronic Resources for Research Methods. T.D. Wilson, University of Sheffield, UK.

<http://informationr.net/rm/>

Ελληνικές διαδικτυακές πηγές

- ❖ Μηχανή αναζήτησης ελληνικών ψηφιακών βιβλιοθηκών

<http://openarchives.gr/>

- ❖ Αλφαβητικός κατάλογος ελληνικών ηλεκτρονικών περιοδικών. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Βιβλιοθήκη

http://www.lib.uoi.gr/e-mags/greek_free_mags.php

Ομάδες συζητήσεων

- ❖ Qualitative Research Listservs

<http://squiig.uga.edu/listservs.html>

Ειδικό λεξιλόγιο

Θεματικές επικεφαλίδες

Ανάλυση περιεχομένου = Content analysis

Ανάλυση λόγου = Discourse analysis

Ανάλυση λόγου, αφηγηματική = Narratology or Narrative analysis

Εθνολογία = Ethnology

Εθνομεθοδολογία = Ethnomethodology

Ερμηνευτική = Hermeneutics

Θεμελιωμένη θεωρία = Grounded theory

Θετικισμός = Positivism

Κοινωνικές επιστήμες- Έρευνα - Μεθοδολογία = Social sciences - Research -
Methodology

Κονστρουκτιβισμός = Constructivism

Μικροκοινωνιολογία = Micro-sociology

Ομάδες εστίασης = Focus groups

Περιπτωσιολογικές μελέτες = Case studies (ακολουθεί ως υποδιαίρεση ένα
κύριο θέμα π.χ. Κοινωνικές τάξεις - περιπτωσιολογικές μελέτες

Ποιοτική έρευνα = Qualitative research

Ρεαλιστική προσέγγιση = Realistic approach

Σημειωτική = Semiotics

Συμβολική αλληλεπίδραση = Symbolic interaction

Συμμετοχική παρατήρηση = Participant observation

Συνέντευξη = Interview

Συστημική θεωρία = Systems theory

Φαινομενολογία = Phenomenology

Φεμινιστική θεωρία = Feminist theory